

ISSN

2957-5109

کھوج پراگا

سلیکہ

شماره: 10

جولائی-دسمبر 2022ء



گورنمنٹ کالج
یونیورسٹی پریس

سلیکھ

شماره : 10

جولائی - دسمبر 2022ء

کھوج پراگا



گورنمنٹ کالج یونیورسٹی پریس، لاہور

سُلکھ

شماره: 10، جولائی-دسمبر 2022ء

© گورنمنٹ کالج یونیورسٹی پریس، لاہور، نے پنجابی کھوج پراگا سُلکھ شائع کیتا ہے،
شعبہ پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی کچہری روڈ، 54000، لاہور، پاکستان۔

سجھ حق راکھویں۔

ایس کھوج پراگے دے کسے وی حصے نوں کاپی رائٹ ہو لڈر دی لکھتی اجازت توں پناں
کسے وی شکل وچ دوبارہ نہیں چھاپیا جاسکدا۔

کورڈیزائن: پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا

خط پترئی:

پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا

مدیر سُلکھ،

شعبہ پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، کچہری روڈ، لاہور، پاکستان۔

مُل: 400 روپے

Email: sulaikh@gcu.edu.pk, chairperson.punjabi@gcu.edu.pk

مدیر
پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا
صدر شعبہ پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، لاہور

نائب مدیر:
ڈاکٹر افتخار احمد سلہری
اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، لاہور

مجلس ادارت

- (1) پروفیسر ڈاکٹر رزاق شاہد
 - (2) ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان
 - (3) ڈاکٹر شبنم اسحاق
 - (4) ڈاکٹر ظہیر حسن وٹو
 - (5) ڈاکٹر واصف لطیف
- سینئر وزیٹنگ فیکلٹی، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور
اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور
اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور
اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور
لیکچرر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

مجلس مشاورت

- (1) پروفیسر ڈاکٹر گھیسر سنگھ
 - (2) پروفیسر ڈاکٹر سکھ دیو سنگھ
 - (3) پروفیسر ڈاکٹر تیج ورت سنگھ گل
 - (4) پروفیسر ڈاکٹر سرجیت سنگھ بھٹی
 - (5) جناب مظہر ترمذی
 - (6) پروفیسر ڈاکٹر دلشاد ٹوانہ
 - (7) پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ
 - (8) پروفیسر ڈاکٹر مرزا معین الدین
 - (9) ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد
 - (10) ڈاکٹر منیر گجر
- 7426 بی بی مور ڈرائیو، ڈیلٹا، بی سی وی 4 سی، کینیڈا
شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ، بھارت
شعبہ انگریزی، گورونانک دیو یونیورسٹی، امرتسر، بھارت
ڈائریکٹر پنجابی ڈویلپمنٹ، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ، بھارت
ممبر آف لندن آرٹس کونسل، لندن، یو کے
93۔ پی آئی اے سوسائٹی، لاہور
چیئر پرسن، شعبہ پنجابی، لاہور کالج فار ویمن یونیورسٹی، لاہور
صدر شعبہ پنجابی، گورنمنٹ پوسٹ گریجویٹ کالج، ساہیوال
شعبہ اردو، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد
شعبہ پنجابی، یونیورسٹی آف سرگودھا، سرگودھا

مقالہ نگاراں لئی سچھاوے

- 1- مقالہ ان چھپیا ہووے تے کسے ہور تھاں چھپن لئی نہ گھلیا ہووے۔
- 2- مقالے وچ چھپے وچار مقالہ نگار دے ذاتی ہون۔
- 3- مقالہ ان تیج 14 فونٹ وچ کمپوز ہووے تے سو فٹ تے ہارڈ کاپیاں دوویں گھلیاں جادن۔
- 3- مقالے دے نال 100 توں 200 لفظاں وچ انگریزی وچ Abstract گھلیا جاوے۔
- 4- حوالے تے حاشیے Turabian دے مطابق ہوون۔

مرتب دا حوالہ:

دارت شاہ، ہیر سید وارث شاہ، مرتبہ۔ شیخ عبدالعزیز (لاہور: پنجابی ادبی اکیڈمی، 1960ء)، 65۔

لکھاری دا حوالہ:

محمد آصف خاں، نک سبک (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1992ء)، 80۔

مضموناں دی چون:

پروفیسر ریاض احمد شاہ، ”باہو بارے لاجوتی دے وچار“، سانجھ وچار، مرتبہ۔ سعید بھٹا (لاہور:

اے۔ ایچ پبلشرز، 1997ء)، 472۔

رسالے دا حوالہ:

عین الحق فرید کوٹی، ”سئیں خواجہ فرید“، پنجابی ادب، 4 (1987ء): 26۔

دوجی واری مختصر حوالہ:

محمد آصف خاں، 85۔

5۔ برقی سوسے (Online Source)

ویب سائٹ دا مکمل پتہ تے اوس توں استفادے دی تاریخ درج ہووے۔

ڈاکٹر ہر شدر کور، ماں بولی - اک ڈاکٹری نظریے توں

<http://www.wichaar.com/news/254/ARTICLE/4473/2008-06-19.html>

(accessed June 20, 2018)

سارنی

7	مدیر	مکھ و چار
9	ڈاکٹر عامر ظہیر بھٹی	راجستھانی تے پنجابی وچکار سانجھاں
29	زاہد حسن	سی حرئی؛ ہری سنگھ نلوا
44	ڈاکٹر احسان اللہ طاہر	قصہ ”سستی پتوں“ دے دو ڈھلے پنجابی شاعر
65	ڈاکٹر صائمہ بتول	اسلام وچ اخلاقیات دا تصور
77	ڈاکٹر اکبر علی غازی / واسفہ مقدس	’سیالکوٹی‘ ناں دا حصہ بنان والے پنجابی شاعر
93		انڈیکس

مکھ وچار

کھوج تے پرکھ دا عمل ادب نون سائنسی نکتہ نظر نال جانچن دا ہے۔ ایہہ عمل نظری تے فکری طور اُتے ادب دی ویاکھیا کر کے اوس دا مل پاوندا ہے۔ جیس نال زبان تے ادب دا وکاس ٹورے وچ رہندا ہے۔ ایہدے نال لکھاری نون راہواں وی سُچیت ہوندیاں نیں۔ ’سلیکھ‘ نون جوڑن والیاں دا جتن ہے نویں تے کھوج دے سائنسی اصولاں اُتے اُسرے لیکھ شامل کیتے جاوے۔ ہتھلے پراگے وچ پنج لیکھ پیش کیتے جا رہے ہین۔

پنجابی زبان دے لسانی پکھ اُتے سائنسی ڈھنگ دی کھوج دی بڑی لوڑ ہے۔ گنتی دے کھوجکار ہین جیہناں لسانیات دا ڈونگھا ویہن تریا۔ اپنی واقفی نون بڑی سیانپ نال پنجابی دے سنجیدہ پڑھنہار تائیں اپڑایا۔ ’راجستھانی تے پنجابی وچکار سانجھاں‘ دے کھوجکار نے راجستھانی تے پنجابی وچکار تن سانجھاں دی بھال کیتی ہے: ’اکھراں دی سانجھ‘، ’اُچان دی سانجھ‘ تے ’ویاکرن دی سانجھ‘۔ ڈاکٹر عامر ظہیر بھٹی ہوراں دی ایہہ کھوج پنجابی زبان دے کھلار پساں نون سُچیت کردی ہے۔ زاہد حسن ہوراں اپنے لیکھ ’ہری سنگھ نلوا دی وار‘ وچ تاریخ دے مکھ اُتے پے گھوگھٹ تھلیوں بڑی چالاکی نال جھات پائی ہے۔ کئی نویاں سُجھاواں سامنے آوندیاں نیں۔ ’وار‘ دا اکھر پنجابی زبان وچ تاریخ تے تاریخ دے اوس سچ لئی ورتیندا ہے، جیہڑی لوکائی دے چت چیتے وچ جیوندی جاگدی ہے۔ ’قادر یار‘ دی لوکائی دے چیتے نون ساڈے نال سانجھا کیتا ہے۔ ورتیندی شعری ہیئت تے چھندا بندی ’نشانی‘ تے سرکھنڈی دی تھارویں ’سی حرفی‘ دی ہیئت نون ورتیا ہے۔ دوجا ہری سنگھ نلوا پنجاب دے حاکم رنجیت سنگھ دا اُدھی جرنیل سی۔ جیس دی بہادری تے جنگی ہنر دا دکھالا کیتا ہے۔

ڈاکٹر احسان اللہ طاہر ہوراں دا لیکھ ’قصہ سسی پنوں دے دو مڈھلے شاعر‘ حافظ برخوردار تے برخوردار رانجھا ہوراں دے قصیاں اُتے ادھارت ہے۔ سسی پنوں دا قصہ لوک

ادب توں ہوندا ہویا تصوف وچ وڈی رمز نال نتریا۔ اجو کے شعری ادب وچ وی ایس دے پرچھو ویں گوڑھے ہین۔ ڈاکٹر احسان اللہ طاہر ہوراں دوواں شاعراں دے قصیاں دی فنی تے فکری ویاکھیا کیتی ہے۔

پنجابی زبان دا مڈھلا ادب مذہبی تے اخلاقی قدراں دی نیہہ اُتے اُسریا ہے۔ ڈاکٹر صائمہ بتول ہوراں اپنے لیکھ وچ اوہناں قدراں دی بھال کیتی ہے جیہڑیاں نبی کریم ﷺ نے انسانی کردار سازی لئی ضروری دسیاں نیں۔ جیہں توں باجھ نہ کوئی سچا مسلمان اکھوا سکدا ہے تے نہ ای انسان۔

اپنے علاقے، شہر، گراں تے دیس دے ناں نوں اپنی سیہان لئی شاعر ادیب ناں دے نال لاحقے دے طور اُتے نسبت پاروں ورتدے ہین۔ ڈاکٹر اکبر علی غازی ہوراں اپنے لیکھ ”سیالکوٹی ناں دا حصہ بنان والے پنجابی شاعر“ وچ اوہناں شاعراں نوں موضوع بنایا ہے جیہناں ”سیالکوٹی“ نوں اپنے ناں نال لاحقے دے طور تے سیہان لئی ورتیا ہے۔

راجستھانی تے پنجابی وچکار سانجھاں

ABSTRACT

The Rajasthani, considered as a dialect of Hindi, is spoken in the Rajasthan state of India. It is spoken with several geographical variations, like Marwari, Mewati, Bagri, Jaipuri etc. Rajasthani belongs to the Midland Indo-Aryan languages whereas Punjabi is a Northwestern Indo-Aryan language. In this way, these languages fall into two different sub-groups. Rajasthan and Punjab are two neighboring lands. So, there must be similarities among the languages spoken in these two adjacent areas. The present paper investigates the linguistic relationship between Rajasthani and Punjabi. In this paper, the writer has discovered the common lexical, phonetic and grammatical feature among these two neighboring languages through the study of Rajasthani literature.

کھوج پتر دا ویروا:

ایس کھوج پتر دا مڈھ ایویں بچھا کہ گجھ ورھے پہلاں راجستھان تے بنی فلم ”آئی ایم کلام“ ویکھی۔ جیہدے وچ اک یتیم راجستھانی بال ٹوں اوہدی ماں غربتی پاروں چاہ دے اک ہوٹل تے کم کرن واسطے چھڈ جاندی ہے۔ اک دن اوہ بال ٹی وی وچ بھارت دے صدر ابوالکلام ٹوں ویکھدا ہے تے اوہناں دے جیون توں متاثر ہو کے اوہناں ورگا وڈا آدمی بنا چاہندا ہے۔ اوہ اپنا ناں وی کلام رکھ لیندا ہے۔ ایس فلم وچ کئی تھاواں تے راجستھانی لہجہ سنن نوں ملدا ہے۔ ایس مگروں اسان راجستھانی دیاں کئی ہور فلماں تے ویڈیوز وی ویکھیاں۔ انٹرنیٹ راہیں راجستھانی سُلکھ دیاں کتاباں لہیاں۔ راجستھانی دی گرامر ٹوں درساون والیاں کتاباں دی کھوج کیتی۔ سانوں بہت ساریاں تھاواں تے راجستھانی تے پنجابی زباناں وچکار کجھ سانجھاں ویکھن نوں ملیاں۔ سو ایہہ وچار آیا پئی ہور کھوج کیتی جاوے تے راجستھانی تے پنجابی وچکار لسانی سانجھاں نوں تفصیل نال لوکائی ساہنے پیش کیتا جاوے۔ ایس مضمون وچ ایسے کھوج دے سٹے پیش کیتے جا رہے ہن۔

راجستھان

راجستھان بھارت دی اک ریاست ہے جیہدی بین الاقوامی سرحد پاکستان دے صوبہ پنجاب تے صوبہ سندھ نال لگدی ہے۔ ایس توں دکھ ایہدیاں سرحدیں بھارت اندر جیہناں ریاست نال لگدیاں ہن اوہناں دے نال انج نیں: پنجاب، ہریانہ، اتر پردیش، مدھیہ پردیش تے گجرات (1)۔ 1947ء وچ راجستھان وچ 19 آزاد ریاستاں تے 3 چیف شپ سن (2)۔ 30 مارچ 1949ء نوں ریاست راجپوتانہ نوں بھارتی ڈومینین وچ رلا دتا گیا (3)۔ فیر نومبر 1956ء وچ بھارت وچ بنے اک نویں قانون ”States Recognition Act“ راہیں راجستھان دی ریاست بنائی گئی۔ ایہدا کل رقبہ 342239 مربع کلومیٹر ہے (4)۔ راجستھان دی راجدھانی تے سبھ توں وڈا شہر جے پور ہے (5)۔ اچ کل راجستھان وچ ست ڈویژن تے 33 ضلعے ہن (6)۔

راجستھانی زبان

تاریخی طور تے راجستھانی زبان وکھرے وکھرے ناواں نال مشہور رہی ہے (7)۔ راجستھان دی بولی واسطے ”راجستھانی“ لفظ دی ورتوں سبھ توں پہلاں گریمرسن نے 1908ء وچ کہتی (8)۔ اوہدے مطابق ”راجستھانی“ دا مطلب ”راجستھان دی بولی“ ہے۔ گریمرسن نے راجستھان دی زبان واسطے ”راجستھانی“ دا لفظ آپ گھڑیا۔ اوہ لکھدا ہے (9):

"The name, as connotating a language, has been invented for the purpose of this survey, in order to distinguish it from Western Hindi on the one hand, and from Gujarati on the other."

گریمرسن لکھدا ہے کہ ایہہ لفظ اوس نے اپنے سروے لئی آپ گھڑیا تاں جے ایہنوں اک پاسے مغربی ہندی توں تے دو جے پاسے گجراتی توں دکھ کہتا جاسکے۔ راجستھان ریاست دی سرکاری زبان ’ہندی‘ ہے (10)، کیونجے راجستھان دا علاقہ ’ہندی بیلٹ‘ وچ گنیا جاندا ہے (11)۔ یورپی ماہراں نے ایس توں پہلاں راجستھان وچ بولے جانے لہجیاں نوں ’ہندی‘ پٹھ ہی رکھیا ہو یا سی۔ اچ وی بھارت وچ راجستھان دیاں زبانیں یاں لہجیاں نوں ہندی دے لہجے ہی کہیا جاندا ہے۔ راجستھان دے رہن والے ’راجستھانی‘ دی اصطلاح ورتن دی تھاں اپنے اپنے لہجیاں دے ناواں نوں چوکھا ورتدے ہن، جیویں: مارواڑی، ڈھونڈھاڑی، میواتی وغیرہ۔

گریمرسن موجب راجستھانی بولی دا علاقہ ہندی تے سندھی زبانیں دے وچکار ہے۔ انج ایہناں دوہاں زبانیں وچکار راجستھانی دیاں لسانی سرحدیں زیادہ گوڑھیاں نہیں ہن کیونجے شمال

مشرق ول ایہہ ہولی ہندی وچ وٹھیدی ہے تے لہندے ول سندھی وچ۔ راجستھانی دے مشرق تے شمال ول مغربی ہندی دے بُندیلی تے برج بھاشا لہجے بولے جاندے ہن۔ ایہدے دکھن ول مرٹھی تے دکھن لہندے ول گجراتی تے بھیلی زبانان دے علاقے آؤندے ہن۔ راجستھانی دے دکھن لہندے ول سندھی تے پنجابی ہن جیہنوں گریہسن 'لہندا' آکھدا ہے۔ راجستھانی دے شمال ول پنجابی تے شمال مشرق ول مغربی ہندی دا لہجہ 'بانگڑو' (یاں ہریانوی) بولیا جاندے ہے (12)۔

راجستھانی دے لہجے

راجستھانی دے اٹھ وڈے تے کئی چھوٹے لہجے ہن (13)۔ راجستھان دے نقشے تے بالکل وچکار اک لکیر اتوں تھلے ول لائی جاوے تے ایہہ برابر دو حصیاں وچ ونڈیا جاندے ہے۔ سبے پاسے مشرقی راجستھانی دا علاقہ ہے تے کجھے پاسے مغربی راجستھانی دا۔ مشرقی راجستھانی دا سبھ توں وڈا لہجہ ڈھونڈھاڑی ہے جیہنوں جے پوری وی آکھیا جاندے ہے۔ ایس توں دکھ ایس کھتیر وچ میواتی، آہیر وائی، میواڑی، ہاڑوٹی، مالوی، نیماڑی، توراواٹی، چوراسی، ناگر چال، کاٹھیرا، راجا وائی، کشن گڑھی، سپاڑی وغیرہ شامل ہن۔ مغربی راجستھانی دا سبھ توں وڈا لہجہ مارواڑی ہے (14)۔ ایس توں دکھ ایس کھتیر وچ باگڑی، ڈھانکی تے تھلی وغیرہ شامل ہن (15)۔ بھارت وچ 2011ء وچ ہوئی مردم شماری دے انکڑیاں موجب راجستھان دی زیادہ تر وسوں مارواڑی بولدی ہے۔ غیر اوس توں بعد میواڑی، ہاڑوٹی، ڈھونڈھاڑی، مالوی، میواتی وغیرہ بولن والی وسوں آؤندی ہے (16)۔

راجستھانی پنجابی سانجھاں دا ویروا

اپنے کھوج پتر دے ایس حصے وچ اسیں صرف اوہناں مخصوص سانجھاں دا ہی ذکر کریاں جیہڑیاں راجستھانی تے پنجابی وچکار کھوج راہیں سانوں پتہ چلیاں ہن۔ اسان اپنی کھوج نوں ترے وڈے بھاگاں وچ ونڈیا ہے: (۱) لفظالی دی سانجھ، (۲) اُچارن دی سانجھ، (۳) گرامری سانجھ۔ آؤ ایہناں تیناں دا دکھرے وکھرے ویروا کردے ہاں۔

(۱) لفظالی دی سانجھ:

ایس حصے وچ اسیں راجستھانی تے پنجابی زبانان وچکار لفظالی دی سانجھ دا ویروا کریاں۔ پہلے حصے وچ دوہاں زبانان دی اوس لفظالی دا ذکر ہوسی جیہڑی باقی ہند آریائی ٹبر دیاں بولیاں نال وی ہے۔ دو جے حصے وچ راجستھانی تے پنجابی وچکار ان بن سانجھے لفظان دا بیان ہوسی تے ترتیجے حصے وچ دکھرے اُچارن رکھن والے لفظان دی گل کیتی جاسی۔

(1) ہند آریائی زبانان نال سانجھے لفظ:

راجستھانی تے پنجابی وچکار سانجھی لفظالی دی اک قسم اوہ ہے جیہدے وچ اجیہے لفظ ڈھیراں ہن جیہڑے لگ بھگ ساریاں ہی ہند آریائی زبانان وچ سانجھے ہن، جیویں: روٹی، کھیت، ہانڈی، چکی، لکڑی، چاول، چودھری، ڈھول، بل، جال، لوگ، تھالی، بوجھ، سوگ، روگ، گھر، رنگ، سڑک، سال، پیار، یار، گوہی، دان، بھید، بولی، بوری، ڈول، ڈور، ساتھ، لہر، دادی، دھال، نہر، تنبو، باجرا، مُونہ، کھوپڑی، ہڈی، دنگی، ڈوئی، ساگ، دال، کھیر، کڑھی، تیل، مٹھائی، دن، لڑائی، رات، جڑ، گول، پتھر، جنگل، سوئی، بجلی، سورج، راہ، چھت، چاقو، تھوڑی، ڈور، بیگن، ہلدی، مرچ، کیڑی، مکڑی، بکری، باپ، آلو، ریت، کھیس، لال، دھوڑ سویر، شام وغیرہ۔

(2) راجستھانی تے پنجابی وچ ان بن سانجھے لفظ:

راجستھانی تے پنجابی زبانان دی سانجھی لفظالی دی دوجی قسم وچ اجیہے لفظ آؤندے ہن جو دوہاں زبانان وچ ان بن سانجھے ہن۔ ایہناں لفظاں دا اُچارن وی پنجابی تے راجستھانی زبانان وچ بالکل بو جیہا کیتا جاندا ہے۔ شاید ایہہ لفظ ہندی دے دو بے لچیاں وچ اپنی ہوند نہیں رکھدے۔ جیویں: نویلی، چڑ، جد، تڈ، کد، آپاں، بالن، بہاری، ڈھولی، چودھر، گوڈا، گڈڑی، ہالی، پچھان، گھاڑی، منج، مڑکی، سیری، بھید، ستھن، داتی (داتری)، کوڑ، بھین، نیڑے، لون، لسن، چھاپ، مندری، باندر، اپنی، باری (کھڑکی)، چاننی، درانی، ڈھانی، گہنا، گھول، گونہ، جناور، جُگالی، کال، کاگد، کامن، لکار، پنیہارن، تان، پوٹی، ناس، تھوڑی، گھرک، آتھن، پالی، کھیہہ، ہڈ، پٹ، اوت، تزکے، میل (ویاہ دا اکھ)، مرجانا (ہک پلوتا)، ڈونگھائی، آپاں، پیٹھ، پیٹھلا، پکھ، سرجنہار، کن (ذره)، کھیتیر، دھاڑوی، کہانیکار، وکھے، روہی، چھاؤنی، وار، ہرکھ، لمبردار، ڈیوڈھی، سیری، اوپری، اوکھی سوکھی، ڈیڈھ، آدر، سار، سوانی، پھیل، چھیکڑ، وس، کھالا، ڈار، لوتھ وغیرہ۔

(3) وکھرے اُچارن والے لفظ:

راجستھانی تے پنجابی وچ سانجھی لفظالی دی تریجی قسم وچ اجیہے لفظ آؤندے ہن جیہڑے تھوڑے جیہے وکھرے اُچارن نال دوہاں زبانان وچ سانجھ پاؤندے ہن۔ آؤ ایہناں دا وکھ وکھ ویروا کریندے ہاں۔

- 1- راجستھانی لچیاں دا مطالعہ کرن توں بعد اسیں ایس سٹے تے اپڑے ہاں کہ گجراتی، سندھی تے ہندی دے بُندیلی لچے وانگوں راجستھانی لچیاں (مارواڑی، ڈھونڈھاڑی، مالوی، میواتی وغیرہ) وچ واحد مذکر دے اخیر تے

”واؤ“ آؤندا ہے جیویں: ’گھوڑو‘ تے ایہدی جمع ’گھوڑا‘۔ جدوں کہ پنجابی دے سبھ لہجیاں وچ ہندی دے لہجے (ہریانوی، کھڑی بولی تے برج بھاشا) وانگ واحد مذکر دے اخیر تے ”الف“ آؤندا ہے، جیویں: ’گھوڑا‘ تے ایہدی جمع ’گھوڑے‘۔ سو ’واؤ‘ تے ’الف‘ دی ایس پچھان پاروں اسیں راجستھانی نوں ’واؤ‘ والی زبان، جدوں کہ پنجابی نوں ’الف‘ والی زبان داناں دے رہے ہاں۔

تھلے جیہڑے لفظ اسیں دے رہے ہاں اوہ راجستھانی تے پنجابی وچ واحد مذکر ہن۔ فرق صرف اتنا ہے کہ راجستھانی ”واؤ“ والی زبان ہے، سو ایہناں حرفاں دے اخیر تے ”واؤ“ ہے۔ بریکٹ وچ لکھے ہوئے لفظ پنجابی دے ہن۔ جیویں: موٹو (موٹا)، تھوڑو (تھوڑا)، ٹھنڈو (ٹھنڈا)، دھاگو (دھاگا)، چھوٹو (چھوٹا)، کالو (کالا)، پیلو (پیلا)، تالو (تالا)، پُرانو (پُرانا)، کیلو (کیلا)، بھارو (بھارا)، ہتھوڑو (ہتھوڑا)، بیٹو (بیٹا)، سالو (سالا)، کمر و (کمر)، پھیپھڑو (پھیپھڑا)، پکوڑو (پکوڑا)، پرائٹھو (پرائٹھا)، بابو (بابا)، مامو (ماما)، پوتو (پوترا)، کڑچھو (کڑچھا)، گنو (گنا)، پُورو (پُورا)، توتو (توتا)، آٹو (آٹا)، بندو (بندا)، انگوٹھو (انگوٹھا)، گھڑو (گھڑا)، پتھو (پتھا)، ننھا (ننھا)، ہیر و (ہیرا)، دھکو (دھکا)، کپڑو (کپڑا)، گھاٹو (گھاٹا)، دیو (دلیا) وغیرہ۔

2- پنجابی تے راجستھانی وچ مؤنث لفظاں دی جمع بناؤن دا طریقہ وی اِکو جیہا ہے۔ جیویں:

راجستھانی تے پنجابی وچ	لفظ	جمع	ہندی دے ہور لہجیاں وچ
جڑ	جڑاں	جڑیں	جڑیں
رچنا	رچناواں	رچنائیں	رچنائیں
بھاشا	بھاشاواں	بھاشائیں	بھاشائیں
بات	باتاں	باتیں	باتیں
کتھا	کتھاواں	کتھائیں	کتھائیں
غزل	غزلاں	غزلیں	غزلیں
مرج	مرچاں	مرچیں	مرچیں

3- جیہڑے لفظ اسماں اُتے دتے ہن اوہ راجستھانی تے پنجابی توں دکھ دوجیاں ہند آریائی زباناں وچ وی موجود ہن۔ جیہڑے لفظ اسیں اگے دے رہے

ہاں اوہناں بارے ساڈا وچار ہے کہ ایہہ شاید صرف راجستھانی تے پنجابی وچ ہی سانجھے ہن۔ جیویں: آپنو (آپنا)، بولو (بولو/ڈورا)، ڈھارو (ڈھارا)، مُنڈاسو (مُنڈاسا)، دھولو (دھولا/چٹا)، جانگھو (جانگھیا)، ماٹھو (ماٹھا)، مُکلاو (مُکلاوا)، صافو (صافا)، سیالو (سیالا)، ڈونگھو (ڈونگھا)، اوکھو (اوکھا)، دوجو (دوجا)، ماڑو (ماڑا)، گارو (گارا)، پادھرو (پدھرا)، مندو (مندا)، متیرو (میترا/ہندوانا)، کالو (کالیا/کلیجا)، موڈھو (موڈھا)، گوڈو (گوڈا)، کڑچھو (کڑچھا)، سہاگو (سہاگا)، چھوڈو (چھوڈا)، اُوچو (اُچا)، جھولو (جھولا/تھیلا)، اُتالو (اُتالا/ترکھا)، پالو (پالا/ٹھنڈا)، راتو (راتا/لال)، بولبو (بابلا/زیادہ)، وِرو (وِرلا)، دیو (دیوا)، اُلٹھو (اُلٹھا/ترجمہ)، باکرو (باکرا/بکرا)، پینڈو (پینڈا/فاصلہ)، تیجو (تیجا)، چھیکرلو (چھیکرلا)، رولو (رولا)، ویلو (ویلا/وقت)، آلھنو (آلھنا)، سیالو (سیالا)، اُنہالو (اُنہالا) وغیرہ۔

4- جیہناں پنجابی لفظاں وچ 'الف' نکلے سُرناں آؤندا ہے اوہناں ہی راجستھانی لفظاں وچ "الف" لے سُرناں بولیا جاندا ہے۔ جیویں: آج (اج)، آگے (اگے)، آکھر (اکھر)، آنک (انک)، آنگی (انگی) وغیرہ۔

5- جیہناں پنجابی لفظاں وچ 'زیر' آؤندی ہے اوہناں ہی لفظاں اندر راجستھانی وچ "الف" اُچاریا جاندا ہے۔ جیویں: ڈانگر (ڈانگر)، ماچھر (مچھر)، ماکھی (مکھی)، کال (کل)، چام (چم)، کچھ (کچھ/بغل)، کچ (کچ/شیشہ)، سانج (سچ)، پانکھ (پنکھ) وغیرہ۔

6- جیہناں پنجابی لفظاں وچ 'زیر' آؤندی ہے اوہناں ہی لفظاں اندر راجستھانی وچ "ی" دا اُچارن سُنن نوں ملدا ہے۔ جیویں: ویس (وِس/زہر)، گچی (گچی)، کھچڑی (کھچڑی)، جیہھ (جیہھ)، ٹیہو (ٹیہا)، چیٹھو (چٹھا)، ڈھیلو (ڈھیلا)، سیلو (سیلا)، سیدھو (سِدھا)، تیکھو (تیکھا) وغیرہ۔

7- 'زیر' نال آؤن والے پنجابی لفظ راجستھانی وچ "اِس" نال آؤندے ہن۔ جیویں: گینڈ (اکھاں دی گڈ) وغیرہ۔

8- جیہڑے راجستھانی لفظاں وچ 'اُو' دا اُچارن آؤندا ہے اوہ پنجابی وچ "پیش" نال اُچارے ویندے ہن۔ جیویں: مُول (مُل)، تھوک (تھک)،

- 9- 'پیش نال آؤن والے کجھ پنجابی لفظ راجستھانی وچ واڈھو'ن' نال آؤندے ہن۔ جیویں: رُوکھ (رُکھ/درخت) وغیرہ۔
- 10- راجستھانی دے کجھ لفظاں دا اُچارن 'ب' نال کیتا جاندا ہے جدوں کہ ایہہ لفظ پنجابی وچ 'و' دی آواز نال موجود ہن۔ جیویں: بال (وال)، باجھی (وچھی)، باٹا (وٹا)، بڈھائی (وڈھائی)، برگو (ورگا/جیہا)، بڈو (وڈا)، بڈیرو (وڈکا)، بڈکا (وڈکا) بل (ول)، بچالے (وچالے) وغیرہ۔
- 11- پنجابی دے کجھ لفظ "شد" نال اُچارے جاندے ہن جدوں کہ راجستھانی وچ ایہو لفظ "شد" دی تھاں واڈھو "الف" نال بولے جاندے ہن۔ جیویں: کھاٹو (کھٹا)، گاڈو (گڈا)، تاتو (تتا)، ساجو (سٹا)، کھابو (کھٹا)، پاکو (پکا)، کاپو (کچا)، راتو (رتا/لال)، لاڈو (لڈو)، لاکڑ (لکڑ)، باقی (بتی)، ٹھاڈی (ٹھڈی/ٹھنڈی) وغیرہ۔
- 12- کجھ لفظ سانوں اجیہے وی ملے ہن جیہڑے پنجابی دے بہت نیڑے ہن پر اُچارن وچ تھوڑا جیہا فرق ہے۔ جیویں: اٹھے (اتھے)، کٹھے (کتھے)، بیڈھکی (ویڈھکی)، بھوجائی (بھرجائی)، گیا بھن (گا بھن)، کاکو (کاگ/کاں)، لُک بھینچی (لُکن مینٹی)، اُنہلو (اُنھلا)، پراتری (پرات)، ایڈی (اڈی)، دھگانو (دھگانے/زبردستی)، پاچھا (پچھے)، ٹھیرو (ٹھاہر/ٹکانا)، ساگی (سکویں)، رائڈ (رینڈا)، آٹلی (اٹلی)، آچھو (اچھا)، چھورو (چھورا/چھوکرا)، کامل (کمل)، لانی (لئی)، مونڈو (مونہہ)، ناو (ناں)، کدے ای (کدے)، ابکھائی (اوکھائی)، ابکھو (اوکھا)، آنکھیاں (اکھیاں)، چیان (چانن)، کوکھ (ککھ)، دا بچو (داج)، ہنکارو (ہنگارا)، تلاو (تلاب)، ٹیڈھا (تریڈھا)، باٹ (واٹ)، چیان (چانن)، ٹیسن (ٹیشن)، آندھا (انھا)، جھبٹا (جھگا/تمیض)، بڈبھاگی (وڈبھاگی)، ڈلیور (ڈرائیور)، ماٹھی (مٹھی)، پوٹھو (پٹھا)، موٹھی (مٹھی)، ہولے (ہولے)، سانگھنو (سنگھنا)، نیو (نیہہ/بنیاد)، باٹ (واٹ/رستہ)، چیردی (چڑی)، ترس (تس/تریہہ/پیاں)، بھونیں (بھونیں/زمین) وغیرہ۔
- 13- راجستھانی دے کجھ لفظاں اندر "ز" دا وادھا ہوندا ہے جدوں کہ پنجابی وچ

نہیں، جیویں: گورڑی (گوری)۔

- 14- پنجابی دے کجھ لفظاں دے انت وچ ”الف“ موجود نہیں پر فیروہی
راجستھانی لفظاں دے چھیکڑ وچ ہک وادھو ”واؤ“ موجود ہے۔ جیویں:
دھاڑو (دھاڑ)، بیرو (ویر)، چھورو (چھور/مُنڈا) وغیرہ۔

ب۔ اُچارن دی سانجھ:

ابس حصے وچ اسیں راجستھانی تے پنجابی زباناں وچکار اُچارن دی سانجھ دا ویروا

کریاں۔

- 1- جیہڑی شے پنجابی نوں ہندی تے بنگالی نالوں وکھرے کریندی ہے اوہ ہے
اُلٹ جیہڑی ٹون یعنی اڑٹون دا اُچارن۔ باقی ساریاں ہند آریائی زباناں وچ
ایہدا اُچارن موجود ہے۔ اگے جیہڑے لفظ دتے جارہے ہن ایہناں وچ
راجستھانی لوک سادہ ٹون نہیں سگوں اڑٹون اُچار دے ہن: کک، ٹون،
چاننی، آپنو، کہانی، دانا، پانی، بالن، بھانجو، گہنا، گھنا، کامن، منگنی، پچھان،
تان، من، کترنی (تینچی)، کانو (اک اکھ والا)، لسن، دھنی (سامیں)،
پرانو، مانس، انجان، بالین، جانن، گھسمان، سیانا، ہسینا وغیرہ جیہڑے لفظاں دا
اُچارن پنجابی تے راجستھانی وچ بالکل سانجھا ہے۔ اڑٹون دی آواز پاروں
راجستھانی اُچارن پنجابی دے بہت نیڑے معلوم ہوندا ہے۔

- 2- ہک ہور اُچھٹا جیہڑی پنجابی نوں راجستھانی دے نیڑے کریندی ہے اوہ
ہے راجستھانی وچ اڑلام دے اُچارن دی ہوند۔ پنجابی دے سارے لہجیاں
وچ ایہدی آواز سنن نوں نہیں ملدی، پر فیروہی پنجابی زبان پاکستان دی
اُکلی زبان ہے جیہڑے وچ درواڑی زباناں والی ایہہ خاص آواز موجود
ہے۔ چیتے رہوے پئی سندھی وچ اڑلام دی آواز غائب ہے جدوں کہ ایہہ
تھری تے گجراتی وچ موجود ہے۔ جیہڑے لفظ اسیں اگے دے رہے ہاں
اوہناں وچ راجستھانی تے پنجابی اُچارن سگواں کھو جیہا ہے۔: بل، دال،
دلیہ، چاول، پھل، پھلی، کالجو، بل، بادل، گول، پیلو، ڈھول، ہتھیلی، جنگل، گھر
آلو، نویکی، آنگی، بلد (داند)، گلی، جگالی، کاجل، کالو، کالجو، ماچھلی، پالی،
کال، پالو، میلو، جالو، ویلو، سانولی، مسلمان، مطلب، راول، کلنک، کلی، جل،
تھل، جنجال، کھچھل، مول، بادلا، ڈیل، ڈول، سلوٹ، کلجگ، اُجلی، گالی،

ہولے، اکال، بھوچال، کلئیس، ہراول، منگل وغیرہ جیسے ہزاراں لفظ پنجابی تے راجستھانی وچ سانجھے ہن جیہناں وچ لام دی آواز سادہ نہیں سکوں اُلٹ جیہی یعنی اٹلام اُچارن کیتا جاندا ہے۔

3- راجستھانی دے مصدر وچ آون والا تون وی سادہ نہیں بلکہ اُلٹ جیہی یعنی اٹون ہوندا ہے۔ ایس لئی مصدر جیویں کہ آون، جاون، کھاون، پیون، اڈن، راکھن، لاگن وغیرہ وچ اٹون ہی اُچاریا جاندا ہے۔ ایہہ اُچارن وی راجستھانی نوں پنجابی دے نیڑے کردیندا ہے۔

4- اک گل دھیان رکھن جوگ ہے کہ راجستھانی وچ ’ش‘ دا اُچارن موجود نہیں۔ ایہو کارن ہے کہ ’ش‘ والے سارے لفظاں دا اُچارن راجستھانی وچ ’س‘ نال کیتا جاندا ہے۔ ایس لئی ایس کھوج لکھت وچ تہانوں ’’ش‘‘ دی تھاں ’’س‘‘ لکھیا ہو یا ملسی۔ جیویں: سرم (شرم)، سیرو (شیرا)، سبد (شبد/لفظ)، وسال (وشال/وسج) وغیرہ۔ ایس توں وکھ راجستھانی وچ عربی فارسی توں آئے اکھراں دا اُچارن وی موجود نہیں۔ سو ’’خ‘‘ نوں ’’کھ‘‘، ’’غ‘‘ نوں ’’گ‘‘، ’’ز/ذ‘‘ نوں ’’ج‘‘ تے ’’ف‘‘ نوں ’’پھ‘‘ لکھیا ہو یا ملسی۔ جیویں: پکھانو (پاخانہ)، باگ (باغ)، کھرگوس (خرگوش)، بلگم (بلغم)، جور (زور) وغیرہ۔

ج۔ گرامری سانجھ:

ایس حصے وچ اسیں راجستھانی تے پنجابی زبانان وچکار گرامر دی سانجھ دا ویروا کرن لگے ہاں۔ اتھے اسیں سبھ توں پہلاں حرف، فیر اسم تے چھیکڑ وچ فعل بیان کردے پئے ہاں۔

حرف

اتھے اسیں راجستھانی وچ ورتیندے سارے حرف نہیں دے رہے صرف اوہ حرف ہی دے رہے ہاں جیہڑے پنجابی نال سانجھے ہن۔ جیویں: حروفِ اضافت، حروفِ جار وغیرہ۔

حروفِ اضافت

راجستھانی دے وکھ وکھ لہجیاں وچ وکھ وکھ حروفِ اضافت استعمال ہوندے ہن۔ مارواڑی تے مالوی وچ اضافت دیاں علامتاں (رو، را، ری)، ڈھونڈھاڑی تے میواتی وچ (کو، کا، کی) تے باگڑی وچ (گو، گا، گی) ہن۔ تھلے ایہناں دیاں مثالاں وکھ وکھ پیش کر رہے ہاں۔

سبھ توں پہلاں مارواڑی دے مرکب اضافی ویکھو: نیمڑے رو رُوکھ (نم دا رُکھ)۔ رُوکھ را پتا (رُکھ دے پتے)۔ ماٹی ری ہانڈی (مٹی دی ہانڈی)۔ ”رُو“ دی جمع ”را“ ہے پر ”ری“ دی جمع ”ریاں“ غائب ہے۔ سو، جمع مؤنث واسطے وی ”ری“ ہی استعمال ہوندا ہے۔ جیویں: ٹابراں ری باتاں (بچیاں دیاں گلاں)۔ ربڑ ری گدیاں (ربڑ دیاں گدیاں)۔ بجلی ری موٹراں (بجلی دیاں موٹراں)۔ رُوکھ رے پٹاں میں لگیوڑی کولہوی بولی۔ نیمڑے رو رُوکھ میترے ری بیل نیں ہنس نے کہیو۔ رام جی ری دیا سوں وائین ٹابراں ری ماں ہے۔ سَکھ ری کامنا ہی دُکھ ہے۔ دھرتی کسان ری ماں ہووے۔ ایک دوسرے ری بُرائی نہ کاڈھو۔

ہُن جے پوری / ڈھونڈھاڑی تے میواتی دیاں مثالاں ویکھو: ہجاراں رُوپیاں کو مال (ہزاراں روپیاں دا مال)، گاڈی کی سیٹ (گڈی دی سیٹ)۔ کھائے دھنی کو، گیت گاوے پیرے کا (کھانڈی ہے مالک دا، گیت گانڈی ہے ویرے دے)۔ اس لکڑی کو گن ہے۔ دوپہر دن کو بکھت ہے۔ پردیس جانے کو وچار ہے۔ رستا مانہیں دُور دُور کٹھے ہی جھاڑ کو ناو نہیں۔ سچا آدمی پر ساراں کو وسواس بیٹھ جاوے۔

ہُن باگڑی دے مرکب اضافی ویکھو، جیہناں وچ ”گو، گا، گی“ ورتیندے ہن۔ جیویں: رام گو گھر (رام دا گھر)، سیتا گی کتاب (سیتا دی کتاب)، میواڑ گا راجا (میواڑ دے راجے) وغیرہ۔

اسیں جان دے ہاں کہ پنجابی دے زیادہ لہجیاں وچ اضافت واسطے ’دا، دے، دی، دیاں‘ تے کجھ لہجیاں وچ ’نا، نے، نی، نیاں‘ استعمال ہوندے ہن۔ پر ایس توں دکھ پنجابی دے کجھ گو لفظاں وچ مارواڑی علامتاں ”رو، را، ری“ واکوں ”را، ری، رے، ریاں“ وی استعمال ہوندے ہن۔ ایہناں بارے ضمیر اضافی دی سرخی پٹھ بیان کیتا گیا ہے۔

ساڈا مشاہدہ ہے کہ پنجاب دے اوہ ضلع جیہڑے راجستھان نال لگدے ہن، جیویں: بہاولنگر، اوکاڑہ، ساہیوال، پاک پتن وغیرہ وچ لفظ ”آپنا/آپنی/آپنے“ دی تھان ”آپ دا/آپ دی/آپ دے“ استعمال ہوندے ہن۔ کئی علاقیاں وچ ایہناں وچلی ”پ“ وٹج کے ”و“ بن گئی ہے۔ سو ایہہ ”آو دا/آو دی/آو دے“ بن گئے ہن۔ فیر گجھ علاقیاں وچ تاں ایہہ ”و“ وی غائب ہو گئی ہے۔ لفظ ”آپنا/آپنی/آپنے“ دی تھان ایہہ والی ورتوں اصل وچ مارواڑی نال سانجھ پاروں ہے۔ کیوں جو مارواڑی وچ وی لفظ ”آپنا/آپنی/آپنے“ دی تھان ”آپ رو/آپ ری/آپ را“ ورتیندے ہن۔ جیویں: آپو آپری (آپو آپ دی/آپو آپنی)۔ آپری نو یگی مچھان بناؤن جوگ ہے۔ ایہوشے ”آپ کو/آپ کی/آپ کا“ دے روپ وچ سانوں ڈھونڈھاری وچ

وی ملدی ہے۔ جیویں: بھینس آپ کو رنگ دیکھے نہ، چھت کو رنگ دیکھ کر بدکے۔ آپ کی گلی میں گتانا۔ باندی دوسراں کا پگ دھو دے پن آپ کا دھویا جائے نہ۔ ایسے طرح باگڑی وچ وی ”آپنا/آپنی/آپنے“ دی جگہ ”آپ گو/آپ گی/آپ گا“ بولے جاندا ہن۔ جیویں: میں آپ گو کام کروں ہوں۔ میں آپ گی کتاب پڑھوں ہوں۔

حرف جار

اتبھے اسیں راجستھانی وچ ورتیندے حرف جار دے رہے ہاں۔ جیویں: سنگ، بچالے، بٹکار، سُوں، نُوں، گوں، تائیں، توڑی وغیرہ۔ آؤ اک اک کر کے ایہناں دیاں مثالیں دیکھدے ہاں۔

ساگے/سنگ

پنجابی لفظ ’نال‘ دے علاوہ ’سنگ‘ وی ایہناں معنیاں وچ ہی پنجابی دے کئی لہجیاں وچ۔ ایہو لفظ ”ساگے“ روپ وچ وی پنجابی وچ ورتیندا ہے۔ راجستھانی وچ ایہو ”ساگے“ استعمال ہوندا ہے۔ جیویں: مھوں بھی بھیڑ کے ساگے آگے بدھ گیو۔ نینسی جڈھاں میں بھی سینیا ساگے جایا کرتا ہا۔

بچالے

راجستھانی اندر ’وچ‘ دا لفظ تاں موجود نہیں پر ”وچالے“ دا اُچارن ”بچالے“ ہے۔ جیویں: تیس ار پچاس برسوں رے بچالے سگلاں ری عمر ہی۔ چوتھوڑو بھائی بچالے ای بولیو۔ دونوں رے بچالے گھمسان جڈھ ہووے۔

سُوں

مارواڑی وچ پنجابی دے ”توں/تھیں/سیں“ دی جگہ ”سُوں“ ورتیندا ہے۔ جیویں: کیرٹی گن سُوں راجی ہووے ار ہاتھی مَن سُوں۔ دھن سُوں سکھ کھرید یونی جاسکے۔ سکھ میٹھا بولاں سُوں بھی ملے۔ گھر سُوں کاڈھ دی۔ ماں باپ سُوں بھی دوست جیادا کام آیا کرے پچھے۔ پنجاب وچ گوجرخان، کہوٹہ تے کلر سیداں دیاں تحصیلاں وچ وی ”سُوں“ سنن نوں ملدا ہے۔

نے

بہت ساریاں ہند آریائی زباناں وچ حرف ’نے‘ فاعل دی علامت دے دور تے استعمال ہوندا ہے۔ راجستھانی دے زیادہ تر لہجیاں وچ ’نے‘ دی ورتوں اُکا نہیں ہوندی۔ جیویں:

چھوڑاں رات بھر کام کریو۔ چھوڑے ایہہ کاگت رات لکھیا ہا۔ ایسے طرح ساڈا مشاہدہ ہے کہ پنجابی دے دی بہت سارے لہجیاں وچ ’نے‘ دی ورتوں غائب ہے، جیویں: دھنی، گھبھی، شاہپوری وغیرہ۔

نیں/نوں/گوں

راجستھانی دے زیادہ تر لہجیاں وچ ’نیں‘ مفعول دی علامت دے طور تے استعمال ہوندا ہے۔ سب نہیں ایک نہ ایک دن جاؤ نو ای پڑے۔ ٹاہراں نہیں پڑھاؤن چاہے۔ سانجے نہیں آج نہیں۔ دکھ نہیں ہنس نے کاٹے وہ ہی سکھی رہ سکے۔ ٹاہر نہیں چھوڑ گی۔ وہ ڈرتو ڈرتو گاؤڑی نہیں ٹورن لاگ گیو۔ گوپال نہیں اٹھے ہی راکھ لاں۔ تانبے روکسو ماٹی رے گھڑے نہیں کہیو۔ ہندو راجاواں نہیں بندیکھانے سوں چھڈاؤن والا۔

مارواڑ دیس دے اوہ علاقے جیہڑے پنجاب نال لگدے ہن اوہناں وچ مفعول دی علامت ’نوں‘ بولی جاندی ہے جو کہ پنجابی دے لاہوری، شاہپوری، جھٹکوچی تے پشوری لہجیاں نال ایہدی سانجھ بناندی ہے۔ جیویں: ٹھاکر راجا نوں پوچھن لاگا۔ مرن نوں جائی چھے۔ راکھسنی راجا نوں دیکھی نے ساڑھی رو پلو پھیر یو۔ تد مالن نوں پوچھے چھے۔ رانی ڈھولینے نوں لات باہی۔ راؤ جودھو بھائیاں بیٹاں نوں دھرتی دین رو وچار کیو۔ وڈیا پڑھن نوں دناری گیا۔ تنہاں نوں راؤ کہیو۔

پنجابی دے ”مینوں، تینوں، سانوں، تہانوں“ دی تھان مارواڑی وچ ایسے ترتیب نال ”موئون، توئون، مھانوں، تھانوں“ بولے جاندے ہن۔ جیویں: لے جاون دے موئون (لے جاون دے مینوں)۔ موئون آنو تو مھے سارا کھیڑا بساواں۔ توئون راکھس کھاسی۔ تیتھ مھانوں سمرے (اوتھے سائون یاد کردا ہے)۔ مھانوں پیسکسی قبول تھی (سائون پیشکشی قبول سی)۔ رانی مھانوں بولی (رانی سائون بولی)۔ سینتا مھانوں پوچھیا (سینتا سانوں پچھیا)۔ مھانوں سمرے چھے (سانوں یاد کردا ہے)۔ مھاں تو تھانوں کہیو ہن (میں تاں تہانوں کہیا سی)۔ مھے تھانوں داں چھاں (اسیں تہانوں دیندے ہاں)۔ پنجابی دے ”انہاں نوں“ دی تھان ”ایاں نوں“ تے ”انہاں نوں“ دی جگہ ”اواں نوں“ بولے جاندے ہن۔ ایاں نوں بولاویساں (انہاں نوں بلاساں)۔

مارواڑی وچ کئی تھواں تے ”نوں“ دی جگہ ”گوں“ دی ورتوں دی ملدی ہے، جو کہ پنجابی دے ملتان، ریاستی تے ڈیروی لہجیاں نال سانجھ بناندی ہے۔ جیویں: اس لکڑی کوگن ہے جو جو آدمی کی ہاڈی گوں لگائی تو آدمی موو و جیوے۔

تائیں/توڑی

راجستھانی وچ ”تک“ واسطے ”تائیں/توڑی“ دے حرف بولے جاندے ہن۔ جیویں: گائے مھارے گھر تائیں پوگتی کرنی پڑی، منے تھوڑو ڈر لاگے کیونکہ گائے اوپری ہے۔ دھرتی کد تائیں گھومے لی۔ ملاوٹ آد کال سوں آج تائیں ہووتی رہی ہے ار آگے بھی ہوئی؟ اب رام سہر توڑی جاوا لاگ گیا۔

حرف عطف

پنجابی دے سبھ لہجیاں حرف عطف ”تے“ استعمال ہوندا ہے پر راجستھانی وچ لفظاں تے جملیاں نوں جوڑن واسطے ’ار‘ ورتیندا ہے۔ جویں: آچھا کرم سکھ دیوے ار بُرا کرماں سوں دُکھاں روکلیس بھکتو پڑے۔ تیس ار پچاس برساں رے بچالے سگلاں ری عمر ہی۔ آنکھیاں ار گوڈا جباب دے گیا۔ اب گھر میں ار باہرے صاحب رام ری چالن لاگ گی۔ دو ہجار ری گاوڑی ار تین ہجار بانٹ لیا (دو ہزار دی گاں تے تن ہزار وٹ لئے)۔ جپوں دُھوپ ار چھایا آتا جاتا رہوے، کدے ای چڈھے تو کدے ای ڈھل جاوے۔ آچھو کھاوَن چوَن، آچھا کپڑا ار رہن سہن سوں کایا نئیں سکھ ملے۔

حرف بیان

راجستھانی وچ پنجابی وانگ حرف بیان ’جے‘ ورتیندا ہے۔ جیویں: جے سکھ ری اچھا ہی نہیں ہوے تو دُکھ اُججے کٹھے سوں؟ جے جل نی ہو تو وے کیاں کام چلاوتا ہوئی؟

حروف تشبیہ

راجستھانی لہجیاں تشبیہ واسطے ’برگو/برگی‘ جیہے حروف تشبیہ استعمال ہوندے ہن، جو پنجابی نال اپنی سانجھ بناندے ہن۔ جیویں: سیر برگو آدمی (شیر ورگا بندہ)۔ گاء برگی لگائی (گاں ورگی جنانی)۔ آہ گائے دیوتا برگی ہے (ایہہ گاں دیوتا ورگی ہے)۔

اسم ضمیر

پڑناؤں (pronoun) یا اسم ضمیر اجیہا لفظ ہوندا ہے جیہڑا کسے ناؤں دی تھاں تے استعمال ہووے۔ ”میں“ واسطے راجستھانی دے دکھ دکھ لہجیاں وچ ”میں/مھیں/ ہوں/مھوں“ دیاں ضمیراں استعمال ہوندیاں ہن۔ ویکھو ”میں“ دیاں مثاللاں: میں پڑھن لاگ رہیو ہوں۔ میں

آپنے آپ ئیں گھائل کریو۔ ہُن ویکھو ”ہوں“ دیاں مثالیں: ہوں راجستھانی ہوں۔ ہوں راجا رو چور ہوں۔ ہُن ”مھوں“ والے فقرے ویکھو: مھوں کہو نو چاہوں ہوں۔ مھوں سچھوں چھوں۔ ایک مھوں چھوں، بدھاپا میں بھی پانی بھر با آئی پڑے چھے۔ ہُن مھیں والے جملے ویکھو: مھیں گانو والیں ری عادت چچھا ئوں۔ مھیں مھاری بِن ئیں پھول ری دائیں راگھوں لا۔ مھیں تو گریب آدمی چھوں۔ مھیں سوچی، اب تو ساید چھٹی مل جاسی۔ مھیں ساری بات کر لیسوں۔

راجستھانی وچ پنجابی وانگ صیغہ واحد حاضر واسطے ”توں“ ورتیندا ہے، جیویں: توں اور لے جا۔ توں استھ کیوں آئیو؟ توں گن چھے؟ وغیرہ۔ راجستھانی وچ ”اساں/اسیں“ واسطے ”مھے“ ورتیندا ہے، جیویں: مھے دئی گیا ہا (اسیں دئی گئے ساں)۔ مھے کوڑ بولیاں (اسیں کوڑ بولساں)۔ مھے بے پوری چھاں۔ (اسیں بے پوری ہاں)۔ مھے مارواڑی ہاں۔ پر میواتی وچ ”ہم“ بولیا جاندا ہے جیویں: ہم میواتی ساں/ہاں۔

راجستھانی دی ہک ہور ضمیر جیہڑی پنجابی نال سانجھ بناندی ہے اوہ ہے ”آپاں“۔ پنجاب وچ ایہہ راجستھان نال لگدے ضلعیاں وچ زیادہ بولی جاندی ہے۔ خاص طور تے ستلج دے نال لگدے ضلعیاں وچ ایہہ سنن نوں ملدی ہے۔ راجستھانی وچ ”میں“ دی جمع دو طرح دی ہے۔ اک ”مھے“ ہے تے دوجی ”آپاں“۔ ”مھے“ دی ضمیر اوس ویلے ورتیندی ہے جدوں بولن والا مخاطب نوں آپنے نال شامل نہیں کردا۔ ”آپاں“ دی ورتوں اوس ویلے کیتی جاندی ہے جدوں بولن والا مخاطب نوں وی اپنے نال شامل کردا ہے۔ جیویں: آپاں تو ڈھور ڈانگراں ری جُون بھگتاں۔ آپاں کاسوں کریساں؟

ضمیر اضافی

مارواڑی وچ ”میرا/تیرا“ واسطے ”مھارو/تھارو“ بولے جاندے ہن، جیویں: مھاری پوتھی (میری کتاب)، تھاری بکری وغیرہ۔ جدوں کہ میواتی وچ ”میرو/تیرو“، جیویں: لال جھولو میرو ہے۔ پنجابی دے زیادہ تر لہجیاں وچ ضمیر اضافی واسطے میرا/تیرا۔ خاص طور تے پنجابی دے بہت سارے لہجیاں وچ ”میرا/تیرا، میری/تیری، میرے/تیرے، میریاں/تیریاں“ جیسے لفظاں وچ ”را، ری، رے، ریاں“ استعمال ہوئے ہن۔ ایس توں وکھ گچھ ہور لفظاں وچ وی ایہہ طریقہ ورتیا ہویا ملدا ہے۔ جیویں پنجابی دا اک لفظ ”سس“ (بیوی یا مہینیں دی ماں) ہے۔ پرانے اُچارن مطابق دوجے سین دے اُتے پیش ہے۔ سس لفظ دے بعد ”را“ لاؤن نال ایہہ لفظ سسرا بن گیا۔ جیہدا مطلب ہے ”سس دا“ یعنی ”سس دا بندہ“۔ ہندی دے ڈھیر سارے لہجیاں وچ اج وی لفظ ”سسرا“ تے ”سسرا“ ایسے اُچارن نال بولے جاندے ہن۔ پنجابی

اُچارن وچ تبدیلی پاروں دوجا سین بدل کے ”ہ“ ہو گیا۔ سو ایہہ لفظ سہرا بن گیا۔

اسم اشارہ

اسم اشارہ اجیہا لفظ ہوندا ہے جیہڑا دُور یا نیڑے اشارہ کرن لئی ورتیا جاوے۔ جیویں: ایہہ، اوہ۔ راجستھان دے کئی لہجیاں وچ پنجابی وانگ ”ایہہ/ اوہ“ بولے جاندے ہن۔ جیویں: ایہہ لوگ مھاں سوں بھوت آچھا ہے۔ ایہہ ای کوئی تین سو دیکھا جمین۔ نرگ ری موجاں تو ایہہ لوگ مانے۔ تُوں ایہہ نو روپیا تھارے پاس رکھ۔ اوہ چھوٹا موٹا کام بھی سلطا دیسی۔ باگڑی وچ نیڑے مذکر واسطے ”اوہ“ تے نیڑے مؤنث واسطے ”آہ“ دی ورتوں کیتی جاندی ہے۔ جیویں: اوہ چھورو ہے۔ اوہ کتاب پڑھے ہے۔ آہ چھوری ہے۔ آہ کھیلے ہے۔ آہ گائے سیڈھ منگوائی ہے۔

اسم استفہام

استفہام گل پچھن یا سمجھن نوں آکھیا جاندہ ہے۔ اسم استفہام اجیہا لفظ ہوندا ہے جیہڑا گُجھ پچھن واسطے ورتیا جاندہ ہے۔ جیویں: کون، کیہڑا، کتنا، کیسا وغیرہ۔ راجستھانی وچ ”کون“ واسطے ”گن“ بولیا جاندہ ہے۔ ایہدے وچ تُون سادہ نہیں سگوں اڑتُون ہے۔ جیویں: پَن سُنے گن؟ (پر سُنے کون؟)۔ تُون گن چھے؟ ہونی نئیں گن ٹال سکے۔

راجستھانی وچ ”کیہ“ واسطے ”کے“ بولیا جاندہ ہے۔ جیویں: ایہاں کے کڑے ہے؟ ایہو ”کے“ پنجابی دے شاہپوری، دھنی، گھیبی، کیہلپوری، ہزارے وال تے پشوری لہجیاں وچ وی بولیا جاندہ ہے۔ پنجابی دے پہاڑی لہجے وانگ راجستھانی وچ ”کیویں“ لئی ”کیاں“ بولیا جاندہ ہے۔ جیویں: گھڑا! تھارے میں گھالیوڑو پانی گھنڈو کیاں رہوے ار مھارے میں گھالیوڑو تا تو کیاں ہو جیاوے؟

راجستھانی وچ ”کتھے“ لئی ”کٹھے“ بولیا جاندہ ہے جیویں: جاوے تو کٹھے جاوے؟ چھٹی مھارے بھاگ میں کٹھے؟ سانج نئیں کٹھے بھی ڈر نہیں۔ راجستھانی وچ ”جٹھے“ واسطے ”جٹھے“ تے ”اوتھے“ واسطے ”بٹھے“ بولے جاندے ہن، جیویں: جٹھے سکھ ہے بٹھے دُکھ آونو ہی ہے۔ جٹھے پریم ہے بٹھے ہی سکھ ہے۔ ”اوتھے“ یا ”اُتھے“ واسطے راجستھانی وچ ”اُتھ“ تے ”اُتھے“ واسطے ”اُتھ“ ورتیندے ہن، جیویں: راجا اُتھ آيو۔ رانی اُتھ آئی۔ تُوں اُتھ کیوں آيو؟

اسم تنکیر

اسم تنکیر اجیہا لفظ ہوندا ہے جیہڑا غیر معین بندے واسطے بولیا جاوے جیویں: کسی،

کوئی، کچھ وغیرہ۔ کوئی رکتی ک ملاوٹ کرسی۔ کوئی آدھی ک گھنٹو توتیار ہوا میں ای لاگسی۔ دنیا ماں دوست کے برابر اور کوئی ہوتو ہوسی؟ پیٹھ پر کو بوجھ اُتارنے نیچے رکھیو، کچھ ہوس آئیو۔

اسم صفت

اسم صفت اجیہا اسم ہوندا ہے جیہڑا کسے دی چنگی یا بُری حالت دسے۔ راجستھانی وچ اسم صفت اوسے طرح ورتے جاندے ہن جیویں پنجابی دے دو جے لہجیاں وچ۔ راجستھانی کتاباں وچ کئی اسم صفت موجود ہن۔ پنجابی وچ زیادہ تر اسم صفت تے چھیکو وچ ”الف“ آؤندا ہے۔ جیویں: کالا، رتا، پیارا، اُچا، انھا، ڈونگھا وغیرہ۔ راجستھانی وچ ایس ”الف“ دی جگہ ”واؤ“ آؤندا ہے۔ جیویں: کالو، راتو، پیارو، اُونچو، اندھو، ڈونگھو وغیرہ۔ ”کالا گھوڑا“ نوں راجستھانی وچ ”کالو گھوڑو“، ”کالے گھوڑے“ نوں ”کالا گھوڑا“، ”کالی گھوڑی“ نوں ”کالی گھوڑی“ تے ”کالیاں گھوڑیاں“ نوں ”کالی گھوڑیاں“ آکھیا جاوے گا۔ انج ہندی دے ہور ڈھیر سارے لہجیاں وانگ راجستھانی وچ وی مؤنث جمع واسطے کوئی وکھرا رُوپ نہیں ہے سگوں مؤنث واحد والا رُوپ ہی ورتیندا ہے۔ ایسے طرح راتی گھاٹی (رتی گھاٹی) دی جمع ”راتی گھاٹیاں“ تے ”میٹھی بات“ دی جمع ”میٹھی باتاں“، ”آچھی چھوری“ (چنگی کڑی) دی جمع ”آچھی چھوریاں“ ہوندا ہے۔

اسم مصدر

راجستھانی دے زیادہ تر اسم مصدر سگوں پنجابی والے ہن۔ جیویں: ہون، رکھن، لکھن، پڑھن، ٹرن، بناون، آکھن، کھاون، پیون، اُٹھن، پیٹھن، ہون، نبھاون، لکھن، دیکھن، کھاون، پیون، بھجاون، آون، جاون، اُڈن، دیون، بناون، مانن، بھرن، جگاؤن، جیون، آون، کرن، لیاؤن، جڑکن، دیکھن، ڈھکھن، گھٹن، ڈھوون، اُڈن، کڈھاؤن، چھڈاؤن، لگن، کھنڈن، گڈن، ٹورن، پواون (پلاؤن)، اُچاؤن وغیرہ۔

راجستھانی دے کجھ اسم مصدر اجیہے وی ہن جیہناں وچ پنجابی دے مقابلے وچ تھوڑا جیہا فرق ہے۔ جیویں: بانٹن (ونڈن)، راکھن (رکھن)، لاگن (لگن)، پوچھن (پچھن)، ڈھوکن (ڈھکن)، بدھن (ودھن)، بدھاؤن (ودھاؤن)، کاڈھن (کڈھن)، چالن (چلن)، بچھاؤن (وچھاؤن)، پیسارن (وسارن)، ناسن (نسن)، گودن (گدن)، چڈھن (چڈھن)، پڈھن (پڈھن)، نسرن (نسرن)، دیسن (دسن)، رُوسن (رُسن)، چھوڈن (چھڈن)، بساون (وساون)، ناٹھن (مٹھن)، مانگن (منگن)، تھاکن (تھکن)، بھجین (بھجن)، کھوسن (کھوہن/کھسن)، بڑن (وڑن)، کہون (کہن)، ماچن (مچن)، لاکھن (لگھن)، جیتن (جتن)، گھالن (گھلن/بھجین)

وغیرہ جیہے ایہناں مصدران وچ پنجابی دے مقابلے وچ سُر لے ہن۔

فعل

فعل اوہ کلمہ ہے جیہدے توں کسے کم دا ہون یا نہ ہون کسے زمانے مطابق پتہ چلے۔ راجستھانی فعل دے اوہ تت جیہڑے پنجابی نال سانجھے ہن اوہ تہاڑے اگے دھردے پئے ہاں۔

فعل حال

راجستھانی وچ ’مصدر‘ یا ’کن‘ توں فعل حال بناون دا طریقہ اک تاں پنجابی نالوں دکھرا ہے تے دوجا راجستھانی دے دکھرے دکھرے لہجیاں وچ فرق وی ہے۔ راجستھانی دے جے پوری لہجے وچ تے اوہ علاقے جیہڑے گجرات ریاست دی سرحد نال لگدے ہن اوہناں وچ ”ہے، ہاں، لئی“ ”چھے، چھوں“، وغیرہ بولے جاندے ہن۔ جیویں: ہوں گجراتی چھوں۔ توں گجراتی چھے۔ ہوں جے پوری چھوں۔ توں جے پوری چھے۔ دوپہر دن کو بکھت لُو چال رہی چھے۔ (دوپہر دن دے وقت لُو چل رہی ہے)۔ جور سوں چال رہیو چھے (زور نال چل رہیا ہے)۔ سانج کی کچھی بندھی ہوئی چھے۔ کھیتی اوپر تو آپنوں سارو ہی دیس چھے۔ ہوں ساردا دیوی چھوں۔ ہوں موروکھ چھوں۔ اب جد گھد باپ بنیو چھوں تو سمجھ سکوں چھوں۔ مندر تو جھٹ ای بند ہو جاوے چھے۔ بڑھاپا میں بھی پانی بھر با آنی پڑے چھے۔ ڈھوپ اسی جور کی پڑ رہی چھے کہ ہمیں اوپر پگ دینو مُسکل چھے۔ ایک جوان آدمی چلیو آرہو چھے۔ ماں باپ سوں بھی دوست جیادا کام آیا کرے چھے۔ دنیا ماں پیو بڑی چیچ چھے۔ پردیس جانے کو وچار دیکھے چھے؟ ماتھاسوں پسینو چھو رہیو چھو۔ ایک مکان بنا پو چھو۔ مندر تو جھٹ ای بند ہو جاوے چھے۔ کھاٹ گھر سوں باہرے بھی جاسکے چھی۔ میواتی وچ ”سے، سوں“ وغیرہ بولے جاندے ہن۔ جیویں: میں میواتی سوں۔ توں میواتی سے۔ مارواڑی وچ ”ہے، ہوں“ وغیرہ بولے جاندے ہن۔ جیویں: ہوں مارواڑی ہوں۔ توں مارواڑی ہے۔ آہ گائے دیوتا برگی ہے۔ ان جگ میں سکھ را کارن بھی بھانت بھانت را ہے۔ پر بھو تو پورن ار سدا رہون والا ہے۔ جمین بانن ری بیماری چال رہی ہے۔ برہم نہیں پاؤن سوں ملن والو سکھ ہی ساچو، ہمیس رہون والو ار آنند دیون والو ہے۔ آپ سمجھ سکو ہو۔ مھیں کیوں بھول سکوں ہوں۔

فعل ماضی

فعل ماضی مطلق اوہ فعل ہے جیہدے وچ کوئی کم ہووے تاں ماضی وچ پر ایہہ نہ پتہ

چلے کہ گزریا ہو یا زمانہ نیڑے دا ہے یا دور دا۔ فعل ماضی مطلق بناون دا طریقہ سبھ پنجابی لہجیاں وچ اِکو جیہا ہے۔ وچ فعل ماضی مطلق والے جملے تھلے دتے جا رہے ہین۔ جیویں: لاگیو (لگیا)، راکیو (رکھیا)، باندھیو (بندھیا)، پوچھیو (پچھیا)، ناپیو (ناپیا)، داپیو (دپیا)، آپیو (آپیا)، گیو (گیا)، کھائیو (کھاہا)، ہوپیو (ہویا)، اڈپیو (اڈیا)، دتھیو (ڈٹھا)، لگیو (لگیا)، لاگیو (لگیا)، بھجیو (بھجیا)، جگایو (جگایا)، رُوس گیو (رُس گیا)۔ مالن پھول لیاپی۔ چور ناس گیو۔ مُورکھ کُود پڑپیو۔ راجا بھوج رانی چوبولی نُوں لے ارگھرے آپیو۔ راجا را آدمی آئی پھری گیا۔ سوچ میں ڈوبیو دیکھ ایک بیلی نیں سُجھاو دیو۔ کیتی آئی، ڈیری سُوں دُودھ بھی آپیو۔

فعل ماضی بعید واسطے راجستھانی دے وکھ وکھ لہجیاں وچ وکھ وکھ اصول ہن۔ راجستھانی دے مارواڑی تے جے پوری ڈھونڈھاری لہجیاں وچ فقیریاں دے انت وچ ”ہو، ہا، ہی“ وغیرہ آؤندے ہن۔ جیویں: ہاتھ تنگ ہو۔ پہلاں تو گانو میں ایک ٹھاکر ہو۔ بیٹو رو نانو ہرش ہو۔ تھال میں سونے رو ایک ہار ہو۔ میں بے بس ہو۔ مھیں مرگیو ہو۔ مھیں تو اٹو ای سُن راکیو ہو۔ مینسی جڈھاں میں بھی سینا ساگے جایا کرتا ہا۔ پانچوں ای بھائی ہا۔ آپنا بڈیرا کہیا کرتا ہا۔ گھنگھ رائے گھاگھو گانو را راجپوت سردار ہا۔ تل ناورا راجا راج کرتا ہا۔ اُن بگت تو مھارے بال ساگھنا ہا۔ کئی دنوں سُوں وے مھارے مرن ری جھاک میں ہا۔ جیونی گھنگھ رائے ری بیٹی ہی۔ اجیر جے پور سڑک والی چونگی چوکی سُوں نکلتاں ای گھلی سڑک ہی۔ چودھری رے گھرے دُودھ چھاپھ ری کمی نہیں ہی۔ مھیں کدے ای کلپنا بھی نی کیدی ہی۔ مھاری مت ماری گی ہی۔ اُن ری کُوکھ سُونی ہی۔

راجستھانی دے میواتی لہجے دے فقیریاں دے انت وچ ”تھو، تھ، تھی“ وغیرہ آؤندے ہن۔ جیویں: پانی پنامونہہ سُوک رہیو تھو۔ جن کی عمر سولہ ستر برس کی تھی۔ گاڈی جاوانے حال پانچ پچھ گھنٹاں کی دیر تھی۔ جہیں پر پک دھر کر اٹھاؤ نو مُسکل تھو۔ صاحب کے پاس مال پُگ گیو تھو۔ دو چار صاحب اور بھی تھ۔ اُنوں کی میم صاحب بھی تھی۔ گجرات ریاست نال لگدے علاقیاں وچ ”ہتو“ وغیرہ بولے جاندے ہن۔ جیویں: ایک ہتو براہمن رو بیٹو۔ ایک ہتو

شمار رو بیٹو۔

فعل مستقبل

فعل مستقبل بناون واسطے راجستھانی دے وکھرے وکھرے لہجیاں وچ وکھرے وکھرے اصول نیں۔ راجستھان دے اوہ علاقے جیہڑے گجرات دی سرحد نال رلدے ہن۔ اوتھے جملے دے انت وچ لو، لا، لی وغیرہ آؤندے ہن۔ جیویں: مارے لو (مارے گا)، دیوے

لا (دیون گے)، کراں لا (کراں گے)، ہووے لا (ہووے گا)۔ ہووے لو (ہووے گا)۔
 دیووں لا (دیواں گے)۔ کڑوں لا (کراں گے)۔ دُنیا مناوے لی (دُنیا مناوے گی)۔ بادشاہ
 مناوے لا۔ آپاں بئین بھائی بدلاں لا۔ سکول میں بھرتی کرا دیواں لا۔ دیکھو پچھتاو لا وغیرہ۔
 راجستھانی دے میواتی لہجے وچ فقرے دے انت وچ ”گو، گی، گا“ وغیرہ آؤندے ہن۔ جیویں:
 درن کرابا لے جارہیو ہووے گو۔ رام رتن کی عمر پچاس کے آس پاس ہووے گی وغیرہ۔

مارواڑی تے جے پوری لہجیاں وچ اوہی اصول ہے جیہڑا لہندی پنجابی دے دوجے
 کئی لہجیاں وچ موجود ہے۔ جیویں: کد آگلے گھرے جاسی؟ بھوجائی تھاری باٹ دیکھ رہی ہوئی۔
 کوئی اور نہیں اُلجھانے خاطر ای منے سلجھا تو ہوئی۔ صاحب تو اُلٹو گھس ہوئی۔ مہارو جور کوئی چالسی
 نہیں۔ مھے کوڑ بولسیاں (اسیں کوڑ بولساں)۔ آپ ہی مھاں کے پگال پڑتا پھرسو۔ مھانکا بھی دن
 کدے ہی لاسی۔ جانے گاڑی کی سیٹ ملسی کہ نہیں؟ آپ موٹا صاحب چھو تو بھی بو ہی بھاو اور
 کوئی گریب جاسی تو بھی بو ہی بھاو۔ ٹریکٹر تو کھینچاؤ نو پڑسی۔ چکے نیں جنتا چاہوے لا وہ ای سر پنچ
 بنسی۔ کھاندان رو نانو اُونچو رہسی۔ جمین اپنے ٹابراں میں بنتی جاوے تو چھوٹ دو دو ہیکھا
 آسی۔ کسان سوں آپنی اولاد مجبور بن جاسی۔ کتتی ک دور اور چالو پڑسی؟ اب تو تھوڑو ای چالو
 ہوئی۔ لینے را دینا پڑ جاسی۔ پوگتا آدمی نوں نوں پٹو نہیں سونو سُنکھائے نے کھونٹ باندھتا ہوئی۔
 رہی بات شُدھ دودھ ری، شُدھ دہی تو آپے ہی مل جاسی جے دودھ شُدھ ہوئی۔ شُدھ دودھ ری
 جگاڑ منے آجیون کرنی پڑسی۔ ناڑ ہلاؤ نو کتر و مُونگھو پڑسی۔ آدھی ک گھنٹو پوگن میں ار لائن میں لاگو
 میں، جد کٹھے ای شُدھ دودھ را درن ہوئی۔ کال سوں ای دودھ ڈیری سوں آسی۔ مہارے بھی
 بستی رہسی ار چھوٹا موٹا کام بھی سلٹا دیسی اوہ۔ وڈیا دان رو چن بھی ملسی تھائیں ار ٹابرا ری چندگی
 بن جاسی سہر میں رہو سوں۔ ڈیری سوں بندھی کر لسیاں۔ اب تو گوپال ہے ای، لے آیا کرسی۔
کھوج دے سٹے:

اپنی ایس کھوج راہیں ایس سٹے تے اپڑے ہاں کہ راجستھانی دی پنجابی زبان
 نال بہت زیادہ نیڑتا ہے۔ جغرافیائی طور تے وی راجستھان پنجاب دا گوانڈھی ہے۔ راجستھانی
 تے پنجابی لفظالی وچ چوکھیاں سانجھاں ہن۔ عام طور تے راجستھانی لفظاں وچ سُر لے ہوندے
 ہن جدوں کہ پنجابی وچ چھوٹے۔ راجستھانی تے پنجابی وچکار سانجھ رکھن والی لفظالی دی ہک قسم
 اوہ ہے جو شاید صرف ایہناں دوہاں زباناں اندر ہی موجود ہے۔ سندھی وانگ راجستھانی وی
 ”واؤ“ والی زبان ہے جدوں کہ پنجابی ”الف“ والی۔ ایہدا مطلب ایہہ ہے کہ راجستھانی وچ واحد
 مذکر لفظاں دے اخیر تے زیادہ تر ”واؤ“ آؤندا ہے جد کہ پنجابی لفظاں دے چھیکو وچ ”الف“۔

پنجابی زبان دے سارے لہجیاں وچ ایہو سانجھ دیکھی گئی ہے تے ایہو اوہ بنیادی تے ہے جیہڑا پنجابی نوں سندھی تے راجستھانی توں وکھ کرا ہے۔ راجستھانی وچ مؤنث لفظاں نوں واحد توں جمع بناون دا ڈھنگ وی پنجابی نال سانجھا ہے۔ راجستھانی وچ مستقبل بناون دا طریقہ وی لہندے پنجاب دے ڈھیر لہجیاں نال سانجھا ہے۔ ایس کھوج راہیں سانوں راجستھان تے پنجاب دی زبان نوں باریکی نال دیکھن دا موقع ملیا۔

حوالے

* لیکچرر ڈیپارٹمنٹ آف فرینچ، نیشنل یونیورسٹی آف ماڈرن لیگنوجر، اسلام آباد

1. Source: <https://www.rajrasin/index.php/rajasthan/>
2. Source: <https://www.rajrasin/index.php/rajasthan/>
3. Source: <https://www.rajrasin/index.php/rajasthan/>
4. Encyclopedia Britannica online: <https://www.britannica.com/place/Rajasthan>.
5. Source: <https://www.rajras.in/index.php/rajasthan/>.
6. Source: <https://www.rajras.in/index.php/rajasthan/>.
- 7- ڈاکٹر پرکاش امرات، سہا تہیہ سنجس، گدیہ پدیہ سنگریہہ (اجمیر: ماڈرنیک شکتیا بورڈ، 2016ء)، 190۔
- 8- پرکاش امرات، 190۔
9. George Abraham Grierson, Specimens of the Rajasthani and Gujarati. In Linguistic Survey of India, Vol. IX. Indo-Aryan Family, Central Group, Part II (Calcutta: Superintendent Government Printing, 1908), 35.
10. S. Shukla, Hindi, in Keith Brown & Sarah Ogilvie (eds.). *Concise Encyclopedia of the languages of the world* (Oxford: Elsevier, 2009), 495.
11. S. Munshi, Indo-Aryan, in Keith Brown & Sarah Ogilvie (eds.). *Concise Encyclopedia of the languages of the world* (Oxford: Elsevier, 2009a), 522.
- 12- کالی چرن بابل، آڈھو تک کا سنر چناتمک ویا کرن (جودھ پور: شودھ سنسھان، 1980ء)، 28۔
13. Barbara A. West, Rajasthanis, in *Encyclopedia of the Peoples of Asia and Oceania*, Vol. II (New York: Facts on File, 2009), 682.
14. David S. Magier, *Topics in the Grammar of Marwari* (Berkeley: University of California, 1983), 20.
15. George Abraham Grierson, 48.
16. C-16 Population by Mother Tongue; www.censusindia.gov.in/2011census/c-16.html.

سی حرفی؛ ہری سنگھ نلوا

ABSTRACT

Vaar has a special status in Punjabi poetic genres because the technique of the songs sung for the heroes and freedom fighters of Punjab are also specific. A clear example of which is this vaar. Vaar of Hari Singh Nalwa has been written by the famous poet of Punjabi, Qadir Yar, whose famous work is "Qisapuran Bhagat" but he has written other qissas and stories, including Miraj Nama Noor Nama, Roz Nama. Qadiryar has written this vaar in the form of a Se harfi, which is completely different from the usual genre and method of vaar, in which he has made the theme of bravery and courage of Ranjit Singh and the brave commander Hari Singh Nalwa. If seen, the most important role in Ranjit Singh's victories is that of Hari Singh Nalwa, whether it is Kasur, Multan or Peshawar, Hari Singh Nalwa's character is prominent in all places. All the qualities of vaar are there which are described in its context ie the early life of the initiator Hari Singh Nalwa joining the army bravery physical strength the art of fighting the power to overcome the enemy and finally the account of his death and Ranjit Singh's personality and the effects on the empire. Thus, this vaar fulfills the definition of a complete vaar in its description and meanings.

پنجابی قصہ شاعری وچ جیہناں شاعراں بہوں ماننا کھٹی، اوہناں وچ اک اُچا سچا تے اُگھڑواں ناؤں قادر یار دا ہے۔ اوہناں دی مڈھلی پچھان بھاویں ”معراج نامہ“ تے ”پورن بھگت“ وجہوں ہے پر ایہہ گل اچھے طور تے یاد رکھن والی ہے جو رنجیت سنگھ دے دلیر، بہادر تے جگ دھمی شہرت رکھن والے جرنیل ہری سنگھ نلوا بارے جو ودھیا وار شاعری ملدی ہے اوہناں وچوں ”سی حرفیاں؛ ہری سنگھ نلوا“ دی اہمیت بہوں زیادہ ہے۔ بھاویں ایہہ وار، پنجابی وچ پرچلت واراں جیویں نجابت تے شاہ محمد دیاں واراں دے مقابل ہٹ کے سی حرفیاں دی صورت وچ

رچی گئی ہے پر ایہہ گل چیتے رکھن جوگ اے جو ایہدے اندر وار دیاں اوہ ساریاں صفتاں موجود
نیں جو وار دی تعریف تے پورا لہندیاں نہیں جیویں کہ وار دی شروعات وچ وار دے سوڈھی گنڈا
سنگھ ہو ریں لکھن:

”ایس یدھ کاودا“ جو اصل وچ چھ سی حرفیاں وچ ونڈی ہوئی ہے، سبھ
توں ناگی تے بھرواں رنگ جمرود دی لڑائی وچ ہری سنگھ نلوا دے سردار
مُل تار کے پراپت کیتی جت دا ورن ہے۔ کوی دی کلپنا اوس ساری
اتہاسک گھڑی نوں چترن وچ بڑی سہل رہی ہے جیس وچ کہ پنجاب
دیاں فوجاں نے سدائی اتر کچھی ولوں ہون والے حملیاں نوں روک
دتا ہے۔“ (1)

تے ایس روک پان والے سورے بارے قادر یار کجھ اِنج دے اکھراں وچ اوہدی
شان وڈیاوندے نیں:

آفرین جمن کہن سارے
ہری سنگھ دولوسردار تائیں
جمدار بلی راجے صاحب کولوں
قد، اُچا بلند سرکار تائیں
دھنی تیغ دا مرد نصیب والا
قادر یار پہاڑاں نوں سو دھیو، سو
کابل کنیا، خوف قندھار تائیں (2)

جتھوں تیک ایس سی حرفی ہری سنگھ نلوا دے رچت شاعر قادر یار دی حیاتی دی جانکاری
دا تعلق اے۔ ڈاکٹر جیسیر سنگھ سرنا اپنے اک لیکھ وچ ایہدی دس پاندے ہوئے دسدن:
”قادر یار (1892-1802ء) پنجاب وچ سکھاں دے راج دے
اخیر لے سے اک مشہور شاعر ہو یا اے، قادر یار دی جنم تاریخ بارے
ساڈے ودواناں (عالماں) اتے لکھاریاں وچ کافی ات بھید
(اختلاف) ہے۔ کشتہ جی نے جنم 1802ء اتے وفات دی تاریخ
1892ء دتی ہے۔ احمد حسین قریشی قلعہ داری اتے عبدالغفور قریشی دوہاں
نے خاموشی اختیار کیتی اے۔ ڈاکٹر جیت سنگھ سیتل نے وی کشتہ جی والی
(والیاں) تاریخاں ٹھیک مٹیاں نیں۔“ (3)

قادر یار بارے گل کردیاں سید اختر حسین اختر ہوئیں اپنے اک لیکھ وچ گجھ انج دی

جانکاری دیندن:

”قادر یار ہوراں دا اصل ناں قادر بخش تے تخلص قادر یار سی۔ قوم جٹ۔ ضلع گوجرانوالہ وچ ایمن آباد دے نیڑے پنڈ ماچھیکے دے رہن والے سن۔ 1802ء وچ پیدا ہوئے تے 1892ء وچ فوت ہوئے۔ پنڈ ماچھیکے ایہناں دی اپنی زمین تے کھوہ سی تے ایس کھوہ دے لاگے ای ایہناں دی قبر بنی ہوئی اے۔ اپنے زمانے دے رواج مطابق واجبی جیہی تعلیم حاصل کر کے واہی نیجی دے کم وچ رُجھ گئے۔ ایہناں نوں شاعری دا شوق ہون بارے اک روایت اے جو پنجابی دے اک پرانے شاعر حافظ مراد دی لکھت ”نور نامہ“ پڑھ کے ایہناں نوں وی شعر آکھن دا شوق پیدا ہويا۔ پہلوں اک ”روزہ نامہ“ لکھیا تے پھیر ”معراجنامہ“۔ ”معراجنامہ“ وچ اپنے بارے لکھدے نیں:

جوڑ معراج مرتب کیتا جو سبھ ساٹھوں سریا

میں دہقان بے علم وچارا دوس نہ چاہیے دھریا (4)

جیویں کہ پہلے وی دسیا گیا ہے جو پنجاب وچ کساناں رواج موجب اوہ ڈھلے طور تاں زمیں دارے نال جڑے ہوئے ہاں پر اوہناں دے سینے دی ڈونگھیاں وچ کتے کوئی شعر دا، حرف دا تے تخلیق دا دیوا ضرور جگ رہیا آہا جو اگے اپڑ کے اک چمکدی لاٹ دا روپ دھار گیا تے اوہدیاں رشتاں دی صورت وچ ساڈے تیک اوہناں دے قصے، داستاناں روایتی شعری رنگاں تے سی حرفیاں دے سچے وچ اپڑے۔ ایہناں وچ ”روزہ نامہ“، ”معراجنامہ“، ”قصہ پورن بھگت“، ”راجہ رسالو“، ”سوہنی مہینوال“ تے ”وار ہری سنگھ نلوا“ شامل نیں۔ جیہناں وچوں ساڈے سامنے اوہناں دی ”وار ہری سنگھ نلوا“ ہے جو اپنے موضوع تے لکھت ڈھنگ وچوں پنجابی وچ اک بہوں اعلیٰ کم ہے۔ سی حرفی ہری سنگھ نلوا بارے اطہر طاہر لکھدن:

"The poem starts with generalised observations about Hari Singh, switches to the Jamrud fort and its battering at the hands of the Afghans's them turns there it moves to the battle-field, Then to Ranjet Singh in Gujrat and back again to Peshawar. This fluctuation between the geographic locales in a short poem imparts to it a speed of narrative and emphasises the hectic movement and urgency of

battle. Herice stature is imparled to the figure of Hari Singh not through subtle machinations of the dramatic and the tragic, but through by perbole and exaggeration. The poem ends on th particular which is magnified to the universal: All people are singing praises of Hari Singh." (5)

قادر یار بہوں اُچا سُچا تے نو یلکے سبھا دا شاعر ہے، تے اوس دے ایہہ شعری گُن سانوں معراجنامہ تے قصہ پورن بھگت وچ ودھ کے دسدن۔ جتھوں تیک اوہناں دی رچی ایس ”سی حرفی ہری سنگھ نلوا“ دی گل ہے، تاں شعری گُناں پکھوں وار، دی اوس تعریف تے پوری نہیں لہندی جو اک وار وچ حالات، واقعیان دے بیان دے نال نال لفظاں وچ جیس شکوہ دی لوڑ ہوندی ہے، تے نال ای ایہدے اندر، ایہدے وچ اوہ بُنتر ڈھنگ ای ورتیا گیا ہے جو وار چھند آسے مخصوص ہے۔ خاص طور تے اک اجیہے سورے دی وار لکھدیاں جیس رنجیت سنگھ دی جت تے فتح وچ وڈا حصہ پایا۔ پر مڑ وی کدیں کدیں قادر یار ایہدے اندر اک اجیہی چھب ضرور دکھا جانن، جو وار لکھدیاں اک شاعر دی ہوونی چاہیدی اے، دو جے پاسے جمرو دی جنگ وچ ہری سنگھ نلوا دے پھٹو ہون تے مڑ کے دنیا تیاگ جان دے عمل نوں قادر یار بناں کے شک دے سوہنے اکھراں وچ بیان کیتا، پر نال ای نال اکبر خاں تے ہور پٹھاناں دے لڑن نوں سلاہندیاں ہویاں وی گھٹ ودھ اوہی اکھر ورتدے دسدن، جو اوہ سکھ سورمیاں آسے ورت رہے نیں۔ ایس وجہوں وی وار دے شاعر نوں ایس گل دا نیترا کردیاں سمجھ نہیں آ رہی جو اوہنوں اصل وچ کس دھرنوں ڈھیر سلا ہونا ہے، اُچ وی وار اندر، شاعر دا ایہہ دو دلایا پن دسدا ہے، پر مڑ وی ایس ایہدے اندر ڈھیر تھائیں اجیہے شعری اوصاف تکدے آں جو وار دے حصیاں آنگ گوشجے تے اُبھر دے ساڈے سامنے آوندن، مثال وجہوں کجھ مصرعے ویکھدے آں:

ث ثابتی سُن کے بہادراں دی
دل پوینگھدا عیش ہلاریاں وچ
رنجیت سنگھ سرکار دے افسراں نوں
ڈٹھا نظر میں پا کے ساریاں وچ
قادر یار ، بہادراں وچ چکے
ہری سنگھ، جیوں ”چن“ ستاریاں وچ

وار دے ایہناں بیتاں وچ قادر یار، اک پاسے جتھے رنجیت سنگھ تے اوہدے سورمیاں

دی بہادری بیان کر رہیا ہے تاں اوس شعری اوصاف وی خیال دے نال جوڑی رکھے نیں تے
دوجی پاسے اجھے اکھراں نوں قافیاں دے جوڑ، جوڑن وچ وی ورتیا ہے جو عام طور تے سانوں
پہلے شعری ورتارے وچ اُکا ای نہیں دسدے، کجھ اجھے بیت پڑھ کے سانوں قادر یار دی شعری
قادر کلامی اُتے رشک ادا ہے، تے سانوں ایس گل دا احساس وی ودھیرے طور تے ہوندا ہے جو
شاید اوہناں وار ہری سنگھ نلوا نوں سی حرفی دی صورت وچ لکھن دا اُپرالا وی ایس سوچ نوں مکھ
رکھ کے کیتا ہووے جو وار، لکھن دے اصل تے روایتی ڈھنگ توں دکھ کوئی تجربہ کیتا جاوے،
ایس ای حوالے نال اوہناں دی وار وچ ایہہ بند دیکھدے آں جیہدے وچ اوہناں مُٹھ، گُٹھ،
اُٹھ تے پُٹھ جیہے اکھراں نوں قافیے وجہوں ورتیا ہے۔

مکھ تھیں کئی سردار بولے
ہتھ رکھ تلوار دی مُٹھ اُتے
اسیں نال پٹھاناں دے لڑاں گے جی
جا کے توڑ پشور دی گُٹھ اُتے
شاہ محمد نوں مار کے پار کریئے
بھادیں ہووے اسوار اوہ اُٹھ اُتے
قادر یار، نہ پچھانہہ نوں مڑاں گے جی
زخم کھاساں نہ کدی پُٹھ اُتے

”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ عبدالغفور قریشی ہوراں قادر یار دی شاعری یاں حیاتی
بارے تاں ڈھیر ویروے نال گل بات نہیں کہیتی سگوں، سی حرفی ہری سنگھ نلوا نوں رواروی وچ
”قصہ ہری سنگھ“ لکھ گئے نیں۔ انج اک ہور گل دا ذکر ضرور کیتا ہے تے اوہ ہے ”قصہ پورن
بھگت“ نوں سُن کے بدلے وچ اک سکھ سردار دا انعام وچ کھوہ دیونا، ایس گل دی دس سانوں کئی
ہورس لکھاریاں وی پائی ہے۔ اوہ لکھدن:

”ایہناں دا قصہ پورن بھگت بیتاں وچ ملدا ہے جس نال ایہناں دی
مشہوری ہوئی کیوں جو بیت دل کھجیوں تے پُرسوز آواز نال پڑھیا تے
گایا جا سکدا ہے۔ قصہ پورن بھگت دے بدلے اک سکھ سردار نے
آپ نوں اک کھوہ انعام وچ دتا۔“ (6)

قادر یار دی شاعری خاص طور تے سی حرفی ہری سنگھ نلوا، دیاں ہور بہت ساریاں
خوبیاں توں اڈ اک خوبی ایہہ وی دسدی ہے جو اوہ جیہیں سے تے سماج وچ رہ رہیا ہے اوہ سماج

بہوں پکھی سماج ہے تے اوہدے وچ دکھو دکھ دھرماں، مذہباں، ذات، قبیلیاں تے سوچ فکر رکھن والے لوکاں دی شراکت صدیاں توں قائم ہے تے اوہدے وچ موجود ہر انسان ایس سارے کجھ نوں اپنی تہذیب تے کلچر دا حصہ من کے جیوں رہیا ہے۔ اوس دی وڈی مثال تاں قادر یار دے اک مسلمان ہوندے ہویاں سکھ سورمے دی وار لکھنا ہے (بھاویں ایہدیاں مثالاں ساڈے کول نجابت تے شاہ محمد دی صورت وچ پہلے توں وی موجود نیں) دوجا، ایس بند وچ تسیں ویکھو جو اک پاسے پٹھان بہادراں دی اوہ شان بیان پیا کردا ہے تے نال ای اوس بند وچ اکھر، کرتار، وی بڑے سبھا نال پیا ورتدا ہے:

الف آن بیان پٹھان کرناں
نال دھیان دے کن لگاوناں جی
تھوڑے بول وچ حال دُڑانیاں دا
مختصر میں کھول سادناں جی
کم سورمے دا منہ تے زخم کھانا
کم شاعراں، اوس نوں گاوناں جی

قادر یار، کرتار نوں یاد رکھیے
جس نے انت ویلے کم آوناں جی

بھاویں اگلے بنداں وچ قادر یار، پٹھاناں دی وی بہوں تعریف کردا ہے پر جیس ایلے سکھ سورمے جا پشور نوں فتح کردن تاں مڑ ایہناں دے عزم تے دلیری نوں گجھ اجنبے لفظاں وچ بیان کردا ہے:

یے یاری بھگوان دی ہوئی جدوں
جا ماریا سنگھاں پشور یارو
جیویں بجلی نکلدی انبراں وچوں
خبر گئی اے وچ لہور یارو
سارے وچ پنجاب دے ہوئی شادی
وڈے جلسیاں دے ہوئے زور یارو
قادر یار، ہری سنگھ بنا سو بھا
مہاراج کیتی گھر نوں ٹور یارو

ہری سنگھ نلوا، دی بہادری، جرأت تے دلیری اپنی تھاہریں، پر جنگ نوں لڑن دا چچ ورتب وی اوہ ڈھیر جاندا آھا، جیس نوں زرا شاعراں تے ڈھاڈیاں ای نہیں سلاہیا سگوں اوہناں سورمیاں وی اوہدی ایس خوبی تے صلاحیت نوں منیا ہے تے اوہنوں اک دکھری سیانف رکھن والا بہادر جرنیل سدیا ہے جیس زندگی دے گھٹ سے وچ رنجیت سنگھ نوں ڈھیر توں ڈھیر علاقہ فتح کر کے وِتا۔ اوہدیاں ایہناں خوبیاں نوں مندیاں ہویاں جسبیر سنگھ سرنا ہوئیں ایہناں اکھراں وچ وڈیائی کردن:

”سردار ہری سنگھ اگست 1820ء وچ کشمیر دا گورنر بنیا۔ مئی 1834ء وچ پشاور نوں پنجاب راج نال جوڑیا۔ پشاور توں کابل ول جاندے راہ اُتے جمرو دا قلعہ بنایا۔ اوس دی بہادری دے کارنامے سُن کے انگریز تاریخ دان وی حیران ہوندے سن۔ سر الیکزینڈر بارنز، ہری سنگھ نوں انوکھی قسم دا جرنیل مندے ہوئے لکھدا ہے۔ ”جدوں اٹک، سندھ دریا پار کرنے لگے تاں دریا طوفانی جوش وچ سی۔ میری صلاح بدل گئی کہ اجے نہ جایا جاوے کیوں کہ ساڈے سامنے پنج سوار تیز دھار دی مار پٹھ آ کے وچے رُڑھ گئے سن۔ میں چاہوندا ساں کہ رُک جائیے پر جرنیل نلوا نے اپنے انداز وچ ہس کے کہیا۔ ”سکھ بٹن دا کیہ فائدہ جے دریا اٹک پار نہ کیتا۔“

سردار ہری سنگھ نلوا دے بہادری دے کارنامیاں بارے بہتیاں رچناواں ملدیاں ہین۔ جیہناں وچ قادر یارتوں دکھ گرکھ سنگھ گیبانی، سہائی سنگھ، رام دیال آئند، کال سنگھ ہنگہ تے سرہری چند ذکر جوگ نیں، قادر یار نے ہری سنگھ نلوا بارے جو سی حرفی لکھی ہے اوس دے 30، بیت ہن، سی حرفی فارسی دے 130 اکھراں تے اکھر بند کوتا (اجیہی کوتا جیس دیاں نکاں دے پہلے اکھراں توں شبد بنے ہون، نوں کہیا جاندا ہے) ایس سی حرفی نوں ہری سنگھ نلوا دی مہماں یاں وار ہری سنگھ نلوا دے ناں نال جانیا جاندا ہے۔ جمرو دے قلعے والے ہیرو دی داستان دل ہلا دین سی۔ جیس توں پر بھات ہو کے اوس نے سی حرفی ہری سنگھ لکھی۔ ایس سی حرفی دا اک بیت ویکھو:

ت تیغ میدان میں بہت چلے
نال تیغ دے راج کماندا اے
چڑھت شیر دی چڑھے میدان اندر
قلعے مار لیندا فتح پاوندا اے

اودوں بھاج پیندی وڈی خیراں نوں
 جدوں دھک پشور نوں لاوندا اے
 قادر یار، قندھار یا دوست محمد
 ڈردا، کابلوں اُرانہہ نہ آوندا اے (7)

ایہہ سی حرفی وار ہری سنگھ نلوا، کنیاں ہورس گناں توں اڈ، ایس پاروں وی ودھیا لگدی ہے جو ایہدے اندر لاہور تے پشور دوہاں شہراں دا ذکر وی دبا کے ہویا اے۔ لاہور دا ایس پاروں جو اتھے رنجیت سنگھ دا دربار اے، تے مرکز بنیا ہویا اے، ہر اک پاسے فوج ایس ای شہر توں چڑھائی کردی ہے، تے مڑ کے فتح دے شادیا نے وجاوندی ہوئی واپس وی ایس شہر نوں مُردی ہے، تے جیکر کدیں لاہوروں، کسے شہر، کسے تخت نوں فتح کرن گئی ہوئی فوج نوں کوئی اوکھ مصیبت بن جاندی اے تے گمک دی آس امید وی ایس ای شہر توں ہوندی اے، جیویں ایس، ایس جنگ وچ ویکھدے آں، لاہور سانوں طاقت تے آسرے اُمید دا سہیل دسد اے۔ اتھے ایس گجھ شاعر پاسیوں لکھے اجیہے بند درج کردے آں، جیہناں وچ ایہناں دوہاں شہراں دا ای ذکر بڑا ملدا ہے۔

ت تمام دیہات پشور دے وچ
 ہری سنگھ دی پھری دہائی یارو

رنجیت سنگھ بہتی فوج نال لے کے
 وڈیا وچ لاہور دے جامیاں

د، دسد نہیں کوئی راہ سانوں
 ہری سنگھ لہور لکھا تورے

ہری سنگھ آکھے مدد نہیں نیڑے
 اتے شہر لاہور ہے دُور یارو

خ خوب طرحاں خط بند کر کے
 دتا قاصد نوں نال پیغام میاں

ثرت ہوا سوار اک اسپ اُتے
 گیا طرف لاہور غلام میاں
 تے لاہور سانوں جیسی طاقت، آسرے تے اُمید دا کارن بنا دِسدا ہے، اوہدا گوہڑا
 تے بھرواں رنگ سانوں ایس بند وچ کجھ اِنج دِسدا ہے۔

کاف کڑک کے کیہا مہاراج یارو
 مونہہ طرف لاہور نہ کراں گا جی
 سنے ہاتھیاں، گھوڑیاں توپ خانہ
 جا اٹک دریا نوں تراں گا جی
 توڑ وچ پٹھاناں دے گھر جا کے
 علی اکبر دے نال چل لڑاں گا جی
 قادر یار قتلّام پٹھان کرساں
 یا کہ، وچ میدان دے مراں گا جی

ایہدے جواب وچ کس طرحاں پٹھان اکٹھے ہو کے لڑائی دا عزم کردن، تے کیویں
 پشور نوں بچاون، اوتھوں پنجابی فوجاں نوں کدھن تے لاہور وچ انھیر پان دی گل کردن، اوہ سارا
 ایس اگلے بند وچ گل کے ساڈے ساہمنے آوندا ہے۔ اتھے سانوں شاعر، دوہاں دھراں دا تول
 اک ای پاسنگ کردا پیا دِسدا ہے۔ اتھے ایس گل دی وی ننڈیا ہوندی پئی دسدی جو قادر یار، شاعر
 ایس وار ”سی حرفی نلوا“ دا کسے ایلے مہاراجہ دے دربار نال جڑیا رہیا ہووے۔ دوجی گل ایہہ وی
 ہے جو ایہہ وار، وارتوں ودھ ”سی حرفی“ دے رنگ رگی وی ایس ای کارن گئی ہے، جو قادر یار،
 وار واسطے مٹھے چھند نہ ورت کے ایہدے اندر شدت نوں ہولیاں تے کیتا ای، اوہنوں ایہہ وی
 سمجھ نہیں آئی جیکر اوہ وار ہری سنگھ نلوا، لکھ رہیا ہے تاں اوہ وار، ہری سنگھ نلوا، دی ای گنی چاہیدی
 اے، پر ایس وجہوں جو ڈھلے طور تے ایس وار دا خالق قادر یار ہے، تے ایس وجہوں پہلا حق
 وی تے آخری حق وی اوہدے کول ای اے جو اوہ جیویں تے جیسی طرحاں ایہنوں لکھے تے
 ایہدے معاملیاں تے مسئلیاں توں جیویں تے جیسی طرحاں چاہوے نجٹھے۔ خیر ایس اوس بند نوں
 پڑھدے آں، جیہدا ذکر ایس اُتے کر آئے آں:

ی یاد کر کے رب آپنے نوں
 لڑو، گڈ کے تسیں ایس ویر یارو

ساڈے شہر پشور دے تھیں چھڈنے
 سکھ ہوئے نیں بہت دلیر یارو
 نہ رکھو دریغ تے تیغ مارو
 قدم ملک وچ پائے نہ پھیر یارو
 قادر یار مردانگی کر واپسی
 پوے وچ لاہور اندھیر یارو

وار پڑھدیاں ایہہ گل وی اگھڑ کے سامنے آؤندی ہے جو اُکا جنگ دے دوئیں پاتر
 سکھ تے پٹھان ای نہیں سکوں لاہور تے پشور وی دوئیں شہراں توں ودھ جنگ دے کردار نیں،
 ایس سلسلے وچ اک آخری بند ویکھو:

ذ ذوق تے شوق دے نال یارو
 لڑو آپناں آپ سنبھال کے جی
 کیہڑے مونہہ لاہور دے وچ وڑسو
 وچ پشور دے ترٹیاں گال کے جی
 اج رج کے گج کے تیغ مارو
 آپنے گورو والی لُج پال کے جی
 قادر یار پٹھاناں نوں خوب سیکو
 اج اگ لڑائی دی بال کے جی

پچھے آسیں ایس وار دی بٹتر بارے گل کردیاں ایہنوں وار دے گناں تے پوری
 اُتردی، نہ اُتردی وار پکھوں گل پئے کردے ساں، تاں کھوج کردیاں پتہ لگدا ہے جو اُکا آسیں ای
 نہیں، ہورس لوکاں وی ایس وار بارے کجھ اجیہے خیالاں دا ای اظہار کیتا ہے۔
 ”ایس وار نوں باوا بدھ سنگھ نے بنیت ہری سنگھ آکھیا ہے اتے ڈاکٹر گنڈا سنگھ نے سرخی
 دتی ہے۔ ”اتھ قصہ سردار ہری سنگھ“ مطلب ایہہ پئی کوئی وی ایس نوں وار نہیں مندا۔ ایس توں
 پر تیت ہوندا اے کہ قادر یار نے وارا تے قصے وچ کوئی خاص فرق نہیں منیا۔ ایس قصے وچ
 30 اپریل 1837ء وچ ہوئی جرود دی لڑائی دا اتے سردار ہری سنگھ نلوے دی چڑھائی کر جان دا
 ذکر اے۔

”پورن بھگت دے قصے وانگ ایہہ ساری وار بینتاں وچ ہے اتے سی
 حرفی دے روپ وچ ہے۔ بولی بڑی سرل اتے ٹھیٹھ اے۔ اتے جنگ

دا درش بھاویں تھوڑے شبراں وچ ہی ہے پر بڑا من کچھواں تے پورا

پورا ہے۔“ (8)

جتھوں تیک وار دی صنف دی گل ہے تے ایہدے پنجاب دی دھرتی اُپر پرچلت ہون
دی گل ہے تاں پنجابی وار اُتے ٹک کے تے گوہ گوچرے نال کھوج پرکھ کرن والے کھوج کار
پروفیسر سعید بھٹا ہوراں دے اکھان موجب:

”وار اک اجیہی صنف ہے جیہدے وچ توار بنجی واقعیان نوں نظم کیتا گیا
ہووے۔ ایہہ پنجاب دی دھرتی اُپر گھٹ ودھ اک ہزار ورھے توں لکھی
جا رہی ہے۔ پنجابی وچ ڈھیر واراں سرکھنڈی تے نشانی چھنڈاں وچ
لکھیاں ملدیاں نیں..... پرانے ویلیاں وچ وار گاؤں آسٹے جیہڑا ساز
ورتیا جاندا آھا، اوہنوں ”ڈڈھ“ آکھیا جاندا آھا، ایس ای پاروں وار
گاؤں والے نوں ”ڈھاڈی“ آکھیا ویندا ہے۔“ (9)

وار دی قدامت بارے تے ایہدے پرانے ہونوں بارے اک ہور گواہی سانوں احمد
سلیم ہوراں دی ترتیب دتی ہوئی کتاب ”لوک واراں“ وچ ملدی ہے۔ اوہ لکھن:
(ترجمہ): وار کیہ ہے؟ ایہدا سدھا سادھا جواب ایہہ ہے جو جنگی
واقعیان دے منظوم بیان نوں وار آکھن، پر ایس سدھے جیہے جواب
دی تشریح توں پہلاں ایہہ جاننا وی ضروری ہے جو وار، وجود وچ کدوں
آئی تے کتھوں کتھوں ہوندی ہواندی اجوکی شکل وچ ساڈے سامنے
آئی؟

وار پنجابی شاعری دی صدیاں پُرانی صنف ہے۔ وار، دی مختصر جیہی
تعریف اُتے بیان کیتی گئی ہے۔ ایس پکھوں تاں رگ وید دے ادھناں
منتراں نوں وی واراں دا ناؤں دتا جا سکدا ہے جیہناں وچ دراوڑاں
تے آریاں وچکار لسیاں خونی جنگاں دا ذکر ہے۔ پر اصل وچ ایہہ نظماں
وار واسطے متھی ممکنیک تے طرزِ بیان نال جوڑ نہیں رکھدیاں۔ ایس لئی
اسیں ایہنوں واراں دا ناؤں نہیں دے سکدے۔ سچان رائے بٹالوی دی
”خلاصۃ التوارخ“ توں پتہ لگدا ہے جو پنجابی شاعری دی ایہہ صنف
امیر خسرو دے زمانے وچ پڑچلت آہی۔“ (10)

پر جیکر اسیں وار، اگھر ایہدی توارخ، ایہدی بنتر تے چھند بارے بھال کرن نکلے تاں

پنجابی زبان تے ادب دے اُگھے کھوج کار، سو جھوان تے ماہر لسانیات محمد آصف خاں ہوریں سانوں ڈھیر سو جھ دیندن، اوہ وار اگھر دا ویروا کردیاں ہونیاں لکھدے نیں:

”پرانے زمانے وچ جد کوئی جتا اپنے بٹر، قبیلے، پنڈ علاقے دا ویر کڈھن لئی یا کوئی نویں مل مارن لئی، یا ایسے نیت نال چڑھے آرہے واہرو دا وار روکن لئی اپنے ساکاں سینیاں تے پکھیاں دی واہر لے کے پڑ وچ نیردا اتے بہادری دے جوہر دکھاوندا تاں اوہدے مراستی، ڈوم، ڈھاڈی، بھرائی بھٹ تے جھپور اوس لڑائی وچ اوہدے نال ہوندے سن۔ جد لڑائی مک جاندى تاں ایہہ جماندرو شاعر اوس لڑائی دیاں لمیریاں نظماں بنا لیندے، کیوں جو ایہناں نظماں وچ واہروں دے وار کرن، ویریاں دے کیتے واراں نوں مڑ مڑ ٹھلن دا ویروا آوند۔ کیوں واہراں جڑ کے نکلیاں، ویریاں اتے ہلا بولیا تے وار کیتے، یا کیوں اگلے گل آپنے تے سورمیاں نے اوہناں دے واراں نوں ڈکيا تے ناکام کیتا۔ ایسے پاروں اجیہاں نظماں دا ناں ای ”وار“ پئے گیا۔“ (11)

انج ای اوہ وار نال جڑے اک ہورس اکھر ”پوڑی“ بارے ویروا کردے اوئے لکھدن:

”کدے کدے کسے وار نوں پوڑی وی آکھ دتا جاندا ہے جیویں ”مظفر خاں دی پوڑی“ ”نادر شاہ دی پوڑی“ وغیرہ۔ انج وار نوں پوڑی آکھنا ٹھیک نہیں۔ اصل وچ وار وچ آئے بنداں (Stanza) نوں پوڑی آکھیا جاندا اے۔ کسے وار وچ اٹھ دس پوڑیاں توں لے کے دو چار سو تاں پوڑیاں ہو سکدیاں ہین۔“ (12)

تے آو ہن محمد آصف خاں ہوراں ولوں ای چھند، بارے کیتے گئے ویروے بارے

جھات پدے آں۔ لکھدن:

”ساریاں مکاں دے مڈھے ادب وچ بیر سی نظماں دیاں چوکھیاں ونگیاں لبھدیاں ہن۔ اوہناں نے ایس موضوع دی شاعری لئی دکھو وکھرے چھند مقرر کیتے ہوئے سن۔ ڈاکٹر سریندر سنگھ کوہلی نے آپنے اک مضمون وچ لکھیا اے:

کہ یونان وچ رزمیہ شاعری لئی Dactylic Hexameter ورتیا جاندا سی۔

فرانس وچ ایہدے لئی Alexandrine دا ناں تے انگریزی وچ
 Heroic Couplet آکھیا گیا۔ وار وچ ورتے گئے چھند نوں ”نشانی“
 آکھیا جاندا اے۔ ساریاں پرانیاں واراں ایسے چھند وچ لکھیاں گئیاں
 ہن۔“ (13)

وار بارے کھوج کاراں تے سوجھواناں دیاں ایہناں منیاں متھیاں تے جاچیاں پرکھیاں
 گلاں نوں مکھ رکھے تاں سانوں ہتھلی وار بارے کنیاں گلاں نوں مننا پمدا اے جو اُکا ایس وار
 دے حق وچ نہیں جاندیاں، پر دوجے بنے دیکھیں تاں سانوں ایہہ گل وی تواریخی طور تے منی
 پمدی اے جو صدیاں بدھے بنے بنائے سانچیاں نوں تروڑنا تے اوہدے اندر تبدیلی لیاونا وی
 تاں لکھنہاراں دا ای کم ہوندا ہے۔ تے ایہی گل سانوں وار دی صنف دی تبدیلی دی صورت وچ
 قادر یار ہواں کول وی دسدی اے۔

پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا ہواں اپنے لیکھ ”وار کا ارتقاء“ وچ واراں بارے مڈھلی کھوج کرن
 والے کھوجکار پیارا سنگھ پدم بارے دو لطف آلیاں گلاں سامنے لیاندیاں نیں، اوہ لکھدن:
 (ترجمہ): ”پنجابی ادب وچ وار اجیہی شاعری ہے جیہیں وچ جنگی واقعے
 ہون تے اوہ پوڑیاں وچ لکھی گئی ہووے۔ پوڑی وار آسٹے لازم
 ہے۔ ایس بنا کوئی نظم وار نہیں اکھواسکدی۔ پوڑی وار دا وجود ہے تے
 جنگی واقعے ایہدی روح نیں۔ دوہاں دے ملاپ نال ای وار رچی
 جاندی اے۔ اکا منظوم جنگی واقعیاں نوں وار آکھناں غلط ہوسی۔“ (14)
 پیارا سنگھ پدم ہوراں دے ای وار بارے کیجے کم دے حوالے نال پروفیسر بھٹا اگے جا
 کے اک تھاہریں لکھدن:

”پیارا سنگھ پدم پنجابی وار ادب دے منے پرمنے کھوجکار نیں تے
 اوہناں دی پنجابی واراں دی چون ”پنجابی واراں“ دے سرناویں نال
 چھپ چکی ہے۔ جیہدے وچ اوہناں سٹھ واراں چُنیاں نیں۔ اوہ اپنے
 اصولاں دی پابندی نہیں کردے۔ اوہناں دی ایس چون وچ کئی جنگ
 ناویں تے نظماں وی شامل نیں۔ اوہ کھوجکار جو بیت، سی حرفی تے
 مثنوی دی صنف وچ لکھیاں جنگی نظماں نوں وار دا ناؤں دیندن۔
 ایہناں وچوں کسے نے وی ڈھولے دا ذکر تک نہیں کیتا۔ جیکر اوہناں
 دی سوچ ابھی ہے جو وار دی ہیئت وچ ویلے کویلے بدلاؤ آوندا رہیا

تاں 1857ء دی جنگ آزادی دے رزمیہ ڈھولے پنجاب دی تواریخ دا
وڈا باب اپنے دامن وچ لئی ہوئے نیں۔ اوہ وار وچ کیوں شامل
نہیں؟“ (15)

گل نول مکاوندیاں ہویاں مُد کے اسیں شاعر قادر یار تے اوہدی لکھی ہوئی ”وار ہری
سنگھ نلوا“ ول آؤندے واں تے آپدی گل مکاوند توں پہلاں اوہناں بارے اک سوہنی گل مولا
بخش کشتہ ہوراں دی کیتی سانجھی کردے جاوندے آں۔

”روزہ نامہ“ تے ”معراج نامہ“ توں سوا آپ نے قصہ پورن بھگت،
راجہ رسالو، سوہنی مہینوال تے قصہ ہری سنگھ نلوا لکھے جو چھپے ہوئے
مددے ہن۔ قصہ پورن بھگت تے معراج نامہ خاص کر بڑے مشہور
تے پڑچلت ہن۔ قصہ ہری سنگھ نلوا وچ سردار ہری سنگھ نلوا دی بہادری
دی تعریف کیتی اے تے راجہ رسالو وچ عورتاں دی نندیا توں کم لیا
اے۔ شعراں وچ کدھرے کھٹک بھٹک۔ ماپ تول یا ہیر پھیر نہیں۔
بولی سدھ پدھری تے من کچھویں اے۔ اُنج عروض دے بہتے واقف
تے جانو نہیں جا پدے۔ لفظاں نول تھان سر مرضی مطابق جوڑ توڑ لیا
اے۔ (16)

لفظاں نول تھان سر مرضی مطابق جوڑن توڑن دی گل تاں رہی آپنی تھارے، پر جیہیں
اُدم، آدر تے جذبے نال قادر یار ایہہ قصہ رچیا ہے، اوہدے تے شاباشی بندی اے، اوہدا
آپناں زمانہ وی انھیویں صدی دا اوہ زمانہ ہے جدوں سکھ راج اپنے سخر تے آھا، رنجیت سنگھ
دے ناں تے شاہی دا ہر پاسے شہرہ آھا۔ تاں ایس دھم، ایس شہرے نول قائم دائم رکھن آسٹے
ہک جیمہڑا جرنیل وڈی حیثیت دا حامل آھا اوہ تاں ہری سنگھ نلوا ای آھا، تاں اوہدی وار اوہدا
سوہلا لکھناں تاں بندای آھا سو اوہ، قادر یار ہوراں سی حرفی ہری سنگھ نلوا دی صورت وچ لکھ کے
امر کر دتا ہے۔

حوالے

* ریسرچ سکالرا ایم فل، شعبہ پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی لاہور

- 1- قادر یار، سی حرفی ہری سنگھ نلوا، مرتبہ۔ گنڈا سنگھ (پٹیالہ: پنجابی یونیورسٹی، 1988ء)، 18۔
- 2- ڈاکٹر جسبیر سنگھ سرنا، ادب دے موتی، مرتبہ۔ سید علی عرفان اختر (لاہور: لہراں ادبی بورڈ، 2005ء)، 47۔
- 3- ڈاکٹر جسبیر سنگھ سرنا، 47۔
- 4- اختر حسین اختر، پرانے تے نویں شاعراں دا تذکرہ تے ہور مضمون (لاہور: پنجابی ادبی لیگ، 1971ء)، 120۔
- 5- اطہر طاہر، قادر یار، اے کرٹیکل انٹروڈکشن (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1988ء)، 45۔
- 6- عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1989ء)، 350۔
- 7- ڈاکٹر جسبیر سنگھ سرنا، 46، 47۔
- 8- اختر حسین اختر، پنجابی واراں تاریخ تے تجزیہ (لاہور: لہراں ادبی بورڈ، 2005ء)، 207، 208۔
- 9- پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا ”کلاس لیکچر وار، آج تے کل“ (لاہور: کلاس روم، شعبہ پنجابی گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، پیر 13، جون 2022ء)، 4:30PM۔
- 10- احمد سلیم، لوک واراں (اسلام آباد: نیشنل کونسل آف دی آرٹس، فوک لور ریسرچ سنٹر، 1971ء)، 13۔
- 11- شاہ محمد جنگ ہند پنجاب، مرتبہ۔ محمد آصف خاں (لاہور: عزیز بک ڈپو اردو بازار، 1972ء)، 73، 74۔
- 12- شاہ محمد، 75۔
- 13- شاہ محمد، 78۔
- 14- محمد سعید خاور بھٹا ”وار کا ارتقاء“ اور نیشنل کالج میگزین، 1، 2 (1995-96ء): 311۔
- 15- محمد سعید خاور بھٹا، 313۔
- 16- میاں مولا بخش کشتہ امرتسری، پنجابی شاعراں دا تذکرہ (لاہور: خرم میاں مولا بخش کشتہ اینڈ سنز تاجران و ناشران کتب، 1960ء)، 163۔

قصہ ”سسی پٹوں“ دے دو مڈھلے پنجابی شاعر

ABSTRACT

The Legendary Folk tale of "Sassi Punnon" is the most popular tale of Punjabi Literatue. Many poets have written this tale in their own styles. The story and characters of this tale have much influence on the modern Punjabi Literatue. It has many literary colours i.e: religious, political, ethical, social and spiritual. In this article the tale, characters and tradition of "Sassi Punnon" written by Hafiz Barkhurdar and Barkhurdar Ranjha have been elaborated. The artistic and philosophical thoughts of their tales have been discussed in this article.

پاکستان جیہڑے نخلے وچ آباد اے استھے کئی زبانان بولیاں تے سمجھیاں جاندیاں نیں تے ایسے وچوں ایس علاقے نوں کثیر لسانی علاقہ وی کہیا جاندا اے، ثقافتی تے لسانی حوالے پاروں اڈواڈ رنگ رکھن کارن وی ایس وچ اک فکری وحدت تے اکائی موجود اے۔ دنیا تے گھٹ ای ایسے علاقے نیں جتھے دکھو دکھ زبانان بولیاں جاون، آپو اپنی تہذیب تے ثقافت دے رنگ ہوون تے فیر وی اوہناں لوکاں وچ اکو قوم دا جذبہ موجود ہووے۔ ایس دا کارن کجھ وی ہووے پر ایس ادبی داستانان تے لوک ادب نوں وی ایس اعتبار نال اک پاسے نہیں رکھ سکدے۔ صوفی بھاویں پشتو زبان دا ہووے تے بھانویں پنجابی دا، اوس دا فکری سمبندھ سندھی زبان نال ہووے یاں اوہ بلوچستان دی دھرتی نال پیار کردا ہووے اوہدی سانجھ کشمیری زبان نال ہووے یاں پہاڑی تے سرانگنی نال اوہ شمالی علاقہ جات دیاں زبانان دا جانو ہووے یاں اوہدا رشتہ قومی زبان نال ہووے۔ اوہدیاں سوچاں فکراں تے خیالاں دے سوے اک نیں ایس پاروں ہر علاقے دے بزرگاں تے شاعراں کول آپو اپنی زبان وچ اکو ای گل ملدی اے۔

ایہہ دھرتی لوک گیتاں تے لوک کہانیاں دی دھرتی اے۔ ایہناں کہانیاں دا تعلق ایس دھرتی دے لوکاں نال اے تے کسے اک علاقے دی کہانی پنہہ کر دی دوجے علاقے تے دوجیاں زبانان بولن والیاں کول اوسراں ای گئی جسراں اوہدا آغاز تے مڈھ ہو یا پر اگوں آپو اپنے

علاقے دے لوکاں اوہدے وچ اپنے کولوں وی رنگ بھرے تے ایسراں اوہدی معنوی وسعت وچ وی کھلار آ گیا جسراں سوہنی مہینوال دی کہانی سنڈھی وچ وی اے تے پنجابی وچ وی، بلوچی وچ وی ایس دے آثار مل جانداں نیں تے ایسراں ای سسی پنوں دی کہانی اے جس دا مڈھ تے بلوچستان اے پر ایس نوں ساڈیاں ساریاں علاقائی زباناں وچ تخلیق کیتا گیا اے۔ ایس کہانی نوں ہر شاعر نے آپو اپنے انداز نال بیان کرن دی کوشش کیتی اے، کنیاں ایس کہانی نوں ایس دے مکمل کرداراں نال تصوف تے معرفت دے حوالے نال دیکھیا اے تے کجھ شاعراں ایس نوں داستان ای رہن دتا اے۔ ایہہ کہانی کیہ اے؟ ایہ تاریخ ادبیات پاک و ہند دے چائن وچ دیکھن دی کوشش کردے آں۔

”بھنجھور دے بادشاہ آدم جام دے گھر دھی جی تے نجومیاں دسیا کہ وڈی ہو کے بدنامی دا سبب بنے گی اوہناں دے آکھن تے لکڑی دے صندوق وچ بند کر کے دریا وچ روہڑ دتا گیا۔ صندوق دریا تے کپڑے دھون والے دھوبی عطا نے پھڑ لیا تے اوس بے اولاد دھوبی نے اوہدا ناں سسی رکھیا۔ اک راتی سسی خواب وچ تکیا کہ اک قافلہ بھنجھور آیا اے تے اوہناں دا سردار بڑا سوہنا ایں۔ سسی اوہدے لئی بے تاب رہن لگ پئی۔ سسی دی ماں آدم جام دی بیوی اپنی دھی دی راز دار بن گئی تے پیونوں آکھ کے سسی نوں اک باغ بنوا دتا، دریا دے کنڈے تے آون جاون والے قافلیاں کولوں ٹیکس لین دے بہانے اپنے خواباں دے شہزادے نوں لہن لگ پئی۔ اک دیہاڑے اوہدے خواباں وچ آون والے شہزادے دے حلیے ورگے کجھ لوک مکران قافلے والے اوہدے باغ دے کولوں دی لنگھے۔ سسی نے اوہناں ساریاں نوں پھڑ لیا تے آکھیا کہ اپنے سردار نوں اتھے بلا کے لیاؤ گے تے خلاصی ہووے گی۔ اوہناں قافلے والیاں ساریاں گلاں پنوں نوں لکھ گھلیاں تے اپنا حال وی دسیا۔ جدوں پنوں آیا تے دوواں اک دوہے نوں دیکھدیاں ای دل دے چھڈیا۔ سسی دے آکھن تے پنوں نے اپنے آپ نوں دھوبی ظاہر کیتا تے دوواں دا ویاہ ہو گیا۔ جدوں دوہے بنے پنوں دے گھر والیاں تے اوہدے بھراواں نوں پتہ لگیا تے اوہ اوہنوں ملن دے بہانے آئے، شراب پیائی تے مدہوش کر کے

رات دے ہنیرے وچ اٹھھاں تے بہا کے لے گئے۔ جدوں سویرے
 سسی نوں پتہ لگیا تے پنوں نوں لہمن لئی ریگستان ول نسی تے تھک ٹٹ
 کے ریت وچ دب گئی اودھر جدوں پنوں نوں ہوش آیا تے اوہ وی سسی
 ول نسیا تے راہ وچ مر گیا۔ ایسراں دوواں دا وصال ہو گیا۔“ (1)

محققاں تے نقاداں نے ایس کہانی دے تاریخی پچھوڑ نوں وی پھر ون دی کوشش کیتی
 اے۔ ایس اعتبار نال کجھ محقق ایس دا تاریخی کھرا ”کچھ“ وچوں لہدے نیں (2) تے دوجے ایس
 گل نال اختلاف کر کے بلوچستان دے کچھ شہر نال جوڑ دے نیں (3) سید فیاض محمود ہوراں سی۔
 اے کن کیڈ (C.A Kincaid) ہوراں دے حوالے نال لکھیا اے کہ سسی شمالی سندھ دے اک
 برہمن دی دھی سی جیہنوں دسیا گیا سی کہ اوس دی ایہہ دھی وڈی ہو کے مسلمان ہو جائے گی تے
 اک مسلمان نال ویاہ کرے گی۔ ایہ گل سُن کے اوس برہمن نوں غصہ آیا تے اوہنے اپنی دھی نوں
 جمدیاں ای اک نکلے جیہے صندوق وچ پا کے سندھ دریا وچ روہڑ دتا (4) اک دھڑا خاص طور تے
 سندھی محقق ایس کہانی دا تعلق مکران تے سندھ وچ ہون والے ونج و بہار نال جوڑ دے نیں
 اتے ایس نوں عرباں دے آخری دور یا سومرو دے ڈھلے دور دی کہانی دسدے نیں۔ ایہناں
 وچوں اک ناں ڈاکٹر مین عبدالمجید سندھی ہوراں دا اے (5) تے دوجا ناں کلیان سی اڈوانی ہوراں دا
 اے جیہناں شاہ لطیف بھٹائی ہوراں دی شاعری دے حوالے نال گل کیتی اے کہ پنوں کسراں
 واشنا وچ دا ہویا آیا سی (6) آرسی ٹمپل نے ساری کہانی اوہی لکھی اے جس دا حوالہ تاریخ ادبیات
 پنجاب وچ اے۔ اوہ آکھدا اے کہ جدوں پنوں نوں ہوش آیا تے اوہ بھنبھور ول نس اٹھیا، راہ
 وچ اک تور ویکھ کہ اوس پچھیا تے اوس نوں پتہ لگیا کہ ایہہ سسی دی تور اے۔ تور پاٹی تے اوہ
 وی وچے ای سما گیا (7) پنجابی وچ جنے وی شاعراں کہانی لکھی اے گھٹ ودھ ساریاں دا واقعہ اکو
 جیہا ای اے، کدھرے کدھرے کرداراں نال تے مقامات نال اختلاف دی گل سامنے آ جاندی
 اے۔

پنجابی زبان توں اڈ ایس قصے نوں فارسی وچ وی لکھیا گیا تے فارسی وچ جہڑے ناں
 سامنے آؤندے نیں اوہ ایسراں نیں۔ منشی جوت پرکاش 1723ء، ”دستور عشق“ جدوں کہ انہویں
 صدی وچ وقائع پنوں دے ناں نال محمد حسین شہباز نے اتے 1840ء، وچ فرح بخش فرحت نے
 سسی پنوں دی داستان لکھی (8) شاعری کسے نہ کسے حوالے نال ساڈے ادب وچ زندہ رہی اے
 اوہ بھانویں داستاناں دے روپ وچ ہووے تے بھانویں قصیاں دے انداز وچ ایس نوں ہر
 دور وچ وڈھیا یا تے سلاہیا گیا اے اتے انسانی معاشرے تے ایس شاعری نے ای چنگے برے

اثرات پائے نہیں پر جیہڑی لطیف شاعری سی اوس دے لطیف اثرات ہی ہوئے۔ ایس حوالے پکھوں مان جوگ نقاد ڈاکٹر فرمان فتح پوری ہوراں دی رائے بڑی ذکر جوگ اے۔

”شاعری، ذہن انسانی کے اکتسابات کی سب سے اہم اور لطیف شاخ ہے۔ اہم ان معنوں میں کہ انسان کی معاشرتی و تہذیبی زندگی پر جتنے گہرے اثرات شاعری نے مرتب کیے ہیں، فنون لطیفہ کی کسی اور شاخ نے نہیں کیے۔ لطیف اس اعتبار سے کہ شاعری کی تخلیق میں کثافت یا مادے کا عنصر کم سے کم ہوتا ہے۔ صرف، حرف و صوت کو مادے یا کثافت سے تعبیر کر سکتے ہیں کہ شاعری انہی کے پردے میں جنم لیتی ہے۔“ (9)

پنجابی ادب وچ سسی پنوں دیاں جیہڑیاں داستاناں لکھیاں گئیاں اک تے اوہناں دا نثر یا ہویا موضوع عشقیہ کہانی ای سی پر ساڈے شاعراں ایس کہانی وچ کدھرے وی انسانی مسئلیاں تے انسانی قدراں نوں کٹھ پچھے نہیں سٹیا سگوں اوہناں دی گل کیتی اے تے ایس دے نال نال منظر نگاری، فطرت نگاری تے انسانی نفسیات دیاں وی کئی پرتاں بیان کیتیاں نہیں۔ پروفیسر سید عابد علی عابد ہوراں ادب نوں ایس اعتبار نال ایسراں وکھن دی کوشش کیتی اے۔

”ادب کے موضوعات جتنے انسانی زندگی سے قریب تر ہوں گے اتنے ہی انسان کے لیے زیادہ اہم ہوں گے اور اسی اعتبار سے ادبی تخلیقات میں عظمت اور رفعت پیدا ہوگی ادب کو جن چھ بنیادی شقوں میں نا قدرین نے تقسیم کیا ہوا ہے وہ مندرجہ ذیل ہیں۔

1- خدا اور انسان سے اس کا تعلق

2- روحانی دنیا اور اس کے کوائف

3- انسان

4- انسانی زندگی اور تمام متعلقہ کوائف

5- فطرت (مظاہر اور مناظر) اور انسان کا فطرت سے تعلق

6- آرٹسٹ یا فن (10)

ایہناں داستاناں وچ وی ایہہ سارے مطالب تے مفاہیم سانوں واضح طور تے دکھالی دیندے نہیں تے سسی پنوں دی ایس داستان وچ حیاتی دے مسئلیاں تے فن نوں بڑے اچرج طریقے نال بیانیا گیا اے۔ آپو اپنے سے وچ ایہناں داستاناں دے زندہ رہن تے اک توں اک

ودھ کے لکھے جاؤن دا کارن وی ایہو ای سی کہ ایہناں وچ غم جاناں تے غم روزگار دوواں نوں تھان دتی گئی سی فیر ہر سے وچ بدلدیاں ہوئیاں قدراں تے رواجان دے مطابق وی لکھاریاں نے سماج نوں زندگی دے بڑی نیڑے کیتا۔ کیوں جے ایہ داستاناں دا ڈھ توں ای وطرہ رہیا اے کہ جیہڑے تاریخی واقعات تے قصے سن اوہناں دا ڈھ ایہناں کہانیاں وچوں ای بجھاسی تے ایہ روایت کوئی اچ کل دی نہیں سگوں ایس دا آغاز ای ایسراں ہو یا سی۔

”سو میریوں نے، آریاؤں کے رگ وید، عبرانیوں (اسرائیلیوں) کے عہد نامہ قدیم (بائبل) اور یونانیوں کی الیڈ اور اوڈیسی سے بھی ایک، ڈیڑھ اور دو ہزار برس قبل ایسا بھر پور اور ترقی یافتہ ادب تخلیق کیا اور اسے خوب ہی فروغ دیتے چلے گئے جس کا دامن مضامین اور متنوع موضوعات کے لحاظ سے مالا مال ہے اور جو ہمیت کے لحاظ سے بہت موثر ہے، مضامین اور ہمیت کے اعتبار سے ان کا لٹریچر مختلف اصناف پر مشتمل ہے۔ قدامت کو پیش نظر رکھتے ہوئے جب ہم ان ادبی تخلیقات پر نظر ڈالتے ہیں تو ان کا تنوع بہت حیران کن معلوم ہونے لگتا ہے۔ ان کی اصناف میں عزائی یا ماتمی گیت، حمدیں، مناجاتیں، التجائیں، دعائیں، نوے (شہر آشوب، طربیہ، اساطیری اور نکوینی (آفریشی) کہانیاں، جانوروں کی سبق آموز کہانیاں، مضامین، اقوال حکیمانہ، لوریاں، روحانی و عشقیہ شاعری اور ادبی چاشنی لیے ہوئے تاریخی واقعات پر مبنی نوشتے شامل ہیں“ (11)

ایہہ ای اوہ لوک کہانیاں تے لوک فن سی جیہڑا اچ کہانی ہوندا جا رہیا اے تے اک داستان بن کے کلاسیکی تے پرانیاں کتاباں وچ ای پیا چلیا اے۔ ایس دا کارن جدید دور اے۔ بھادیں مشیناں دا دور ہووے انسان نے اپنے ذہن نوں اوسراں ورتنا چھڈ دتا اے ایہو ای وجہ اے کہ اوہ لوک فن تے لوک کہانیاں لوک داستاناں مر رہیاں نیں۔ احمد ندیم قاسمی ہوراں ٹھیک ای کہیا سی کہ

”کرہ ارض پر کسی ایسی قوم، قبیلے یا گروہ کا تصور نہیں کیا جا سکتا جو لوک کہانیوں، لوک گیتوں، لوک ناچوں، لوک لطیفوں اور لوک پہیلیوں سے محروم ہو، تہذیب کے جدید معنوں کے مطابق کوئی قوم بے حد ترقی یافتہ ہو یا بہت پس ماندہ اس کی معیشت صنعتی ہو یا قبائلی لوک فن ہر حال

اس کے کلچر کا ایک ناگزیر حصہ ہوتے ہیں بس اتنا فرق ہے کہ بے حد صنعتی قوموں میں لوک فن آہستہ آہستہ ختم ہوتے جا رہے ہیں۔ اخباروں، رسالوں، کتابوں، ریڈیو، ٹیلی ویژن اور ہوائی سفر نے گروہی انفرادیتوں کو ختم کر کے انسانی ذہن کے لئے ایک ہی سانچا گھڑھنے کارجان پیدا کر دیا ہے اور یوں وہ لوک فن مر رہا ہے جو انسانی ذہن کی تنوع پسندی کی پیداوار ہے۔“ (12)

ایہناں مردیاں ہونیاں داستاناں وچوں اک داستان سسی پنوں دا مطالعہ کرن لئی اتے اپنی سوکھت لئی اچے ایس نوں نتاں حصیاں وچ ونڈ لیا گیا وے اتے پنجابی ادب دے بڑے بڑے نقاداں نے ایس نوں مستند قرار دتا اے، بھائیں پنجابی ادب وچ قصے تے کہانی (داستان) دا مڈھ اٹھویں توں دسویں صدی دے وچکارے سے وچ بچھا دسدا اے اتے کئی دوسرے محقق وی ایس گل نوں من دے نیں (13)

ایس اپنے قصیاں، کہانیاں تے سسی پنوں دی کہانی نوں تاریخی حوالے نال ایسراں ونڈ سکدے آں۔

1- پہلا دور 1526ء توں 1857ء

2- دوجا دور 1857ء توں 1947ء

3- آزادی دا دور 1947ء توں مگروں.....

جیہڑی کہانی جیہڑے وی دور وچ لکھی گئی اوہدی اک اپنی دکھری انفرادیت تے پہچان اے اوہ سیہان بھائیں فکراں پاروں اے تے بھانویں فن دے اعتبار نال اوس دی انفرادیت کہانی وچ ورتیاں گھیاں شعری اصطلاحواں نیں یا ہیئت دے نویں نویں تجربے، کجھ وی اے ہر سے دی کہانی آپو اپنے سے دی کہانی وی ساندی اے تے نال نال کجھ سماجی تے معاشرتی تصویراں دے رنگ وی پکیاں کر دی اے۔

مغلاں دے عہد وچ پنجابی ادب وچ عشقیہ تے روحانی قصے لکھے گئے ایس دے نال نال علاقائی، مذہبی تے غیر علاقائی قصے وی پنجابی شاعراں نے چوکھے لکھے نیں۔ مذہبی قصیاں وچوں یوسف زلیخا دے قصے نوں چوکھی شہرت ملی تے مغلاں دے ایس سے وچ ایس قصے نوں کہنیاں شاعراں لکھیا ایس توں اڈ رومان تے عشقیہ حوالے نال سسی پنوں دے قصے نوں سب توں چوکھا لکھیا گیا اے۔ ایس سے اخلاقی قصے اتے جنگ نامے وی لکھے گئے نیں، ہیر رانجھے دا قصہ سب توں پہلے ایسے دور وچ دمو درداس ہوراں لکھیا اے، ایسے سے ای حافظ برخوردار ہوراں

یوسف زلیخا اتے سسی پنوں دا قصہ لکھیا۔ مسلمان لکھاریاں دے نال نال کئی غیر مسلم لکھاریاں وی پنجابی قصہ کاری ول دھیان دتا (14) اج تیکر معیاری تے مقداری حوالے کچھوں سسی پنوں دے قصے توں ودھ پنجابی ادب وچ کوئی ہور قصہ نہیں لکھیا گیا۔ ایس نوں پنجابی دیاں گھٹ ودھ ساریاں ای صنفاں وچ لکھیا گیا اے۔

سسی پنوں حافظ برخوردار

پنجابی زبان دی تنقیدی روایت اتے تاریخ وچ جیہیں بندے نے ڈھلے طور تے اپنے تنقیدی وچار شعراں وچ پیش کیتے اوس دا ناں مولوی احمد یارسی، اوہ ہے تے اک قصہ گو شاعرسی پر اپنے قصے احسن القصص وچ اوس نے اپنے ویلے تے اپنے توں پہلے دے شاعراں تے اوہناں دیاں لکھتاں دا ذکر بڑی تنقیدی تے تحقیقی بصیرت نال کیتا اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں وی احمد یارنوں پنجابی ادب دا پہلا محقق تے نقاد کہیا اے کیوں جے اوہناں پہلی واری اپنی اک لکھت وچ دو حافظ برخورداراں دا ذکر کیتا اے اوہ لکھدے نیں۔

لوکاں سے قصے پیا جوڑے پڑھے جنہاں رسالے

پر گل ول نہ ڈٹھا حافظ مسلمانی والے

حافظ برخوردار جو آیا رانجھا چٹی والا

اس تے وی فیضان الہی علم فضل وچ باہلا (15)

احمد یار ہوراں دی ایس گل نوں مڈھ بنا کے ساڈے آون والے نقاداں دوواں شاعراں دا دکھریاں اوہناں دیاں کتاباں دیاں اندر لیاں تے باہر لیاں شہادتیاں توں کیتا اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں باوا بدھ سنگھ ہوراں دی کتاب کول کو (1916ء) توں ایس گل دا ذکر کیتا اے کہ باوا بدھ سنگھ ہوراں حافظ برخوردار دیاں تن لکھتاں سسی پنوں، زلیخا تے مرزا صاحبان دیاں نیں۔

”حافظ برخوردار بارے قاضی حق ہوراں اپنی کتاب نکھیرے وچ اتے

پروفیسر ہر نام سنگھ ہوراں توں اڈ احمد حسین قریشی قلعہ داری وی ایس

تحقیق وچ آپو اپنا حصہ پایا کجھ محققاں نے تے ایس گھجھل نوں حل کر

دیاں کر دیاں کئی ہور گھجھلاں وی پائیاں نیں اتے کجھ محققاں ایس مسئلے

نوں نتارن دی بھرویں کوشش کیتی اے۔ حافظ برخوردار ہوراں دیاں

کتاباں دیاں اندر لیاں شہادتیاں توں ایہ گویڑ لایا وے کہ حافظ ہوریں

1030 ہجری مطابق 1620ء نوں پیدا ہوئے۔“ (16)

”احمد حسین قریشی ہوراں لکھیا اے کہ جیہڑی سسی پنوں دی لکھت اے

اوہ برخوردار رانجھا ہوراں دی اے جدوں کہ ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں
چھیماہی کھوج دے شمارہ نمبر 18 وچ ایس گل نوں مستند تے معتبر حوالیاں
نال نثار کے دسیا اے کہ سسی پنوں دوہاں شاعراں لکھی اے تے
اوہناں دے تنان وچ منطقی انداز نال تے سائنٹیفک تحقیق دے
اصولوں نال ثابت کیتا اے کہ ایہ سسی پنوں دا قصہ حافظ برخوردار
ہوراں دا اے۔ اوہناں ایس حوالے پکھوں 5 قلمی نسخیاں تے دو چھپے
ہوئے ایڈیشناں دا وی ذکر کیتا اے۔“ (17)

ایس ساری بحث توں ایس گل دا گویڑ آسانی نال لایا جا سکدا اے کہ حافظ برخوردار
ہوری پنجابی ادب وچ اوہ مڈھلے تے پہلے شاعر نہیں جیہناں سسی پنوں دے قصے نوں ستارہویں
صدی وچ لکھیا جدوں کہ اوہناں دے آکھن موجب اوہناں توں پہلے وی کئی لوک ایس قصے نوں
لکھ چکے نیں پر ڈاکٹر شہباز ملک ایس گل نوں بڑے یقین نال ایسراں لکھیا اے۔
”جتھوں تیکر ایس لکھت دے مندرجات دا جوڑ میل اے ٹھیک اے کہ
حافظ برخوردار نے لکھیا اے کہ سسی پنوں دا واقعہ اوہدے توں پہلاں
کئی شاعراں نے لکھیا اے سگوں اپنے سمکالی لکھاری شاہ مراد وفات
(1702ء) دے ایس سلسلے وچ تازہ بیتاں دا اوس نے باقاعدہ ذکر وی
کیتا اے پر کھوج کاراں نوں حافظ توں پہلاں ایہہ قصہ سمو لچے روپ
وچ لکھیا اے تیکر نہیں لبھاہاں ایس گل دا ہنگارا کھوج کاراں نے بھریا
اے کہ لوک پدھراتے ایہہ داستان گیتاں یاں واراں دے روپ وچ
پر چلت سی ایسے لئی بھائی گورداس نے جتھے ہور پریت کہانیاں دا ذکر
کیتا اے اوٹھے سسی پنوں دا وی ذکر کیتا اے پر ایہناں ساریاں
گلاں دے ہوندیاں ہویاں وی حافظ برخوردار دی ایس لکھت نوں
تاریخی لحاظ نال ودھیری اہمیت حاصل اے کیوں جے ہن تیکر دی کھوج
موجب لکھتی روپ وچ لکھی سسی پنوں دی پنجابی وچ ایہ پہلی داستان
اے۔“ (18)

حافظ برخوردار ہوراں جیہڑی داستان سسی پنوں دی لکھی اے اوہ گھٹ ودھ اوہ ای
اے جیہڑی ساڈے دوہے شاعراں لکھی اے پر ایس وچ اوہناں عمر، تہرتے سومر دا ذکر پنوں
دے بھراواں دے طور تے کیتا اے جدوں کہ بین، بیہا دا ذکر کارواں والیاں دے حوالے نال

کہتا اے تے باقی کہانی اوسراں ای سفر کر دی اے۔

حافظ ہوراں دی لکھی کہانی توں اک گل دا ہور پک ہوندا اے کہ سندھی زبان دے جیہڑے محققاں ایس کہانی نوں وچ و بہار تجارت نال جوڑیا اے (جیویں ڈاکٹر میمن عبدالمجید سندھی، کلیان جی، اڈوانی) ایہناں دوواں شاعراں شاہ لطیف بھٹائی دی شاعری دے حوالے نال ایہہ گل کہتی اے (19)۔ حافظ ہوری دی ایس گل نوں ایسراں کر دے نیں۔ جدوں ہوتاں دا قافلہ آؤندا اے تے لکھدے نیں۔

پتن بیٹھے پاتنی کر ہوندی رنگ پی
کستوری دی مہ مہات یارو کوہاں مٹک گئی
کچم دے کروان دی سسی نوں خبر گئی

اودے بند ترٹے پشواز دے دون بھل گئی (20)

حافظ ہوراں ساری داستان سرناویاں توں بناں لکھی اے پر گل توں پتہ لگدا اے کہ ایہہ مکالمہ کون کس نال پیا کردا اے۔ اوہناں مڈھ حمد تے نعت دے اک اک شعر توں بدھا اے تے پوری داستان وچ گل نوں کدھرے وی ودھا چڑھا کے نہیں کہتا۔ اوہناں بڑے اختصار دے نال داستان نوں مکمل طور تے اک سوہنے پلاٹ تے واقعات نگاری نال بنھ کے بیان کہتا اے۔ حافظ ہوراں دی زبان تخلیقی زبان اے کیوں جے ایس وچ تشبیہ، پیکر، استعارہ تے علامت دے رنگ شترے ہوئے نظریں پیندے نیں۔

حافظ برخوردار ہوراں دے اسلوب نوں ایس واضح حیاتی تے سماجی اسلوب آکھ سکدے آں کیوں جے اوہناں لفظاں تے جذباں دے نال جیہڑیاں گلاں کہیاں نیں جے اوہناں نوں پروفیسر عنوان چشتی ہوراں دے انداز نال ویکھیا جاوے تے فیر اوہناں دے اسلوب نوں ایہو ای رنگ سوہنا لگے گا اوہ اسلوب دے حوالے نال آکھدے نیں۔

”لفظوں اور موضوع کے رشتوں کے مطابق، اسلوب کو تصوراتی اور حسیاتی واضح اور مبہم، ایجازی اور اطنابی، جوشیلا اور پرسکون، ادنا اور اعلا، نیز سادہ اور آرائشی کہا جا سکتا ہے۔ الفاظ کے باہمی رشتوں کے مطابق، اسلوب کو چست اور ڈھیلا، چکنا اور کھردرا، کرخت اور غنائی، رنگین اور بے رنگ قرار دیا جا سکتا ہے۔ الفاظ اور مصنف کے باہمی رشتوں کے تناظر میں اسے خارجی اور داخلی اسلوب کا نام دیا جا سکتا ہے اور اس کی غالب خصوصیت کو سامنے رکھ کر کوئی نہ کوئی نام تجویز کیا جا سکتا

ہے۔“ (22)

سسی نے اپنے پیو آم جام بادشاہ نوں جیہڑے خط لکھے نیں اوہناں وچ درد تے فراق، کراٹ تے دکھ دی جیہڑی عکاسی حافظ برخوردار ہوراں کیتی اے اوہ اپنی سچی اے کہ داستان اتے ایس سچائی دا اثر ہوون لگ پیندا اے۔ بھاویں لوک داستان ہوون پاروں ایہہ گلاں لوکاں وچ پر چلت سن پر جیہڑا کم اپنے تخیل نال اتے فکر دی توانائی نال حافظ ہوراں لیا اے اوہ ایسراں دے پیکر تراش گیا اے کہ خیال دے اظہار وچ ابلاغ دی کمی ای نہ رہندی۔ جسراں ڈاکٹر عبادت بریلوی ہوریں وی جذبات تے تخیل دی گل کردیاں ہویاں آکھدے نیں۔

”الفاظ کے ذریعے سے شاعری میں ان پیکروں کی تخلیق بھی ہوتی ہے

جن کو انگریزی کی تنقیدی اصطلاح میں (Imagery) اور اردو میں پیکر

تراشی یا تصویر کاری کہا جاتا ہے۔ یہ پیکر شاعر اپنے تجربے کے تحت

تخلیق کرتا ہے اور اس میں اس کے احساس اور جذبے کے ساتھ وہ

تخیل بھی برابر کا شریک ہوتا ہے جو شاعری کے لئے ضروری اور اہم

ہے۔ یہ پیکر شاعری میں نہ صرف اظہار و ابلاغ کے ذریعے بنتے ہیں

اور شاعر کے پیچیدہ اورتہ درتہ تجربات کو پڑھنے یا سننے والوں تک

پہنچاتے ہیں بلکہ ان سے شاعری میں بھی حسن پیدا ہوتا ہے اور وہ مجموعی

طور پر احساس جمال کی تسکین کا باعث بھی بنتے ہیں ان کی وجہ سے

شاعری میں گہرائی بھی پیدا ہوتی ہے اور ابھار بھی اور یہ انہی کا کرشمہ

ہے کہ شاعری زندگی سے بھرپور نظر آتی ہے۔ اسے پڑھنے والا ان

تجربات کو جو نہایت پیچیدہ اورتہ درتہ ہوتے ہیں ان کے توسط سے دیکھ

سکتا ہے، محسوس کر سکتا ہے، سن سکتا ہے، سونگھ سکتا ہے۔“ (23)

جدوں کہ حافظ ہوریں اپنے تخیل تے جذبات توں ایسراں کم لیدے نیں

دھیا انبر ہتھ نہ اپڑے جے کچن جتن ہزار

بادشاہواں دیاں نسبتاں نہ اساڈے کار

اساں ور گھر چنگا ویکھنا صورت اپر اپار

ذات اتم کمیں اوچلا ہور چنگا جیں پروار (24)

پنوں جدوں ماں کو لوں جاوون دی اجازت لین لئی آؤندا اے تے آ کے کسراں ماں

اگے ترلا کردا اے۔

پنوں وداع ہوون آیا ماؤ تے بنھ کھلوتا ہتھ
اماں پیٹوں پیا سوال خدائے دا ہور گل نہ آکھی
کتھ

میں نہ تھیڑا نہ معاملہ نہ کسے نال ستھ
میں بدھے بھار چھوڈاؤنے کر آواں لتھ پتھ (25)
اگو ماں دا جواب اکومصرے وچ ای مکمل ہو جاندا اے۔

بچہ جیہناں ڈٹھیاں جیویئے، مریئے دور گنیاں (26)
حافظ برخوردار ہوریں اک پڑھے لکھے، علم والے اتے باعمل انسان سن اوہناں کئی دینی
تے فقہ دے معاملات بارے کتاباں لکھیاں نیں۔ پروفیسر قاضی فضل حق مرحوم ہوراں اپنی کتاب
لکھیڑے وچ جیہناں کتاباں دا ذکر کیتا اے اوہ ایسراں نیں۔

- 1- نحر العلوم
- 2- بحر العلوم
- 3- رسالہ نماز
- 4- شمس العلوم
- 5- مفتاح المصلیٰ
- 6- فقہ اجمال
- 7- نجات المسلمین
- 8- بیان سایہ اصلی
- 9- سی حرنی
- 10- مفتاح السفادت
- 11- میزان شریعت
- 12- تنبیہ المضدین
- 13- شرف النکاح
- 14- سراج المعاملات
- 15- فرائض ہندی
- 16- ترجمہ قصیدہ غوثیہ منظوم
- 17- قصہ یوسف زلیخا
- 18- قصہ مرزاں صاحبان
- 19- رسالہ بے نمازاں (27)

لکھتاں دے حوالے نال باوا بدھ سنگھ ہوراں وی لکھیا اے کہ ”مرزا تے سسی وی حافظ
برخوردار دی ای رچنا ہے کیوں جو دونواں قصیاں وچ حافظ برخوردار دا ناں صاف ہے تے نال
ای مسلمانی پنڈ دسیا ہے“ (28) حافظ ہوراں دیاں قصیاں دی زبان ٹھیٹھ پنجابی اے۔ کدھرے
کدھرے ہندی لفظاں دی وی ورتوں مل جاندی اے۔ اوہناں نے تشبیہاں تے استعارے بڑے
سوہنے تے ٹھکویں انداز نال ورتے نیں زبان وچ سوز تے تڑپ اے (29) حافظ برخوردار ہوراں
اپنی ایس لکھت وچ اکھراں نوں چھوٹیاں وی کیتا اے تے پنجاب دی ثقافت اتے رہتل دے
اثرات اتے فکراں نوں وی بیانیا اے۔ جدوں پنوں نوں اوہدے بھرا لین لئی آؤندے نیں تے
پنوں اوہناں کول گھروں باہرای بہہ رہندا اے اتھے سسی اوہنوں آکھ کے گل دی اے۔

پنوں توں سسی بھی اتاوی میاں توں وہلا گھر آ
تینوں ملے نیں وطنی آدمی یا کوئی سکے سا
ایہناں دی خدمت دار و مدار کر گھر وچ آن بہا

جو کجھ لکھے تده نوں نال اوہناں ونڈ کھا (30)

پنجابی ادب وچ اے تک محقق تے نقاد ایس گل نوں ای مستند من دے نہیں کہ سب توں پہلے حافظ برخوردار ہوراں عالمگیری عہد وچ ایس داستان نوں لکھیا اے پر ایس دے قدامت دے حوالے نال کئی نظریے پرچلت نہیں جہڑے کہ تحقیق منگدے نہیں۔ رچر ڈیٹیل ایس نوں سندھ دی مڈھلی تاریخ دے دور دی کہانی آکھدا اے۔ نبی بخش بلوچ یارہویں صدی عیسوی دی کہانی لکھدے نہیں اتے امرتا پریتیم ایس نوں ست صدیاں پرانی لکھدی اے (31) ایس داستان دا پنجابی تے پنجاب دی تاریخ یاں جغرافیائی حوالے نال کوئی سدھا ساواں سمبندھ تے نہیں بن دا پر ساڈی لوک روایت اتے لوک داستاناں وچ ایس نوں سب توں چوکھا مقام حاصل اے۔ لوک گیت ہون یاں لوک بولیاں ایس کہانی دے کردار اتے مقامات عشقیہ اتے رومانوی حوالے نال عاشقاں دے دلاں نوں ٹنبدے نہیں۔ برخوردار ہوراں جیہیں سے ایس نوں الیکیا یقیناً اوہناں توں پہلے ایس داستان نے لوکائی وچ مقبولیت حاصل کر لئی ہووے گی اتے لوک ایس دے کرداراں اتے تھاداں نال وی جانو ہون گے۔ سولہویں صدی عیسوی وچ سسی پنوں، سوہنی مہینوال اتے ہیر رانجھا ورگیاں کہانیاں دا مقامی سطح اتے آونا اتے شاعراں دی شاعری وچ تھان بناونا وی ایس گل دا وڈا تے کھلا ثبوت اے اتے ایس گل دا حوالہ ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں بھائی گورداس (1558ء) دی شاعری چوں ایسراں کڈھیا اے۔

سسی پنوں دوستی ہوئے جات اجاتی

مہینوال تے سوہنی اے تردی راتی

رانجھا ہیر وکھائیے پر م پرانی (32)

حافظ برخوردار ہوراں جیہڑی کہانی لکھی اے اوہ اک مکمل تے داستان دے سارے تقاضے پوری کر دی ہوئی کہانی اے۔ ایس توں پہلے چونکہ اوہناں کول کوئی بیڑن اتے نمونہ وی نہیں سی پر فیرو وی ایس دی ہیئت تے ایہدے وچ ورتے گئے اکھر اوہناں دی قادرالکلامی نوں ظاہر کردے نہیں۔ حافظ ہوراں دی ایس کہانی نوں ای بنیاد بنا کے دو جے شاعراں ایس داستان وچ طبع آزمائی کیتی اے تے اگوں جیہڑے کرداراں دے اختلاف تے کہانی نوں اک نواں رنگ دتا اے اوہ ہر شاعر دی اپنی طبع تے تخلیقی توانائی دے مطابق اے۔ حافظ ہوراں دی ہر گل عقل تے منطق دے بڑی نیڑے جا پدی اے۔ اوہ جذبات نگاری کردیاں ہوئیاں کوئی اکھریا منظر ایسراں دا نہیں الیکدے کہ گل اوپری لگن لگ پوے۔ جدوں پنوں دے بھرا پنوں نوں لے جاندے نہیں پنوں نوں ہوش آؤندی اے تے اوہ مڑ اٹھ نسا اے، راہ وچ اک تازہ بنی تور

وکیھ کے بکریاں والیاں کولوں پچھدا اے تے جدوں اوہ دسدے نیں۔

پنوں پنوں کریندی مرگئی اساں کھلیاں دتی سو جان

اوسدا ناؤں سسی دھی جام دی موئی برہوں دے بان (33)

جدوں پنوں بکریاں والیاں کولوں سسی دے مرن دا حال تے قور دا حال پچھیا تے

اگوں اوہدا کیہ حال ہويا حافظ برخوردار ہوراں اوہدے حال نوں بڑے سوہنے اکھراں نال تے

کہانی نوں کہانی رکھ کے ایسراں بیان کیتا اے۔

تاں پنوں مارے دھرت تے لاه سرے توں پگ

رہا بھٹھ کچم بھٹھ ماپڑے بھٹھ کرہاندے دگ

میں گھت کچاوے لے گئے اوہ چور حرامی ٹھگ

میںوں چنگی سی زہر شراب توں یا لگدی تیغ الگ (34)

حافظ برخوردار ہوراں دی سسی پنوں تے تبصرہ کر دیاں عبدالرحمن ملک ہوراں تاریخ

ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند دی تیرہویں جلد وچ لکھیا اے کہ

”ٹھیٹھ پنجابی زبان میں محاورہ بندی اور روز مرہ اس کے کلام کی نمایاں

خصوصیت ہے اور اس کا استعمال اس نے جگہ جگہ کیا ہے۔ وہ سیدھے

سادھے سپاٹ انداز میں بات کرنے کی بجائے الفاظ میں اشاریت اور

گہری معنویت سمونے کا عادی بھی ہے“ (35)

حافظ برخوردار ہوراں دی ”سسی پنوں“ دی داستان ہر پکھوں مکمل داستان اے۔ ایس

وچ اوہناں پلاٹ نوں بڑی مضبوطی تے فن کاری نال بنایا اے اوہناں دی ساری کہانی اک

مرکزی دھارے نال جڑی ہوئی ملدی اے تے منطقی انداز نال اگے نوں چل دی اے، زبان

تے بیان توں وی اک وکھرے اسلوب دی مالک اے، اج بھادویں پنجابی ادب وچ کئی ہور سسی

پنوں دے لکھاری وی اپنے فکری تے فنی وکھریوں نال سامنے آؤندے نیں پر اولیت پاروں

اتے زبان و بیان دی انفرادیت پاروں فیر کہانی وچ کہانی پن رکن پاروں حافظ برخوردار ہوراں

دا ناں ہمیش ایس اعتبار نال زندہ رہے گا کہ اوہناں سسی پنوں دی کہانی نوں جیوندا رکن لئی اک

کامیاب کوشش کیتی اے۔

سسی پنوں حافظ برخوردار رانجھا

پنجابی ادب وچ کئی شاعر ایسراں دے نیں جیہناں دے ناواں دے حوالے نال تحقیق

کر کے تے اوہناں دیاں لکھتاں نوں سامنے رکھ کے تاریخی تحقیق دے اصولاں نوں ورتدیاں

ہو یاں اوہناں دا نکھیرا کیتا گیا اے جسراں احمد یارمرالوی، مستری احمد یار تے احمد یار المیراں ای حافظ برخوردار ہوراں دے ناں دے وی کئی شاعر پنجابی زبان وچ ملدے نیں۔ ایہناں دیاں لکھتاں دے حوالے نال ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں احسن القصص والے مولوی احمد یار، سیف الملوک دے لکھاری میاں محمد بخش، باوا بدھ سنگھ ورگے محقق دی کتاب کوئل کوکے، عبدالغفور قریشی دی تحقیق پنجابی ادب دی کہانی، قاضی فضل حق دی نکھیرے اتے پریم کہانی باوا بدھ سنگھ توں اڈ احمد حسین قریشی قلععداری دی پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ تے شریف احمد شرافت نوشاہی دی اذکار نوشاہیہ اتے ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں اپنی مرتب کیتی کتاب سستی پٹوں حافظ برخوردار (مسلمانی) نوں مد نظر رکھ کے ایس گل نوں نتاریا اے کہ پنجابی ادب وچ حافظ برخوردار دونیں اک حافظ برخوردار مسلمانی والاتے اک حافظ برخوردار (رانجھا)۔

دونواں شاعراں نے اکو جیہے قصے لکھے نیں جیویں یوسف زلیخا، مرزا صاحبان، سستی پٹوں (36) حافظ برخوردار رانجھا دوہے مغل دور دا وڈا شاعر اے تے ایس داسکالی محمد صدیق لالی تے بہیل لاہوری نوں نیا جاندا اے۔ حافظ برخوردار دی بیان کیتی سستی پٹوں دی کہانی گھٹ ودھ سارے کرداراں نال دوہے شاعراں وانگوں ای اے پر اک گل جیہڑی حافظ برخوردار (رانجھا) دی کہانی وچ ودھ اے، اوہ ایہہ اے کہ ایہدے وچ سستی پٹوں دے ویاہ نوں دس سال تیکر دا عرصہ گذریا دسیا گیا اے، جدوں کہ ایڈوں پہلاں انج نہیں (37) حافظ برخوردار ہوراں سستی پٹوں توں اڈ ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں دی تحقیق مطابق (48) کتاباں ہوروی لکھیاں نیں جہاں دے ناں المیراں نیں۔

- 1- شمس العلوم
- 2- بحر العلوم
- 3- فقہ جمال
- 4- مسئلہ بانگ و نکاح
- 5- مفتاح المصلی
- 6- نجات المسلمین
- 7- شرف النکاح
- 8- تنبیہ
- 9- رسالہ نماز
- 10- بحر العلوم
- 11- رسالہ سایہ اصلی
- 12- میزان شریعت
- 13- مفتاح الفقہ
- 14- رسالہ بوبل نماز
- 15- رسالہ نماز
- 16- سراج المعاملات
- 17- شرح خلاصہ کیدانی
- 18- مفتاح السادات
- 19- رسالہ نادریہ (یاں قادریہ، ورثہ بارے)
- 20- رسالہ عقائد
- 21- ہل پنجالی
- 22- احکام ایمان
- 23- منظوم ترجمہ قصیدہ بانٹ سعاد
- 24- شرح اسمہائے یازدہ غوث الثقلین
- 25- شرح بمعہ اسناد نو دنہ حضرت پیر دستگیر شرع دعاء گنج العرش
- 26- شرح قصیدہ غوشیہ
- 27- ترجمہ چہل کاف پیران پیر

- 28- ترجمہ قصیدہ دوجی
29- ترجمہ قصیدہ بردہ 30- ترجمہ درود مستغاث
31- ترجمہ نود نام نبی کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم 32- ترجمہ اسماء الحسنی معہ اسناد
33- ترجمہ قصیدہ شوقیہ 34- شرح الحمد شریف 35- ترجمہ دعائے سریانی
36- یوسف زلیخا 37- مرزا صاحبان 38- سستی پتوں 39- ہیرا رانجا
40- قصہ زناں 41- حکایت پاک رسولؐ دی 42- قصہ بی بی فاطمہ
43- جنگ نامہ امام حسینؑ 44- برخوردار دی وار 45- چرخہ نامہ و نصیحت نامہ
46- باراں ماہ 47- مخمس تصوف 48- نظم (38)

حافظ ہوراں اپنی داستان دا مڈھ اللہ رب العزت دی حمد و ثنا توں بنھیا اے۔
اوہناں دے دتے کم توں لگدا اے کہ اوہ اک جہاں دیدہ پڑھے لکھے تے عالم بندے سن۔
اوہناں دی نظر اسلامی تاریخ اتے بڑی ڈوگھی سی تے اوہ تاریخی سچائیاں نوں بیان کر کے اپنے
کلام نوں سجاندے جاندے نیں۔ نمونہ حمد چوں

یا رب تیری بے پرواہی کولوں ڈردیاں ریہے

بٹھ کے ہتھ زورا ور اگے درد ہڈاں وچ پیہے (39)

حمد توں بعد جدوں اوہ اپنی داستان دا باقاعدہ مڈھ بٹھ دے نیں تے اوہ شعر لکھت وچ
نہیں آؤندا۔ ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں وی مسودہ سو دھن لگیاں لکھیا اے کہ (قلمی نسخے وچ موجود
نہیں) جتھوں ایس گل دا وی پتا لگدا اے کہ اوہناں سستی دے پیو دا ناں اتے اوں دے حاکم
ہوون یا شہر دا ناں نہیں لکھیا اتے اگلا شعر اے کہ

یا اس تونہ زہر دیواؤ یا مارو دے کے پھاہے

حافظ کہڑا مارے اس نوں جے رب مول نہ چاہے (40)

پر جدوں کہانی اگے نوں چل دی اے تے ایس گل دا پتا لگدا اے کہ اوہ شاہ تے رانی
دوویں ایہہ گل سن کے دلگیر ہو جاندے نیں پر نجومیاں دی گل نوں من کے سستی نوں روٹن لئی
صندوق تیار کیتا جاندا اے تے دریا دے حوالے کر دتا جاندا اے فیر حافظ ہوریں جیہڑا منظر
الیکدے نیں اوہدے وچوں سانوں یقیناً ایمان دی پکیائی دی تعلیم ملدی اے اوہ بڑے مان تے
یقین نال آکھدے نیں۔

دن پنجاہ رہوے وچ نیں دے بھکھی رب چتاری

نہ دیوا نہ باقی اوتھے وانگوں قبر اندھاری

اک اکیلی کو نہ بلی کون کرے غم خواری

حافظ اوس دی قدرت کولوں پل پل جایی واری
 پالن والا اوتھے پالے جتھے باپ نہ مائی
 ددھ پلائے کھنڈ کھوائے جتھے خویش نہ دائی
 جے اوہ دوست تے جگ دشمن بھی پرواہ نہ کائی
 برخوردار صندوق سسی دا لے رڑھدا جائی (41)

آتے نے ڈر دے ڈر دے سرکار دربارے جا دسیا تے شاہ نے آگوں آکھیا کہ ”توں
 ایں دختر دا ہے بابا عورت تیری مائی“ اتے دھوئی گھر اگے ای اولاد کوئی نہیں سی اوہ بڑے خوش
 ہوئے تے اوہناں بڑے چاواں نال سسی نوں پالنا شروع کر دتا کہانی اگے ودھ دی اے تے۔

پنوں لاه شہاناں جوڑا دھوبا چا بنائے
 چھوٹا تنبا سر تے پگڑا بندا جوڑ بنائے (42)

حافظ برخوردار ہوراں وی اردو شاعراں وانگوں اتے فارسی شاعر وانگ آسان تے فلک
 نوں اوہناں دیاں خوشیاں دا دشمن آکھیا اے کہ کسراں دس ورھے سسی پنوں نت رل مجلس کر دی
 تے دیندی جام نمارے اتے اوڑک

فلک بنجیل عشاقاں ولوں تریندی نظر کرائے؟

وکیھ ملاپ اوس تاپ چڑھے کن ترہڑی متھے پائے (43)

حافظ برخوردار ہوراں دی کہانی ایسراں اگے ودھ دی اے تے اوہدے بھرا کسے
 بہانے آکے اوہنوں لے جانڈے نیں۔ سسی ماں تے سہیلیاں دی گل نہیں من دی تے اپنے
 پنوں نوں تھل صحرا وچ اوہدے پچھے لہسن ٹر پیندی اے ایسراں اوہنوں راہ وچ اک بکروال مل دا
 اے اوہ پنوں پنوں کر دی مر جانڈی اے۔ اودھر پنوں نوں ہوش آؤندی اے تے اوہ وی
 اوہنوں پاؤن لئی تھل وچ آ جاندا اے۔ جدوں اوہنوں بکروال کولوں اوہدے حال دا پتہ لگدا
 اے۔

گردش کھا پنوں سی جھڑیا سن کے ایہہ گفتاراں

پائی گور آہی وچکاروں یار گئے کول یاراں (44)

حافظ ہوراں سدھی ساویں کہانی بیان کیتی اے پر اوہناں کدھرے کدھرے اجیہیاں
 گلاں وی کیتیاں نیں جھڑیاں اوہناں دے نظریے یاں اندردی گل نوں کھول دیاں نیں انج تے
 سانوں پوری کہانی وچ کدھرے کوئی علامتی یاں استعاراتی انداز دکھائی نہیں دیندا۔ زبان بڑی
 سادہ تے نزوی اے۔ ڈھائی سو سال گذرن مگروں وی اوہناں دی زبان سانوں اوپری نہیں

لگدی، گھٹ ودھ تے کوئی اکھر ایسراں دا نہیں جیہنوں ایسں متروک آ کھپے یاں اج اوہ پنجابی زبان وچ نہ ورتیا جاندا ہووے۔ حافظ ہوراں کدھرے اپنے لئی حافظ تخلص ورتیا اے تے کدھرے برخوردار لکھدے نیں۔ حافظ برخوردار کہانی نوں کدھرے اپنے مصرعے ساوین رنگ وچ رکھیا اے تے کدھرے اوہ سوال جواب دے انداز وچ چلانڈے نیں۔ چوہر گے، بیتاں تے چومصرعیاں وچ لکھی ہوئی ایس کہانی وچ روانی تے تازگی بڑی اے اتے حافظ ہوراں دا اوہ نظریہ وی سامنے آ جاندا اے جیہں لئی اوہناں داستان نوں اکھراں دا چولا پویا اے۔

مرن شہادت اوس راہ اتے جس راہ ہوت سدھانے

عشق کولوں مکھ موڑن مندا جہڑا حق پچھانے (45)

حافظ برخوردار ہوراں داستان نوں چوکھا داستان ای رہن دتا اے پر ایس وچ بیان ہويا فن ایس گل دا پکا ثبوت اے کہ لکھاری نے جووی لکھیا اے بڑی ڈرتا نال لکھیا اے، تشبیہاں تے تمبیحاں توں وی ایس گل دا یقین ہوندا اے۔ لکھاری نے اپنے سارے مطالعے نوں دو جیاں نال سانجھا کرن دا جتن ایس کہانی راہیں کیتا اے۔ اوہناں دی ایس لکھت توں مگروں آؤن والے شاعران چوکھا لا بھ لیا تے کہانی سوہنی توں سوہنی ہوندی گئی پر چونکہ حافظ ہوریں پہلے تے ڈھلے شاعران وچوں نیں جیہناں ایس کہانی نوں الیکیا۔ ایس لئی جے اوہناں دی ایس لکھت نوں اوہناں دے کجھ ورھیاں دے اگے کچھ چھین والیاں داستاناں نوں سامنے رکھ کے ویکھیا جاوے تے زبان دی سادگی تے داستان وچ روانی تے واقعات دے تسلسل پاروں حافظ ہوراں دی داستان اے وی کمیاں وڈیاں داستاناں تے حقیقتاں وچ اک وکھری تے مقبول داستان اے جیہں نوں ڈھلے حوالے پاروں اج وی ہر تھاں تے پیش کیتا جاسکدا اے۔ ایس کہانی دا سب توں سوہنا پکھ ایس دا پلاٹ اے کہ ہر گل پہلی گل دے نال بجھی ہوئی دسدی اے اتے پلاٹ وی ایسراں دا کہ ہر عمل دا نت نتر کے سامنے آ جاندا اے۔

محمد حسن عسکری ہوریں وی پلاٹ نوں ایسراں ویکھدے ہوئے آ کھدے نیں۔

”پلاٹ کے لئے ضروری ہے کہ ہر واقعہ کسی اور واقعہ کا نتیجہ ہو اور اسی سے کوئی نیا واقعہ نکلے۔ پلاٹ کے یہ اجزا یعنی واقعات منتشر یا ایک دوسرے سے آزاد نہیں رہ سکتے ان کے درمیان منطقی ربط ہونا چاہیے۔ دوسرے الفاظ میں یوں کہیے کہ مختلف واقعات کو مل کر ایک نقش مرتب کرنا چاہیے چنانچہ پلاٹ میں اس نقش کی اہمیت انفرادی واقعات سے زیادہ ہوتی ہے بلکہ واقعات اس نقش سے ہی اپنے معنی حاصل کرتے

ہیں۔ فرداً فرداً ان کی اہمیت یہاں وہ نہیں ہوتی جو کہانی میں ہوتی ہے۔ پلاٹ کی خوبی یہ ہے کہ واقعات ایک نقش میں بندھ جائیں ایک دوسرے سے متعلق ہوں ایک دوسرے پر اثر ڈالیں اور کوئی حلقہ اس اثر سے باہر نہ رہنے پائے۔ ترتیب نظم اور انضباط سے پلاٹ پیدا ہوتا ہے۔“ (46)

”کسے کہانی دا پلاٹ ای ہوندا اے جیہڑا کہ کہانی کار تے داستان گوکول پہلے توں موجود ہوندا اے تے اوہ ایس نوں بنیاد بنا کے اپنی کہانی دا گھر اسار دا اے تے جسراں کسے گھر دیاں کندھاں دی اٹ نال اٹ جڑی ہوندی اے ایسراں ای داستان وچ ہر واقعہ دو جے نال جڑیا ہوندا اے تے ایس پاروں ای داستان وچ دکشی تے دلچسپی پیدا ہوندی اے۔“ (47)

”حافظ برخوردار ہوراں اپنی داستان سسی پنوں وچ واقعہ نگاری نوں وی بڑی اہمیت دتی اے کیوں جے واقعہ نگاری نال ای جذبات دی سچی عکاسی ہو سکدی اے۔ ایس لئی ڈاکٹر فرمان فتح پوری واقعہ نگاری نوں مصوری آکھدے نیں اتے جے اوہدے وچ جے کر سچی مصوری نہ ہووے تے پڑھن ہاردے ذہن وچ اوس واقعہ تے منظر دی اصل تصویر نہیں آسکدی۔“ (48)

حافظ ہوراں دی سسی پنوں نوں مشرقی تے مغربی اصولاں اتے نقاداں دے بنائے ہوئے اتے دسے ہوئے چائن وچ ویکھینے تے سانوں اوہ اک مکمل داستان وکھالی دیندی اے۔ پلاٹ، منظر نگاری، واقعہ نگاری اتے کسے وی حوالے پکھوں ایہہ لکھت اک مکمل تے جاندار اے۔ لسانی اعتبار نال وی ایس وچ جہڑا سہین اے اوہ وی پڑھنہاراں اتے نقاداں نوں آج وی دلوں بھاؤندا اے۔

حافظ برخوردار ہوراں دے کلام دے حوالے نال ڈاکٹر جاوید گھنیرا گھنیرا ہوری اپنے اک لیکھ وچ لکھدے نیں۔

”حافظ برخوردار رانجھا پنجابی زبان تے ادب دے اک اچھے نمائندہ نیں جیہناں نوں زبان تے بیان اتے انتاں دی قدرت حاصل اے۔ اوہ اچھے پنجابی شاعر نیں جنہاں دے کلام وچ پنجابی زبان اپنی پوری

تاہنا کی تے رعنائی نال جلوہ گر ہوئی اے۔ اوہناں نے اپنے بھنڈار وچ
 موجود غیر پنجابی لفظاں نوں انج درتیا کہ اوہ وی پنجابی دے ای جاپن
 لگ پئے۔ اوہناں نے عربی، فقہ نوں پنجابی وچ ڈھالیا پر پنجابی زبان
 دی لطافت تے شگفتگی برقرار رہن دتی۔“ (49)

پنجابی ادب وچ حافظ برخوردار ہوراں دی ایس لکھت تے ساڈے محقق اج وی کھوج دا
 سلسلہ جاری رکھے ہوئے نیں تے ویلے کویلے ایس حوالے نال نویاں نویاں وچاراں دی دس
 پاندے رہندے نیں جسراں حمید اللہ شاہ ہاشمی ہوراں اپنے اک مضمون وچ دسیا اے کہ سسی
 پنوں حافظ برخوردار دے دو نسخے ملے نیں اک جہڑا ڈاکٹر گوہند سنگھ لانا ہوراں شائع کیتا اوس
 دے 153 بند سن تے دوجا جیہڑا ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں شائع کیتا اوس دے 130 بند نیں،
 دوویں قصے 1977ء اتے 1988ء وچ شائع ہوئے (50) حافظ برخوردار ہوراں تے ہر کچھوں تحقیقی
 لیکھ نے اوہناں دی فنی پکیائی تے فکری اچیائی نوں ثابت کیتا اے تے اوہ پنجابی روایت دے
 اک ایسے شاعر نیں جیہناں اپنی شاعری راہیں پنجابی زبان نوں اک مضبوط تے مستند روایت دی
 میہ دتی اے۔

حوالے

- * اسٹنٹ پروفیسر، گورنمنٹ کالج (فار بوائز)، سینٹ لائٹ ٹاؤن گوجرانوالہ
- 1- عبدالرحمن ملک، ”داستان سسی پنوں“، تاریخ ادبیات مسلماناں پاکستان و ہند، تیرہویں جلد (لاہور: پنجاب یونیورسٹی، 1971ء)، 34۔
- 2- زاہد حسن، مرتبہ۔ سسی لکھ شاہ (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1998ء)، 24۔
3. Hashim Shah, *Sassi Pumu* (Rendered into English verse by christopher shaekle with an introduction by Athar Tahir), (Lahore: Vanguard Book. Ltd, 1985), 13.
4. Sayyed Fayyaz Mahmud, *Folk Romances of Pakistan* (Lahore: Sang-e-Meel, 1995), 21.
- 5- ڈاکٹر عبدالحمید میمن، سندھی ادب کی مختصر تاریخ (جامشورو: سندھ یونیورسٹی انسٹیٹیوٹ آف سندھیالوجی، س ن)، 31۔
- 6- کلیان بی اڈوانی، شاہ عبداللطیف، مترجمہ۔ عتیق احمد (نئی دہلی: ساہتیہ اکیڈمی، س ن)، 36۔
- 7- آرسی ٹپیل، حکایات پنجاب، حصہ سوم، مترجمہ۔ میاں عبدالرشید (لاہور: مجلس ترقی ادب، 1990ء)، 99۔
- 8- ڈاکٹر محمد باقر، پنجابی قصے فارسی زبان میں (لاہور: پنجابی ادبی اکیڈمی، 1957ء)، 83۔
- 9- ڈاکٹر فرمان فتح پوری، اردو شاعری اور پاکستانی معاشرہ (لاہور: وکٹری بک بینک، 1990ء)، 9۔
- 10- پروفیسر سید عابد علی عابد، اصول انتقاد ادبیات (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 1997ء)، 28۔
- 11- ابن حنیف، دینا کا قدیم ترین ادب (ملتان: نیکن بکس، 1987ء)، 126۔
- 12- احمد ندیم قاسمی، تہذیب و فن (جلد اول) (لاہور: پاکستان فاؤنڈیشن، 1975ء)، 136۔
- 13- ڈاکٹر اختر جعفری، ویروے (لاہور: عزیز بک ڈپو، 1979ء)، 54۔
- 14- ڈاکٹر حفیظ احمد، قصہ تے پنجابی قصہ (گوجرانوالہ: فروغ ادب اکیڈمی، 2005ء)، 65۔
- 15- احمد یار، احسن القصص (گجرات: غلام فیصل کتب فروش، 1985ء)، 224۔
- 16- قریشی احمد حسین احمد قلعداری، پنجابی ادبیات دا تحقیقی مطالعہ (لاہور: مکتبہ میری لائبریری، 1975ء)، 354۔
- 17- ڈاکٹر شہباز ملک، سہ ماہی کھوج، 18 (1987): 18۔
- 18- ڈاکٹر شہباز ملک، سہ ماہی کھوج، 18 (1987): 19۔
- 19- ڈاکٹر شہباز ملک، 18۔
- 20- ڈاکٹر شہباز ملک، 89۔
- 21- پروفیسر عنوان چشتی، تنقید نامہ (نئی دہلی: اردو سماج، 1992ء)، 56۔
- 22- ڈاکٹر عبادت بریلوی، شاعری کیا ہے (لاہور: ادارہ ادب و تنقید، 1989ء)، 21، 22۔
- 23- ڈاکٹر شہباز ملک، 17۔
- 24- ڈاکٹر شہباز ملک، 19۔

- 25- ڈاکٹر شہباز ملک، 19۔
 26- ڈاکٹر شہباز ملک، 19۔
 27- پروفیسر فضل حق قاضی، کھیروے، مرتبہ۔ بڈل حق محمو (لاہور: پاکستانی پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء)، 112۔
 28- باوا بدھ سنگھ، پریم کہانی (لاہور: پیچ نڈ اکیڈمی، 1988ء)، 169۔
 29- عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی (لاہور: پاکستانی پنجابی ادبی بورڈ، 1987ء)، 245۔
 30- ڈاکٹر شہباز ملک، 27۔
 31- شفیع عقیل، ”منظوم داستانیں مضمون“، پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، مرتبہ۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید (اسلام آباد: مشہورہ قومی زبان، 1997ء)، 354۔
 32- ڈاکٹر شہباز ملک، تنارے (لاہور: تاج بک ڈپو، 1979ء)، 68۔
 33- ڈاکٹر شہباز ملک، سہ ماہی کھوج، 18 (1987): 31۔
 34- ڈاکٹر شہباز ملک، سہ ماہی کھوج، 18 (1987): 31۔
 35- تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند: تیرہویں جلد، (لاہور: پنجاب یونیورسٹی، 1971ء)، 395۔
 36- ڈاکٹر شہباز ملک، ”سسی پنوں حافظ برخوردار رانجھا“، سہ ماہی کھوج، 19 (1987ء): 10۔
 37- ڈاکٹر شہباز ملک، 5، 6۔
 38- ڈاکٹر شہباز ملک، 11۔
 39- ڈاکٹر شہباز ملک، 11۔
 40- ڈاکٹر شہباز ملک، 13۔
 41- ڈاکٹر شہباز ملک، 15۔
 42- ڈاکٹر شہباز ملک، 17۔
 43- ڈاکٹر شہباز ملک، 29۔
 44- ڈاکٹر شہباز ملک، 27۔
 45- ڈاکٹر شہباز ملک، 27۔
 46- شیمما مجید، تحقیق و تدوین، مقالات محمد حسن عسکری (لاہور: علم و عرفان پبلشرز، 2001)، 42، 43۔
 47- فرمان فتح پوری، اردو کی منظوم داستانیں (کراچی: انجمن ترقی اردو، 1971ء)، 53۔
 48- شعر العجم (جلد چہارم) (لاہور: مقبول اکیڈمی، 1988ء)، 8۔
 49- ڈاکٹر جاوید کھنیرا، ”حافظ برخوردار دے کلام دالسانی تجزیہ“، چھپماہی لکھ (لاہور: پاکستان پنجابی فکری سانجھ، 2008ء)، 128۔
 50- حمید اللہ شاہ ہاشمی، ”سسی پنوں، حافظ برخوردار (رانجھا) دے دو نئے“، چھپماہی لکھ (لاہور: پاکستان پنجابی فکری سانجھ، 2008ء)، 45۔

اسلام وچ اخلاقیات دا تصور

ABSTRACT

Humanities origin is laid upon moral values. In order to make a healthy society, we need to abide by a lot of rules and regulations. A person who is away from his moral values or do not obey the rules of a society is just like a brute for a society. Islam has laid great emphasis on teaching moral values. Islam teaches us a code of behaviour and gives us a reason to live in a better way. Holy Quran is that commendable book in which all the codes to live a healthy life are stated. In order to see improvement in the society, these moral values are to be strictly followed. Islam is a righteous religion that saved humanity since long ago. That is why the importance of moral values in islam is very high, seeing that Muhhamad (PBUH) was sent to a community who were indulged in many social vices to guide people to a right path. In this article it has been tried to describe the importance of moral values in a society as well as which values are the foundation of Islam.

اسلام وچ اخلاقیات دی تعلیم بنیادی انسانی اخلاقی قدرات توں بالکل وی دکھری نہیں اے۔ اسلام دا موہر لاکم ای ایہہ اے کہ اوہ بنیادی انسانی اخلاقی قدرات نوں اک صحیح مرکز دیوے تے جیہناں نال جڑ کے انسان سراپا خیر بن جاوے۔ اسلام انسان نوں مڈھلی سطح تے ای اخلاق دیاں اُچیاں منزلاں اُسارن لئی پریردا اے جیہدے کارن انسان انسانیت دے اُچے مقام تے اُڑ جاندا اے اوہ اپنے نفس نوں خود غرضی، نفسا نفسی، آپو دھاپی، ظلم، بے حیائی تے بے ایمانی توں پاک کر لیندا اے، اوہدے اندر خدا پرستی تقویٰ، پرہیز گاری تے حق پرستی پیدا ہو جاندی اے۔ اسلام بندے اندر اخلاقی ذمہ داریاں دا شعور جگاؤندا اے تے اوس نوں اپنے نفس تے قابو پانا سکھاؤندا اے۔ اوس نوں ساریاں مخلوقاں لئی مہربان، پیار و نڈن والا، ہمدرد، امین، خیر خواہ، بے لوث، منصف تے سچا بناؤندا اے۔

وڈی پنجابی لغت وچ اخلاق دے معنی ایہہ نیں :-

”و تیرے، رویے ۲۔ چنگا ورتارا، نیک سلوک“ (1)

اسلام انسان اندر اخلاقی قدراں دی ذمہ داری پیدا کر کے اوس نوں چنگا انسان ای نہیں بناوندا سگوں اوس نوں نیک کم کرن والا تے برائیاں توں رکن والا نالے دو جیاں نوں وی اخلاقی قدراں دا رکھا بناون لئی پریرن والا بناوندا اے۔ ایس طرح دی سیرت تے اخلاق وچ فطرتاً اک اجیہی طاقت تے کشش اے کہ ایہدا بیان مشکل اے اخلاق بارے نوراللغات وچ انج درج اے۔

”اخلاق۔ (ع بالفتح۔ خلق کی جمع۔ اچھی عادت۔ تہذیب)

مذکر۔ اردو میں بیشتر بجائے واحد بولا جاتا ہے۔

۱۔ عادات خصائل (جیسے) لڑکے مطلق العنان

کردیئے جائیں تو اخلاق کیوں کر درست ہو۔

۲۔ انسانیت ملنساری۔ مروت۔ آؤ بھگت“ (2)

پہلے دور وچ لوکی پنڈاں تے محلیاں وچ رہندے سن پنڈ دے کسے اک گھر دا بال پورے پنڈ دا بال تے کسے محلے دا رہن والا پورے محلے دا بال سمجھیا جاندا سی۔ بال وڈیاں دی گل سنن دا حوصلہ رکھدے سن تے وڈے بالوں سمجھاونا (بھانویں اوہ کسے دا وی پتر یا دھی ہوندی) اپنا فرض سمجھدے سن پر ہن دے دور وچ ایہہ ساریاں روایتاں مک گئیاں نیں۔ پر ایہناں نوٹیکلیاں اُصولاں توں بناں کوئی وی سماج جاندار سماج نہیں رہندا۔ اک صحت مند معاشرے لئی ضروری اے کہ اوتھے سن والے اعلیٰ اخلاقی قدراں دے مالک تے ضامن ہوں۔ اخلاقی گن یاں اخلاقی قدراں بھاویں ہر بندے اندر نہیں ہوندیاں یا ہوندیاں نیں تاں کسے وچ ودھ تے کسے وچ گھٹ ہوندیاں نیں۔ پر ایہہ گل تسلی نال آکھی جاسکدی اے کہ اخلاقی حس یاں اخلاقی قدراں نوں جانن تے اوہناں نوں پسند کرن دی خوبی ہر انسان اندر فطری اے۔ تے ایہہ گل ٹھوک و جا کے آکھی جاسکدی اے کہ انسانیت نوں جدوں شعور آیا تاں اوس کجھ گلاں تے کماں تے خوبی دا جد کہ کجھ تے برائی دا ٹھپہ لگا دتا۔

جیویں سچ بولنا وعدے دی پاسداری کرنا، انصاف کرنا، جھوٹھ نہ بولنا، امانت دار ہونا ایہہ ساریاں اخلاقی خوبیاں یاں اخلاقی گن نیں جیہڑے کسے وی مذہب تے کسے وی خطے وچ پسند کیئے جانداں نیں بھاویں اک شخص آپ جھوٹھ بول لیندا ہووے پر اوہ پسند کردا اے کہ اوہدے

آسے پاسے لوکی سچ بولدے ہون ایسے طرح جھوٹھ بولنا دو جیاں نال زیادتی، ناحق مال کھانا، وعدے خلافی کرنا، خود غرضی، ظلم زیادتی تے امانتاں وچ خیانت غیر اخلاقی قدریں دے کلاوے وچ آوندے نیں، تے انج ای رحم دلی، انصاف، وڈا دل ہمدردی، صبر وغیرہ نوں ہمیش پسند کیتا گیا اے۔ خود غرضی سنگ دلی بخل نوں چنگی نظر نال نہیں دیکھیا جاندا اتے صبر، اخلاق، بردباری شجاعت ورگے گن ہمیش صلاہے گئے نیں۔ بے صبری، چھچھورا پن، بڑا مزاج دو جیاں دا دل دکھانا وغیرہ نوں کدیں وی چنگا نہیں آکھیا گیا۔ جد کہ ضبط نفس، خود داری، اچھا کردار تے لمنساری نوں چنگیائی وچ گنیا گیا جاندا اے۔ کم ظرفی، بد تمیزی، بد خلقی، اکھڑ پن، بے وفائی، غیر ذمہ داری تے کم چوری وغیرہ نوں ہمیش تنقید دا نشانہ بنایا گیا اے۔

سید ابوالاعلیٰ مودودی لکھدے نیں:-

”انسانی اخلاقیات دراصل وہ عالمگیر حقیقتیں ہیں جن کو سب انسان جانتے چلے آ رہے ہیں۔ نیکی اور بدی کوئی چھپی ہوئی چیزیں نہیں ہیں کہ انہیں کہیں سے ڈھونڈ کر نکالنے کی ضرورت ہو وہ تو انسان کی جانی پہچانی چیزیں ہیں۔ جن کا شعور آدمی کی فطرت میں ودیعت کیا گیا ہے“۔ (3)

یہی وجہ اے کہ قرآن مجید اپنی زبان وچ نیکی نوں معروف اتے بدی نوں منکر آکھدا اے یعنی اوہ چیزیں کہ جیہناں نوں سارے انسان چنگا جاندے نیں اوہ نیکی والے کم نیں تے جیہناں نوں ہر انسان بھیڑا جانے اوہ برائی اے۔ تکبرا اوہ ہے جیہں نوں کوئی خوبی تے بھلائی دے طور تے نہیں جاندا تے عاجزی نوں ہر کوئی پسند کردا ہے ایسے حقیقت نوں قرآن مجید دو جیاں لفظاں وچ انج بیان کردا اے۔ یعنی نفس انسان کو خدا نے برائی اور بھلائی کی واقفیت الہامی طور پر عطا کر رکھی۔

اخلاقیات وچ دو جیاں نال چنگے طریقے نال سلوک کرن توں اڈ دو جیاں نال بھلائی کرنا تے فیر کردے ای رہنا شامل اے جیویں دو جیاں نال احسان کرنا، صلہ رحمی یعنی رشتے داراں نال چنگا سلوک، مسافر تے پروہنے دی خاطر داری، غریب دا خیال رکھنا، مسکین نوں کھانا کھلانا، بیمار دا حال پچھنا نکلیاں نال پیار محبت نال رہنا تے وڈیاں دا آدر تے عزت کرنا۔ یتیم دا خیال رکھنا۔ وعدے دی پابندی کرنا۔ سچ بولنا ایمان دار ہونا۔ امانتاں دی حفاظت کرنا۔ ایہہ ساریاں خوبیاں اخلاقیات دے کلاوے وچ آوندیاں نیں جدوں اک انسان چنگے کم کردا اے تاں اوس نوں ملن والے دو جے وی اوس دی دیکھا دیکھی چنگے کماں ول ٹر پیندے نیں۔ حضرت محمد صلی اللہ

علیہ وسلم سارے اخلاقی گناں وچ اپنی مثال آپ سن۔ اوہ ساریاں اخلاقی برائیاں توں پاک سن۔ ایہہ ای وجہ اے کہ حضرت عائشہ رضی تعالیٰ عنہہ ہوراں اوہناں دے اخلاق نوں قرآن پاک آکھیا اے اوہ فرماندیاں نیں :-

”رسول پاک کا اخلاق عظیم قرآن حکیم تھا یعنی آپ کا اخلاق مکمل طور پر احکام الہی (قرآن پاک) کے مطابق تھا۔ حضرت عائشہ مزید فرماتی ہیں کہ رسول پاک سے زیادہ کوئی خوش اخلاق نہیں تھا۔ خواہ کوئی صحابی پکارتا یا گھر کا شخص رسول پاک اس کے جواب میں (لبیک) حاضر جناب ہی فرماتے (زاد المعاد)۔“ (4)

اجوکا یا موجودہ دور اپنے نال جیہڑے نوں نظریے تے سوچ لیا یا اے اوہ دیکھن نوں بڑے من کھجیوں تے چمکیلے لگدے نیں۔ پر ہر چمکدی شے سونا نہیں ہوندی۔ انسانیت دی روحانی تے اخلاقی قدراں نوں ایہناں نویاں تے بظاہر چمکدیاں نظریاں نے وگاڑ کے رکھ دتا اے۔ ایس لئی لوڑ اے کہ اخلاقی تعلیم دا پرچار کیتا جاوے تے قرآن و سنت توں لاجبھ چمکدیاں ہوئیاں اخلاقی قدراں دا بول بالا کیتا جاوے۔ اج دے دور وچ اخلاقی قدراں دا زوال سبھ توں وڈی بیماری اے۔ ایس حوالے نال ای حضرت علامہ اقبال ہوراں وی فرمایا اے

وہی دیرینہ بیماری وہی ناچمکی دل کی
علاج اس کا وہی آبِ نشاط انگیز ہے ساقی

مذہب اسلام دے سماجی نظام دی بنیاد ایس نظریے تے اے کہ دنیا دے سارے انسان اک نیں رب نے ساریاں نوں اک جوڑے بابا آدم تے اماں حواتوں پیدا کیتا اے تے ایہناں دی ای اولاد پوری دنیا وچ آباد اے۔ مڈھ وچ تاں ایس جوڑے دی ساری اولاد دا دین وی اک سی تے زبان وی ایہناں وچکار کوئی اختلاف نہیں سی۔ پر جیویں جیویں ایہہ ودھے پھلے تے ایہہ پوری دھرتی تے پھیلن لگ پئے۔

ایہدی وجہ توں فیر ایہہ انسان نسلاں، توماں تے قبلیاں وچ ونڈے جان لگ پئے ایہناں دیاں زباناں وکھ ہو گئیاں، رنگ روپ فرق وچ ہو گئے۔ ایہہ سارے فرق فطری فرق سن تے مذہب اسلام ایہناں نوں اک واقعے دے طور تے تسلیم کردا اے۔ اسلام ایس فرق تے اختلاف نوں مکاوند نہیں سگوں ایس نوں فائدہ مند منددا اے۔ انساناں دا آپس وچ تعاون تے مدد ایس صورت وچ ای ہو سکدی اے۔ پر اختلافاں دی وجہ توں انساناں وچکار شکل، رنگ

زبان، قومیت، وغیرہ وجہوں جیہڑے تعصب یا تنگ نظری نے جنم لیا اے مذہب اسلام ایس دے خلاف اے تے ایہناں نوں غلط آکھدا اے۔ انسان تے انسان وچکار اُچ نچ، شریف، کمینے، اپنے، پرانے والے جنے وی فرق پیدا کر لئے گئے نیں اسلام مذہب دے نیڑے سب جہالت اے۔ اوہ ساری دنیا دے انساناں نوں اک ماں تے پیو دی اولاد مندا اے تے ایہہ دسدا اے کہ سارے انسان برابر نیں تے اک دوہے دے بھرا بھرا نیں۔

انسانیت دے ایس تصور توں مگروں اسلام دا ایہہ دعویٰ اے کہ بندے وچ جے کوئی فرق ہو سکدا اے تاں اوہ رنگ نسل، وطن زبان وجہوں نہیں سگوں خیالاں، اُصولاں تے اخلاقی قدراں وجہوں ہو سکدا اے۔ جیویں دو بال بھادیں نسل تے قوم دے حساب نال اک ہون پر اوہناں وچوں ودھیا اوہ ہووے گا جیہڑا اخلاقی حوالے نال چوکھا ودھیا انسان بنے گا۔ اخلاق دی بنیاد تے پروان چڑھن والے معاشرے بارے سید ابو مودودی لکھدے نیں:-

”یہ ایک ایسا معاشرہ ہے جو نسل و رنگ اور زبان کی حد بندیوں اور جغرافیائی سرحدوں کو توڑ کر روئے زمین کے تمام خطوں پر پھیل سکتا ہے۔ اور اس کی بنیاد پر انسانوں کی ایک عالمگیر برادری قائم ہو سکتی ہے۔ نسلی اور وطنی معاشروں میں تو صرف وہ لوگ شامل ہو سکتے ہیں جو کسی نسل یا وطن میں پیدا ہوئے ہوں۔ اس سے باہر کے لوگوں پر ایسے معاشرے کا دروازہ بند ہوتا ہے۔ مگر اس فکری اور اُصولی معاشرے میں ہر وہ شخص برابر کے حقوق کے ساتھ شامل سکتا ہے۔ جو ایک عقیدے اور ایک اخلاقی ضابطے کو تسلیم کرے۔“ (5)

اخلاقی قدراں توں بھر پور معاشرے وچوں خوشبو آوندی اے۔ اخلاقی قدراں نال پروچا سماج اک صحت مند تے نرویا سماج جا پیدا اے۔ تے ایہناں قدراں توں عاری لوکی وی اچھے سماج نوں پسند کردے نیں۔ جیکر بندے دی ہستی دا تجزیہ کیتا جاوے تاں پتہ لگدا اے کہ اوہدے اندر دو دکھو دکھ حیثیتاں موجود ہوندیاں نیں جیہڑیاں اک دوہے توں فرق ہوندیاں نیں ایہدی اک حیثیت اوہدا طبعی تے حیوانی وجود اے جیہدے تے اوہ سارے اصول ضابطے تے قانون لاگو ہوندے نیں جیہڑے سارے حیواناں تے طبعیات تے لاگو ہوندے نیں۔ ایس حیثیت وچ انسان جو کجھ وی کردا اے ایہناں طبعی اُصولاں دے اندر رہ کے کردا اے۔ تے ایس صورت وچ اوہدے کم تے عالم اسباب دیاں ساریاں قوتیں اوہدے حق یاں مخالف اثرپا

سکدیاں نیں۔

دوجی حیثیت جیہڑی انسان اندر خاص طور تے نظر آوندی اے اوہ ایہدے انسان ہون تے خاص طور تے اخلاقی وجود ہون دے حوالے نال اے۔ ایہہ اخلاقی وجود طبیعات دے تابع نہیں اے سگوں اوہناں دے اُتے وسدا اے۔ ایہہ انسان دے طبعی تے حیوانی وجود نوں اک آلے دے طور تے استعمال کردا اے تے خارجی دنیا دے معاملیاں نوں وی اپنے تھلے کر لیندا اے تے اوہناں توں وی کم لین دا کردا اے تے ایہدیاں کارکن قوتیں اوہ ای اخلاقی گن نیں جیہڑے رب سوہنے انسان نوں عطاء کیتے نیں۔

ایہدے وچ کوئی شک نہیں کہ مادی وسائل تے مادی طاقت وی کسے حد تاں انساندی ترقی تے عروج لئی نرول کردار ادا کردے نیں پر انسانی حیاتی وچ جیہڑی شے سبھ توں بہتی اہم اے اوہ ہے اخلاقی طاقت ایس حوالے نال سید ابو الاعلیٰ مودودی لکھدے نیں:-

”اصل چیز جو انسان کو گراتی اور اُٹھاتی ہے اور جسے اس کی قسمت کے بنانے اور بگاڑنے میں سب سے بڑھ کر دخل حاصل ہے وہ اخلاقی طاقت ہی ہے ظاہر ہے کہ ہم جس چیز کی وجہ سے انسان کو انسان کہتے ہیں وہ اس کی جسمانی یا حیوانیت نہیں بلکہ اس کی اخلاقییت ہے۔ آدمی دوسری موجودات خصوصیت کی بنا پر ممیز ہوتا ہے وہ یہ نہیں کہ وہ جگہ گھیرتا ہے یا سانس لیتا ہے یا نسل کشی کرتا ہے بلکہ اس کہ وہ امتیازی خصوصیت جو اسے ایک مستقل نوع ہی نہیں خلیفۃ اللہ فی الارض بنائی ہے وہ اس کا اخلاقی اختیار اور اخلاقی ذمہ داری کا حامل ہوتا ہے۔ پس جب اصل جو ہر انسانیت اخلاق ہے تو لامحالہ یہ ماننا پڑے گا کہ اخلاقیات ہی کو انسانی زندگی کے بناو اور بگاڑ میں فیصلہ کن مقام حاصل ہے اور اخلاقی قوانین ہی انسان کے عروج و زوال پر فرماں روا ہیں۔“ (6)

بندیاں پتھراں پہاڑاں تے غاراں دی زندگی وچوں نکل کے جدوں گھر تے تھواواں وساونیاں شروع کیتیاں تاں اوہناں چنگے طریقے نال رہن لئی کجھ اخلاقی قدراں وی متھ لمیاں تے جدوں انسانی حیاتی ہور اگے ترقی کیتی تے نکلیاں نکلیاں آبادیاں وڈیاں وڈیاں قصبیاں تے شہراں دا روپ دھارنا شروع کر دتا تاں اخلاقی قدراں وچ وی وادھا ہوون لگ پیا تے اوس ویلے جیہڑیاں اخلاقی قدراں نوں اخلاقی اصولاں دے طور تے تسلیم کیتا گیا اوہ کسے اک مذہب

کے اک نخلے اک گروہ اک حلقے یاں اک نسل دے لوکاں لئی نہیں سن سگوں ایہہ اصول تے ضابطے سارے بنی نوع انساناں لئی اکو جیہے سن۔ ایس حوالے نال عصمت اللہ شاہ لکھدے نیں:-

”تمام مذاہب کے بانیوں نے اپنے ماننے والوں کو ہمیشہ اعلیٰ اخلاقی اقدار کی تعلیم دی۔ ہندومت ہو یا بدھ مت، اسلام ہو یا عیسائیت، سکھ ہوں یا پارسی سب مذاہب کے ماننے والے بنیادی اخلاقی اقدار پر تو بہر حال یقین رکھتے ہیں کیوں کہ ان پر عمل کیے بغیر پر امن معاشرے کا قیام ممکن ہی نہیں“ (7)

اسلام دین فطرت اے اک مکمل ضابطہ حیات اے یعنی سانوں حیاتی لنگھاون لئی ہر طرح دی جانکاری تے راہنمائی اڑاؤندا اے۔ اُنج تے ہر مذہب تے ہر انسانی طبقہ حیاتی لنگھاون لئی تے سماج نوں اگے ودھاون لئی کجھ اصولاں ضابطیاں تے عمل کردا اے پر اسلام وچ ایہناں اصولاں تے ضابطیاں تے عمل نہ کرن والے دین اسلام دے منکر تے گناہ گار سمجھے جاندے نیں جیویں حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دی حدیث جیہڑی حضرت انسؓ توں مروی ہے لکھدے نیں:

”تین چیزیں مومنانہ اخلاق میں سے ہیں ایک یہ کہ جب کسی شخص کو غصہ آئے تو اس کا غصہ ناجائز کام نہ کرائے۔ دوسری یہ کہ جب وہ خوش ہو تو اس کہ خوشی اسے حق کے دائرے سے باہر نہ نکالے۔ اور تیسری بات یہ کہ قدرت رکھنے کے باوجود دوسرے کی چیز نہ تھھیالے جس کے لینے کا اُسے حق نہیں ہے۔“ (8)

دین اسلام دے ہر نبی نے اپنے دور تے اپنی امت دے لوکاں نوں چنگے کم کرن لئی پریریا۔ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم اللہ سوہنے دے آخری نبی نیں۔ اوہناں توں بعد نبوت دا سلسلہ ک گیا۔ ایس لئی اوہ رحمت العالمین تے اوہناں دی تعلیم پوری دنیا لئی اے۔

اسلام وچ حسن اخلاق یاں اخلاقی قدراں دا دائرہ بڑا موہکلا اے۔ تے حضرت محمد صلی اللہ وسلم ہوراں تاں ایہوں تیک فرمایا کہ تہاڈے وچوں سبھ توں ودھیا اوہ اے جیہڑا اخلاق دا ودھیا ہووے۔

ایس دنیا تے کئیں مخلوقاں وسدیاں نیں تے انسان دو جیاں مخلوقاں وچوں اشرف المخلوقات اے ایس وجہ توں نہیں کہ اوہ بولدے زبان رکھدا اے ساہ لیددا اے نسل کشی کر سکدا اے سگوں ایہدی اک وڈی خوبی جیہڑی ایس نوں دنیا تے رب دا خلیفہ بناوندی اے اوہ

ایس دا اخلاقی اختیار تے اخلاقی ذمہ داری اے۔ ایس حوالے نال سید ابوالاعلیٰ مودودی لکھدے
نیں:

”پس جب اصل جو ہر انسانیت اخلاق ہے تو لامحالہ یہ ماننا پڑے گا کہ
اخلاقیات ہی کو انسانی زندگی کے بناو اور بگاڑ میں فیصلہ کن مقام حاصل
ہے اور اخلاقی قوانین ہی انسان کے عروج و زوال پر فرماں
روا ہیں۔“ (9)

کسے وی کم وچ ایمان داری یا نیک نیتی کسے وی انسان دی کامیابی دی کنجی اے۔ جیکر
وکیھیا جاوے تے اخلاقی قدراں دی لسٹ بہت وڈی اے تے کوئی وی سماج جیہڑا ایہناں خوبیاں
توں عاری ہوئے گا بے ڈھنگا تے کوہجا سماج ہووے گا۔ اسلام دین فطرت اے تے بار بار اپنے
بندیاں نوں چنگے تے نیک کم کرن دی تلقین کردا اے۔ قرآن پاک دی سورۃ المؤمنون دی آیت
نمبر 23 وچ مومناں دی خوبی بیان کردیاں ہوئیاں آیا اے۔

”یقیناً وہی مومنین فلاح پا گئے جو اپنی نماز میں خشوع رکھنے والے ہیں
اور جو اپنی امانتوں اور اپنے عہد کا لحاظ رکھنے والے ہیں۔“ (10)

امانتاں دی پابندی کرنا تے وعدے پورا کرنا اخلاقی گناں وچوں نہیں۔ اوہ لوکی
جیہڑے ایہناں گلاں دا خیال نہیں کردے اوہ پسند نہیں کیجے جاندا۔ امانتاں دی حفاظت کرنا
تے اپنے وعدے کر کے پورے کرنا ہر مذہب تے ہر خطے تے علاقے وچ ودھیا نیا جاندا اے
پر اسلام وچ ایہناں دا ذکر نماز دے ذکر نال کر کے ایہناں دی اہمیت تے گھنا چانن پاون دا جتن
کیتا گیا اے۔

حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم شروع توں ای صادق یعنی سچے امین یعنی امانتاں نوں
سانہن والے وعدیاں دی پابندی کرن والے سن۔ ایہہ اوہ اخلاقی قدراں نیں جیہناں دی پابندی
کرن والا ہر سماج صحت مند سماج بن جاندا اے۔ ایہہ ای کارن اے کہ جدوں آپ صلی اللہ علیہ
وسلم ہوراں نبوت دا اعلان کیتا تاں لوکاں نے ایس گل دا اعتراف کیتا کہ اوہ انسان جیہڑا زندگی
دے نکے نکے معاملیاں وچ وی جھوٹھ نہیں بولدا وعدہ خلافی نہیں کردا امانتاں دی سانجھ کردا اے
اوہ اپنی وڈی گل اپنے آپ کس طرح کر سکدا اے۔ ایس لئی آپ دیاں ایہہ اخلاقی قدراں آپ
دے حق تے ہون لئی دلیل بنیاں۔ امانت داری دی اہمیت تے چانن پاون دیاں آپ صلی اللہ علیہ
وسلم فرماندے نیں:-

”جس شخص نے تمہیں قابل اعتماد جان کر اپنی امانت تمہارے پاس رکھی ہے اس کی امانت واپس کر دو۔ اور جو تم سے خیانت کرے تو تم اس کے ساتھ خیانت کا معاملہ نہ کرو۔ بلکہ اپنے حق کو وصول کرنے کے لئے دوسرے جائز طریقے اختیار کرو۔“ (11)

جیویں سچ بولنا۔ وعدے پورے کرنا، امانتاں دی حفاظت کرنا دو جیاں دا خیال کرنا اخلاقی قدراں نیں اُنج ای انصاف کرنا تے وزن برابر تولنا وی ودھیا قدراں وچوں نیں تے اسلام ہمیشہ پورا تولن تے انصاف کرن تے زور دیندا اے۔ انسانی معاشرے نوں چنگے طریقے نال اگے ٹورن لئی کجھ اصول تے ضابطے بنائے جاندے تے کجھ ریاست ولوں قانون نافذ کیجے جاندے نیں جیہناں دی پابندی ہر بندے تے ضروری اے۔ دو جیاں دے حقوق دا خیال رکھنا تے اوہناں دا مال غصب نہ کرنا ایہناں وچوں اک اے جیہیں نوں اخلاقی ذمہ داری سمجھیاں ہویاں ہر کسے لئی نبھاونا ضروری اے۔ سورۃ النساء دے حوالے نال جان فیصل آبادی لکھدے نیں:

”کسی کے مال کو اپنے مال میں ملا جلا کر نہ کھاؤ۔ ایسی کاروائی سخت قابل سزا جرم ہے۔“ (12)

اسلام نا انصافی توں بچن دا درس دیندا اے تے تھان تھان قرآن پاک انصاف کرن لئی پریردا اے۔ ایس اخلاقی قدر بارے سورۃ النساء وچ اُنج آیا اے۔

”ایسی ذمہ داری سے بچو جو عدل و انصاف کے ساتھ نبھائی نہ جا سکے“ (13)

حکیم انیس احمد خیر آبادی اپنی کتاب قرآنی ضرب المثال وچ دو جیاں دا مال نہ کھاؤن بارے قرآن پاک دی سورۃ النساء دی آیت دا ترجمہ اُنج بیان کردے نیں۔

”آپس میں ایک دوسرے کا مال ناجائز طریقے سے مت کھاؤ“ (14)

جھوٹھ بولنا سبھ توں وڈی برائی اے تے جیکر دیکھیا جاوے تاں ہر برائی دا مڈھ اے ایس لئی ہر مذہب تے ہر طبقہ ایس فعل نوں بھیڑا جاندا اے تے ایس توں روکدا تے بچن دی تلقین کردا اے۔ مذہب اسلام وی ایس اخلاقی برائی توں بچے رہن دا درس دیندا اے تے نہ صرف حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم آپ صادق سن سگوں اوہناں دو جیاں نوں وی جھوٹھ بولن توں روکیا۔ ایس حوالے نال عبداللہ بن مسعود فرمادے نیں:-

”جھوٹھ بولنا کسی حال میں جائزہ نہیں“ (15)

مذاق وچ وی جھوٹھ بولن توں روکیا گیا اے نال ای دو جیاں نوں ہساوَن تے محفل نوں خوش کرن لئی اپنے کولوں بنائیاں گئیاں گلاں یا جھوٹھ وی اسلامی نقطہ نظر نال غلط تے گناہ نہیں۔ ایس حوالے نال حضرت محمد صلی اللہ وسلم فرمادے نیں:-

”خرابی اور نامرادی ہے اس شخص کے لیے جو جھوٹی باتیں اس لیے کہتا ہے تاکہ لوگوں کو ہنسائے، خرابی ہے اس کے لئے خرابی ہے اس کے لئے“ (16)

اصل وچ ایس حدیث راہیں اوہناں نوں خبردار کرن دا چارا کیتا گیا اے جیہڑے چھوٹیاں موٹیاں گلاں کر کے اپنی گل بات نوں مزاحیہ بناوندے نیں تے محفل دے لوکاں دی واہ واہ لبندے نیں۔

سورۃ طہ دی اک آیت وچ وی جھوٹھ بولن والے نوں نا کام تے نامراد آکھیا گیا اے

جیویں:

”اور جو کوئی جھوٹ باندھتا ہے وہ نا کام ہی رہتا ہے“ (17)

اسلام دین فطرت اے تے ہمیشہ دو جیاں نال بھلائی تے نیک سلوک کرن دی تلقین کردا اے جدوں ہر انسان دو جے نال درگزر کرے گا تے اوہ معاشرہ اک مثالی معاشرہ بن کے اُبھرے گا۔ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہوراں نہ صرف لوکاں نوں عفو تے درگزر کرن لئی پریریا سگوں آپ ایس دا عملی نمونہ وی پیش کیتا۔ تے نعوذ باللہ آپ نوں قتل کرن والے تے آپ تے کوڑا سٹن والے آپ نوں زخمی کرن والے تے آپ نوں برا بھلا آکھن والے نوں طاقت رکھدیاں وی معاف کردتا۔

ایس حوالے نال اللہ پاک سورۃ نور وچ فرماوندے نیں:-

”اور چاہیے کہ معاف کرتے رہیں اور درگزر کرتے رہیں“ (18)

اپنی گل تے قائم رہنا وعدے پورا کرنا تے غلط بیانی توں بچنا کسے وی بندے دے ودھیا گن منے جانندے نیں جیہڑا بندہ جھوٹھ بولدا اے اپنی گل توں مکر جاندا اے یاں گل کر کے اوس تے قائم نہیں رہندا اوہ وعدہ خلافی کردا اے اوہدی سماج وچ کوئی عزت نہیں ہوندی سبھ اوس نوں بے ایمان آکھدے نیں تے کوئی وی اوس نوں چنگا نہیں سمجھدا۔ ایہہ اک وڈی اخلاقی برائی اے جد کہ ایہدی نسبت اپنی گل نوں پانی دیون والا تے وعدے پورا کرن والا سماج وچ عزت

دی نگاہ نال ویکھیا جاندا اے۔ وعدہ پورا کرن دے حوالے نال قرآن پاک دی سورۃ فتح وچ آیا اے۔

”سو جو کوئی عہد توڑے گا اس کے عہد توڑنے کا وبال اس پر پڑے گا۔ اور جو کوئی اس چیز کو پورا کرے گا جس کا اس نے اللہ سے عہد کیا ہے تو اللہ اُسے عنقریب بڑا اجر دے گا“ (19)

کسے دی سماج دی ترقی لئی اوس دا اخلاقی حوالے نال اُچا ہونا لوڑی دا اے۔ اوہ سماج کدی وی ترقی نہیں کر سکدا جیہڑا اخلاقی حوالے نال پست ہووے۔ اخلاقی قدریں اوہ ای معاملے میں جیہناں بارے حضرت علی رضی تعالیٰ ہوراں آکھیا سی کہ مینوں ایہہ نہ دسو کہ کوئی بندہ نماز روزے یعنی عبادتاں دا کتناں پابند اے ایہہ دسو کہ اوہ اپنے معاملیاں وچ کنج دا اے۔ ایہہ معاملے ای اخلاقی قدریں میں۔ صحت مند معاشرے اخلاقی حوالے نال ہمیش نویکلے ہوندے میں۔ اخلاق تے اقدار ہمیشہ کسے وی قوم دی عظمت تے نیک بختی دی علامت تے اوس قوم دی ترقی تے قوت دے راز میں۔ قوماں اوس ویلے تائیں ای باقی میں جد تائیں اوہناں اندر اخلاقی قدریں موجود سن جدوں اخلاقی قدریں نہ رہیاں تے قوماں دی نیست و نابود ہو گئیاں۔ ایس لئی لوڑ اے کہ اسیں اپنے آپ نوں اخلاقی حوالے نال اُچا کریئے۔

حوالے

* اسٹنٹ پروفیسر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

- 1۔ اقبال صلاح الدین، وڈی پنجابی لغت، (لاہور: عزیز پبلشرز، 2002ء)، 98۔
- 2۔ مولوی نوالحسن، نورالغیاث، (اسلام آباد: نیشنل بک فاؤنڈیشن، 1995ء)، 268۔
- 3۔ سید ابوالامودودی، اسلامی نظام زندگی اور اس کے بنیادی تصورات، (لاہور: اسلامک پبلیکیشنز)، 340، 341۔
- 4۔ فقیر محمد ندیم باری، معلم اخلاق، (فیصل آباد: سیرت اکیڈمی، س ن)، 70۔
- 5۔ سید ابوالامودودی، 359۔
- 6۔ سید ابوالامودودی، 216۔
- 7۔ عصمت اللہ شاہ، پریم نگر، (لاہور: فلشن ہاؤس، 2016ء)، 7۔
- 8۔ مولانا جلیل احسن ندوی، راہ عمل، (لاہور: اسلامک پبلیکیشنز، 1985ء)، 205، 206۔
- 9۔ سید ابوالامودودی، 217۔

10- سید ابوالامودودی، 217۔

11- ترمذی ابوہریرہ، ص 113۔

12- جان فیصل آبادی، جواہر القرآن (جلد اول) (لاہور: اسلامک پبلی کیشنز، 1984ء)، 288۔

13- جان فیصل آبادی، 288۔

14- حکیم انیس احمد خیر آبادی قرآنی ضرب الامثال، (لاہور: عمر خرم پرنٹرز، 1988ء)، 36۔

15- مولانا جلیل احسن ندوی، راہ عمل، (لاہور: اسلامک پبلی کیشنز، 1985ء)، 211۔

16- مولانا جلیل احسن ندوی، 211۔

17- حکیم انیس احمد خیر آبادی، 14۔

18- قرآن پاک، پارہ 18، رکوع 3، آیت 22

19- سورۃ فتح، رکوع 1، آیت 26-10

ڈاکٹر اکبر علی غازی*

واسفہ مقدس*

’سیالکوٹی‘ ناں دا حصہ بنان والے پنجابی شاعر

ABSTRACT

Sialkot is a historical city which has produced dozens of geniuses in political, social, academic and literary fields. In this research article under study, only the literary scene of Sialkot is kept in view. It mentions those poets of Sialkot who made the word a part of their name. Apart from the poets, scholars and people related to other fields of life also adopted this approach, but here the research was limited to Punjabi poets only. An introduction to each poet is given first, followed by a list of books written by him. Later, a sample of poem of the relevant poet has also been presented.

سیالکوٹ اک تاریخی بستی اے جیہدی تاریخ دے کھرے ہزاراں سالوں تک کھلے ہوئے نیں۔ کہیا جاندا اے پئی ایڈگیٹ پنچ ہزار سال پہلاں ایس بستی دی نیہہ صوبہ پنجاب دے راجہ پنڈھوا دے بھتیجے راجہ سل یا سلہ نے رکھی سی۔ ایس وجہ توں ایس بستی دا ناں سل کوٹ پیا جیہڑا اپنی شکل وٹاندا وٹاندا سیالکوٹ بن گیا۔ اج وی تبدیلی دا ایہہ عمل جاری اے۔ ہن کجھ پڑھے لکھے لوک وی ایہدے جے سیال کوٹ کرن لگ پئے نیں جیہدا راجہ سل نال وی کوئی تعلق نہیں تے سیال قوم نال وی کوئی ساگ نہیں۔ بہر حال ایس دھرتی اُتے بڑے بڑے ادیب تے شاعر پیدا ہندے رہے۔ فارسی تے اردو دے مشہور شاعراں دا تے ناں لین دی وی لوڑ نہیں کیوں جے دل محمد دانشاد، حکیم عبدالنبی شجر، منشی محمد دین فوق، فاخر ہریانوی، ڈاکٹر عبدالحمید عرفانی، پروفیسر اصغر سودائی تے ریاض حسین چوہدری ورگے شاعر اتھے ای پیدا ہوئے یا ودھے پھلے۔ ڈاکٹر علامہ اقبال تے اوس پدھر دے شاعر سن جیہناں دی عظمت دا گوڑا جے تک نہیں لگ سکیا۔ حافظ برخوردار رانجھا، سائیں محمد حیات پسروری تے ڈاکٹر عادل صدیقی ورگے پنجابی شاعر وی سر کڈھویں روایت دا حصہ نیں۔ پر ایس مضمون وچ صرف ادھناں پنجابی شاعراں دا ذکر کیتا گیا اے جیہناں نے سیالکوٹ دی نسبت، تعلق تے جڑت نوں اِنج مضبوط بنایا پئی ایس لفظ نوں ای

اپنے ناں دا حصہ بنا لیا۔ ایس حوالے نام فارسی شاعر خواجہ کریم الہی ایڈووکیٹ، حکیم خادم علی خادم سیالکوٹی تے کجھ ہور شعبیاں دے لوکاں دا ناں وی لیا جاسکدا اے پر ایس مقام اُتے صرف پنجابی شاعراں دا ذکر کیتا جائے گا۔ ناواں دی ترتیب لئی الف بائی ترتیب نوں کھ رکھیا گیا اے تاں جے ناں لہنا سوکھا رہوے۔ کجھ شاعراں دے کلام تک رسائی نہیں مل سکی پر اوہناں دے ناواں نال سیالکوٹ دی جڑت تے کتاباں دا ویروا حوالے نال پیش کیتا گیا اے۔ ایس حوالے نال حافظ ابراہیم میر سیالکوٹی، میاں جانی یار سیالکوٹی، خان محمد سیالکوٹی، شیخ محمد رمضان سیالکوٹی، محمد شریف سیالکوٹی، صارف سیالکوٹی، علام نبی سیالکوٹی، لاجبھ چند سیالکوٹی، محبوب سیالکوٹی، منشی محمد الدین سیالکوٹی، محمد علی سیالکوٹی، مولا بخش سیالکوٹی، نقی سیالکوٹی، مولوی نواب الدین سیالکوٹی، نور الحسن نقشبندی سیالکوٹی، نور اللہ شاہ قادری سیالکوٹی، نور حسین آژردہ تے وسواوا مل سیالکوٹی دا ذکر کیتا گیا اے۔ ایہہ سارے شاعر صرف تے صرف پنجابی شاعر ای نہیں سن سگوں وکھ وکھ شعبیاں وچ وی اپنا کردار ادا کر رہے سن تے شعر و شاعری دے بوٹے دی ٹہل سیوہ وی کر رہے سن۔

حافظ محمد ابراہیم میر سیالکوٹی (1930ء)

حافظ محمد ابراہیم میر سیالکوٹی تخلص میر کر دے سن۔ ایہناں دی اک سی حرفی ”نین نامہ عارفانہ“ تک راقم نوں رسائی ملی اے جیہڑی کہ دوجی واری 1930ء وچ پبلک سٹیم پریس سیالکوٹ توں پچ سو دی تعداد وچ شائع ہوئی سی۔ ایہدے سرورق اُتے سرناویں توں پہلاں سورۃ المؤمنوں دی آیت نمبر ۱۸۴ لکھی ہوئی اے جیہدا ترجمہ ”تے اوہناں نے اپنے رسول نوں نہیں پہچانیا تے اوہ اوہناں نوں بیگانہ سمجھ رہے نیں“۔ اک حدیث لکھن توں بعد ”الحمد للہ کہ نسخہ متبرکہ معرفت سید الانس و الجان (علیہ السلام) یعنی“ لکھیا ہویا اے۔ ایہدے توں سی حرفی دے مزاج دا پتہ لگ دا اے جیہدی وجہ توں ایس سی حرفی نوں نعتیہ مجموعے دے طور تے ویکھیا جاسکدا اے۔ ایس سی حرفی دے 26 بند نیں۔ پ، ٹ، چ، ڈ، ژ، گ تے یے توں کوئی بند شروع نہیں ہندا جدوں کہ ہ توں بعد لام نال اک بند اے تے ء دی تھاں الف دوجی واری لیاندا گیا اے۔ یاد رہوے ابراہیم میر ہوراں آخری یعنی اٹھویں صفحے اُتے ی دا بند لکھن توں بعد کجھ لفظاں دے مرادی معنی وی دسے نیں۔ ایس مقام اُتے ایہناں اپنا ناں خادم میر سیالکوٹی لکھیا اے تے تھلے حاشیے توں باہر ”کاتب زود رقم اکبر آبادی (منشی فاضل)“ وی لکھیا اے۔ ذیل وچ دو بند پیش نیں:

الف اللہ نے سر جیا جگ سارا اکھیں ویکھنے واسطے دتیاں نی
دیکھ دیکھ کے قدرتاں اُسدیاں نوں کدی ساویاں تے کدی رتیاں نی

موتیٰ وانگ نہ صبر قرار آوے باہجوں دید دے رہندیاں تتیاں نی
جلوہ نور دا میر تے سُٹ رہا اکھیں حیرتاں وچ چا گھتیاں نی (1)

د درد مینوں ایہناں عاشقاں دا کاہنوں خاک پچھے گئے ہو مجنوں
جیکر عشق دا ایہناں نوں شوق آہا کیوں نہ گئے رسول ﷺ توں ہو مجنوں
لیلے عامری نال اک اکھ لا کے مويا عامری قیس کیوں ہو مجنوں
بک جان پچھے لکھ جان ملدی میر پاک رسول ﷺ توں ہو مجنوں (2)

میاں جانی یارسیالکوٹی (1908ء)

میاں جانی یار، میاں جانی دے ناں نال کجھ کتاباں دا پتہ لگا اے جیہڑیاں سیالکوٹ
توں چھپیاں تے ونڈیاں گئیاں۔ ایہناں دی اک کتاب ”احوالِ زمانہ“ اُتے ایہناں دا ناں
میاں جانی یار (سیالکوٹی) لکھیا ہویا اے (3)۔ اک دو کتاب اُتے مصنف دا ناں جانی یار منہار وی
لکھیا ہویا اے۔ پنجابی کتابیات جلد 1 وچ میاں جانی دے ناں نال ”کمشنر میونسپل پنجابی ممبر نامہ“
دا دو واری تے میاں جانی یار ناں اک واری درج کیتا ہویا اے (4)۔ ایہ کتاب پہلی واری
1908ء وچ، دوجی واری 1915ء وچ تے تیسری واری 1927ء وچ چھپی سی۔ میاں جانی یا میاں جانی
یار تے میاں جانی منہار دے ناں نال چھپن والیاں کتاباں تفصیل سمیت ایس کتاب دی کتابیات
وچ شامل کر دتیاں گئیاں نیں۔ اتھے اوہناں کتاباں دے ناں درج کرن تے اکتفا کیتا جاندا
اے:

۱۔ پنجابی ممبر نامہ، ۲۔ سچا سُٹ، ۳۔ میونسپل کمشنر پنجابی ممبر نامہ، ۴۔ لڑائی فیروز تیلی
المعروف سراج الدین قصاب، ۵۔ احوالِ زمانہ حصہ اول، ۶۔ دھرم کٹدا، ۷۔ ڈھولکی و پھوہڑی نامہ،
۸۔ شہادتِ علم الدین، ۹۔ قصہ درداں (فغانِ سسی)، ۱۰۔ مرتد عورتوں کا قصہ، (5)

خان محمد سیالکوٹی (1873ء)

پنجابی کتابیات وچ خان محمد ناں دیاں چار کتاباں دا ذکر اے۔ پہلی کتاب خان محمد اعجاز
دی اے جیہدے نال اعجاز تے ملک لکھیا ہویا اے۔ ایہدے توں وکھ دو جیاں تن کتاباں اک
ای بندے دیاں جا پدیاں نیں۔ تنے کتاباں ایہہ نیں:

۱۔ قصہ سیرغ، ۲۔ انواعِ حافظ، ۳۔ ضروریاتِ دین یا مفید العلماء رسالہ
پہلی کتاب اک پنجابی قصے اُتے مشتمل اے، فارسی قصے توں متاثر ہو کے کجھ ہور پنجابی

شاعراں وانگ ایہناں نے وی اپنے ڈھنگ نال لکھیا اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں دسیا اے جے اوس ویلے (1290ھ) تک مصنف زندہ سی تے ایہہ کتاب اقبال صلاح الدین ہوراں دی لائبریری وچ پئی ہوئی اے۔ دوجی کتاب فقہی مسئلیاں اُتے وے جیہڑی ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں دی لائبریری وی پئی ہوئی اے۔ تہی کتاب وی فقہ دے مسئلیاں بارے وے جیہدے بارے مصنف دا خیال سی جے ایہہ کتاب عام لوکاں نالوں عالماں لئی بہتی ضروری اے۔ ایہہ کتاب عین الحق فرید کوٹی لائبریری وچ دسی گئی اے (6)۔

شیخ محمد رمضان سیالکوٹی (1901ء)

شیخ محمد رمضان سیالکوٹی دی اک کتاب ’’روشن دل (جدید)‘‘ جاکے تحصیل ڈسکہ ضلع سیالکوٹ توں محمد رمضان کتب فروش نے شائع کروایا۔ اسلامی مزاج دی ایس کتاب وچ قصہ بیان کیتا گیا سی۔ ایہدے اُتے چھپن دا سال تے صفحیاں دی تعداد درج نہیں۔ ایسے تھان اُتے شیخ محمد رمضان ہوراں دی اک کتاب ’’دَرّہ زناں‘‘ وی درج کیتی ہوئی اے۔ ایہدے نال سیالکوٹ درج نہیں۔ ایہہ کتاب منشی کریم بخش نے مفید عام پریس سیالکوٹ توں شائع کیتی سی۔ ایہہ اک اصلاحی کوشش اے جیہدے وچ عورتاں نوں زنا توں روکن لئی کوشش کیتی گئی سی۔ ایہدے اُتے چھپن دا سال 1901ء لکھیا ہویا اے۔

پنجابی کتابیات جلد نمبر 1 دے نمبر شمار نمبر 7062 تے 7063 اُتے دو کتاباں دا ذکر اے جیہدے وچوں اک اگے جاکے وی لکھیا ہویا اے۔ جہدے توں پتہ لگدا اے جے شیخ صاحب جاکے دے رہن والے ہون گے۔ محمد رمضان ناں دیاں 65 کتاباں دی دس پائی گئی اے۔ ایہناں وچوں صرف ایہہ کتاباں سیالکوٹ نال جڑیاں نظر آئیاں۔ باقییاں ناواں نال لگے ہوئے وادھے گھاٹے کسے ہور تھان ول اشارہ کر دے سن حالاں کہ کجھ کتاباں سیالکوٹ توں چھپیاں ہوئیاں وی شامل نہیں۔ شیخ محمد رمضان سیالکوٹی دیاں ایہہ کتاباں نیں:

۱۔ روشن دل جدید، ۲۔ دَرّہ زناں

پہلی کتاب وچ اک پنجابی قصے نوں اسلامی رنگ وچ پیش کیتا گیا اے تے دوجی عورتاں نوں بدکاری توں روکن لئی لکھی گئی اے۔ دوواں کتاباں دے ملن دی تھان نہیں دسی گئی۔ (7)

محمد شریف سیالکوٹی

سیالکوٹ دے اک ادارے ’’نوجوان بھارت سبھا سیالکوٹ نے‘‘ زمینداراں دی پکار‘‘

دے ناں نال 8 صفحیاں دا اک قصہ چھپوایا سی جیہدے وچ دو نظماں کساناں دے حوالے نال سن۔ ایہناں دی کساناں نوں حکومتی پالیسیاں دے خلاف اٹھ کھلون دا آہرتے برطانوی حکومت دے خلاف بغاوت دا سدا دتا گیا سی۔ تیجی نظم اردو وچ سی جہدے وچ اک کسان دا بیان شامل سی۔ ایس کتاب نوں انگریز سرکار نے ضبط کر لیا سی۔ ایہدے اُتے محمد شریف سیالکوٹی دا ناں لکھیا ہو یا اے۔ قیاس اے جے دوواں پنجابی نظماں یا تیجی نظم دے وی خالق ایہہ ای ہون گے۔ (8)

محمد صادق سیالکوٹی

محمد صادق عرف صادق سیالکوٹی دی کتاب ”عوام دی مہنگائی (حصہ اول)، تنظیم سخن اردکش راولپنڈی نے شائع کیتی۔ 8 صفحیاں دی ایس کتاب اُتے چھپن ورھا درج نہیں۔ ایہدے وچ سماجی مسئلہ نوں بیان کیتا گیا اے۔ (9)

صارف سیالکوٹی، ڈاکٹر غلام رسول سائیں لوک

اصل ناں غلام رسول، تے قلمی ناں صارف سیالکوٹی سی۔ ذات دے منغل سن۔ پتہ لگا اے پئی کجھ لوک ایہناں نوں سائیں لوک وی سد دے سن۔ صارف صاحب 4 جولائی 1947ء وچ کوٹلی بوہڑ والی یعنی کوٹلی بساکھا سنگھ ڈاکخانہ بڈھا گورانیہ تحصیل ڈسکہ وچ پیدا ہوئے تے 3 ستمبر 2013ء نوں ہفتے والے دن فوت ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول بڈھا گورانیہ جدوں ہائی سکول بنیا سی ایہناں پہلے بیچ وچ دسویں پاس کیتی۔ نیشنل کونسل فار ہومیوپیٹھی کراچی توں ڈی ایچ ایم ایس کیتا ہو یا سی ایس لئی پنڈ والے ڈاکٹر غلام رسول کہندے سن۔ ایہناں 1996ء وچ یونین کونسل دی سطح تے ایکشن لڑیا تے بی ٹی ممبر چنے گئے۔ ایہناں دے دو پتر نہیں جیہناں وچوں شیر افگن مڈل تک پڑھے ہوئے نہیں تے فرنیچر دا کم کر دے نہیں۔ دو جے پتر تجمل حسین نہیں جیہناں ڈی ایچ ایم ایس، فاضل طب و جراحات کیتا ہو یا اے تے اپنے ابا جی دے کلینک تے کم کر دے نہیں۔ پنجابی تے اردو نثر وچ کہانیاں لکھن دے نال نال شاعری وی کر دے سن۔ ایہناں دے استاد دا ناں مقبول حسین ایم اے بی ٹی سی۔ صارف سیالکوٹی ہوراں دیاں کجھ کہانیاں دی دس پئی اے پر ایہناں دے پتر دے مطابق پتہ نہیں کتھے گواچ گھیاں نہیں۔ ایہناں دیاں ایہہ کتاباں چھپیاں سن جیہناں وچوں صرف تیجی کتاب لہجہ سکی اے:

۱۔ پھلاں دی بہار، ۲۔ سجرے پھل (لوک داستاناں)، ۳۔ گلڈستہ صارف

گلڈستہ صارف چوی صفحیاں دی اک کتابڑی اے جیہدی جلد کارڈ والی اے تے ایہدے وچ شاعر دیاں اردو تے پنجابی نعتاں شامل نہیں۔ ایس کتاب وچ اک حمد باری تعالیٰ،

12 پنجابی نعتاں تے 9 اردو نعتاں شامل نیں۔ ایہدے پہلے صفحے اُتے صوفی ڈاکٹر حاجی محمد صدیق صاحب محلہ چاہ باغ والا گرجا گھر گوجرانوالہ نے لکھیا اے۔ کتاب دے سرورق اُتے روضہ مبارک دی تصویر اے تے ناں دی تھان ”شاعر صارف سیالکوٹ (سائیں لوک) لکھیا ہویا اے۔ ایسے اُتے دسیا ہویا اے پئی ایہہ کتاب ڈاکٹر قاری شاہد محمود صدیقی دی فرمائش تے لکھی گئی تے نال اوہناں دا نمبر 03016446598 وی لکھیا ہویا اے۔ ذیل وچ صارف سیالکوٹی ہوراں دی اک پنجابی نعت پیش اے:

رب مدتاں دے گنہگاراں تے اک ایسا کرم کماوے گا
 جے ہامی بھری آقا نے سدھا جنت لے کے جاوے گا
 جیہنوں جنت دی مختاری اے اوہ ورد ہے خاص محمدؐ دا
 سانوں سڑن توں پہلاں دوزخ چوں جیہڑا کڈھ کے باہر لیاوے گا
 بندہ رب دا بدھا چھٹ جاندا اے اوہدے یار دا بدھا چھٹ دا نہیں
 بھادیں توہہ کر کے کناں نوں ہتھ بار بار پیا لاوے گا
 محشر نوں منکر آقا دے اوس مُنہ دی مہک نوں سہکن گے
 جس مُنہ تل پڑھ کے سوہنے نوں کوئی پاک درود پہنچاوے گا
 اسان چم کے جالی روضے دی اودوں خوشیاں نال سمانا نہیں
 جدوں سد کے شہر مدینے دی سانوں رج کے سیر کراوے گا
 اک جیہڑ دا چسکا اے سائیں لوکاں اوتھے جو کیتا سو پانا اے
 اودوں کیتا رب نوں بھل جانا جدوں سوہنا سامنے آوے گا (10)

غلام نبی سیالکوٹی

غلام نبی سیالکوٹی دی کتاب ”معراج النبی“ مصنف نے سیالکوٹ توں 1910ء وچ خود چھپوائی سی۔ ایہدے 151 صفحے سن۔ سیرت رسول ﷺ دے حوالے نال پنجابی نظم وچ لکھی ہوئی ایس کتاب دی دس آل انڈیا لائبریری دی کیٹلاگ وچوں پئی اے۔ (11)

لابھ چند سیالکوٹی

لابھ چند سیالکوٹی دی اک کتاب ”آریہ سماج کا دوسرا بلی دان“ کوہ نور مطبع لاہور توں چھپوئی واری شائع ہوئی سی جیہدے اُتے چھپن ورہا نہیں لکھیا ہویا۔ ایہدے اٹھ صفحے نیں جیہناں وچ پنڈت لیکھ رام آریہ دی موت اُتے جذبیاں دا اظہار کیتا گیا اے۔ کتاب وچ ہندو

وانہ تے سیاسی نظماں وی شامل نیں (12)۔ ایس تھان تے لایج چند دیاں تن ہور کتاباں پاپ چلتر، پاپ درشن تے حال سینہ شگاف المعروف سی حرفی آف لایج سنگھ دا ذکر وی موجود اے پر ایہدے نال سیالکوٹی لکھیا ہو یا نہیں۔ ایہناں تن کتاباں وچوں پہلیاں دو کتاباں 1895ء تے تیجی کتاب 1912ء وچ چھپی۔ ہن پتہ نہیں ایہہ چارے کتاباں اک بندے دیاں نیں یا اک توں ودھ بندیاں دیاں۔ (13)

محبوب سیالکوٹی (1988ء)

محبوب سیالکوٹی اپنا ناں وی ایہہ ای لکھدے سن۔ ایہناں دی اک کتاب ”پنجابی رباعیاں“ شائع ہوئی جیہدے اُتے ایہناں اپنا ناں لکھن توں بعد نھلے شہنشاہ رباعیات لکھیا ہو یا اے۔ ایس کتاب دا پہلا چھاپا 13 ستمبر 1988ء وچ چھپیا سی۔ ایہہ کتاب سٹار پرنٹر یو کے 33 ویدر بائی روڈ لندن انگلینڈ توں شائع ہوئی سی۔ نام اوتھوں دا ٹیلی فون نمبر 058258157 دی لکھیا ہو یا اے۔ کتاب ملن دا پتہ وی یاران سنخوڑ 123 اے، ڈارون سٹریٹ لندن ایس ای 17 لکھیا ہو یا اے۔ کتاب دی قیمت 7 ڈالر رکھی گئی سی۔ ایس گل توں پتہ لگدا اے جے شاعر اوس ویلے اوتھے ای کتے رہ رہیا سی۔ حکیم غلام نبی حکیم ہوراں ایہدا دیباچہ لکھیا اے جیہدے وچ اوہناں لندن دا سبھ توں وڈا پنجابی شاعر سگوں مولا بخش کشتہ تے سائیں بلھے شاہ دی پدھر دا شاعر آکھیا اے۔ کتاب دے ہر صفحے دے دو کالم بنے ہوئے نیں۔ پہلے کالم وچ شاہ لکھی اے تے دو جے کام وچ گورکھی وچ اوہ ای رباعی لکھی ہوئی اے۔ 188 نمبر صفحے تک رباعیاں نیں تے 189 صفحے اُتے ”تصانیف محبوب“ اے جہدے وچ ایہہ ناں لکھے ہوئے نیں:

۱۔ کلیاتِ محبوب، ۲۔ شعر کا وزن، ۳۔ اردو رباعیاتِ محبوب، ۴۔ پنجابی رباعیاتِ محبوب، ۵۔ رتج (پنجابی کلام)، ۶۔ انتخاب کلامِ محبوب، ۷۔ خطوطِ محبوب، ۸۔ قطعاتِ محبوب
چار نمبر اُتے ذکر کیتی ہوئی کتاب ”پنجابی رباعیاں“ وی ہو سکدی اے تے کوئی دکھ کتاب وی البتہ ایہناں دی کتاب ”رتج“ دا ذکر ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں کیتا اے۔ اوہ دسدے نیں جے مصنف نے اپنا مجموعہ شاعری ”رتج“ خود ماڈل ٹاؤن پیکو روڈ لاہور توں 1991ء وچ شائع کروایا سی جیہدے 112 صفحے سن۔ (14)

ذیل وچ ایہناں دی اک رباعی پیش اے جیہدے وچ الماء کتاب والی رکھی گئی اے:

کچا بانس جدھر مروڑ مڑ جائے
ہر بچا ہر سبق نوں ٹھیک پڑھ جائے
بچپن نوہر نوے ہنر دا ہے شو تک

شعر سخن سنگیت ناچ سمجھ پائے
 سر سفید جوانی دے چونچلے دی ہوس
 بڑھاپے تے ذرا نہ آئے تینوں ترس
 کالے وال کر لا سرے خضاب روز
 نہ واپس آن گے گزرے برس (15)

منشی محمد الدین قادری سیالکوٹی (1906ء)

منشی محمد الدین قادری بارے تاریخاں تے تذکرے چپ نیں۔ ایہناں دی اک کتاب ”اسلام کی پہلی کتاب پنجابی بولی وچ“ سیالکوٹ توں پہلی واری 1906ء وچ شائع ہوئی سی۔ پنجاب پریس توں شائع ہون والی ایس کتاب دے 32 صفحے سن۔ ایہدے وچ اسلام دے بنیادی عقیدے تے تعلیمات سن۔ ایس کتاب دی مولوی فیروز دین ڈسکوی ہوراں نے اصلاح کیتی سی تے شائع کرن وچ مدد وی کیتی سی۔ ایہہ کتاب ڈاکٹر شہباز ملک دی لائبریری وچ پئی ہوئی اے۔ (16)

محمد الدین واعظ سیالکوٹی (1911ء)

محمد الدین واعظ دیاں چھ کتاباں دا ذکر پنجابی کتابیات وچ اک ای صفحے اُتے کیتا گیا اے۔ پہلے تن واری نال سیالکوٹی موجود نہیں جدوں کہ چوتھی تھاں محمد الدین واعظ سیالکوٹی لکھیا ہويا اے۔ ایس جگہ تے کتاب دی تھاں (دیکھو قرآن شریف) لکھیا ہويا اے۔ متعلقہ صفحے تے اوہناں دے اک ترجمے بارے دسیا گیا اے۔ مولوی محمد الدین واعظ نے سورۃ یوسف دا ترجمہ پنجابی نظم تے اردو نثر وچ وی کیتا سی جیہڑا 1904ء وچ منشی بہادر چند نے چھاپیا سی۔ (17) ایہدے 64 صفحے سن۔ اوہناں دیاں کتاباں دے ناں ایہہ سن:

۱۔ دیوا نور الہی، ۲۔ نماز پیاری، ۳۔ جھوک رسولی، ۴۔ کامن رسولی، ۵۔ کامن رسولی، ۶۔

ترجمہ سورۃ یوسف، (18)

پہلی کتاب پردے دے شرعی حکماں بارے وے، دوجی وچ نماز دی تلقین کیتی گئی اے، تہی تے چوتھی وچ نعت رسول مقبول ﷺ بیان کیتی گئی اے۔ پنجویں کتاب چوتھی کتاب دا پہلا ایڈیشن جاپدا اے۔ چھیویں کتاب اندر پریس سیالکوٹ ولوں وی چھپی سی۔ ڈاکٹر حفیظ احمد ہوراں ایس کتاب دے 22 صفحے دے نیں۔ اوہ دسدے نیں جے ایہدے وچ سورۃ یوسف دا سدھا سدھا ترجمہ کیتا گیا اے کتے وی تشریح کرن دی کوشش نہیں کیتی گئی۔ ونگی پیش اے:

جد یوسف آکھیا پپو نوں بابا خواب عجب میں آئی
 دس تعبیر ایہدی توں مینوں میں وچ سمجھ نہ کائی
 یاراں تارے تے چن سورج ڈٹھے نیں میں سارے
 میرے اگے سجدے کر دے سُن توں باپ پیارے

باپ کیہا اے پچڑے خواب نہ دسیں بھائیاں تائیں
 ناہیں خواب ایہہ ہور کسے نوں میرے باجھ سناکیں
 مت اوہ حسد کرن حق تیرے تینوں دین سزائیں
 جان میری دے اُتے پیٹا سختی نہ کوئی پائیں
 دشمن ہے شیطان بندے دا مت کجھ جا سکھائے
 تیرے تے بھائیاں تیریاں وچ جا وگاڑ کرائے (19)

محمد علی سیالکوٹی

محمد علی سیالکوٹی دی اک کتاب ”احمدی کامن“ انوار احمدیہ پریس قادیان توں 1902ء وچ شائع ہوئی۔ ایہدے اٹھائی صفحے سن۔ ایہدے وچ غلام احمد قادیانی دے حق وچ شعر لکھے گئے سن تے صنف پنجابی کامن والی ورتی گئی سی۔ ایس کتاب دا ذکر وی برٹش میوزیم لائبریری کیٹلاگ وی کیتا گیا اے۔ (20)

مولانا بخش سیالکوٹی

مولانا بخش سیالکوٹی دی کتاب ”کرامتِ غوثیہ“ پیر محمد تاجر نے پشاور توں 1924ء وچ شائع کیتی۔ 152 صفحیاں دی ایس کتاب وچ حضرت غوث الاعظم پیر عبدالقادر جیلانی دیاں کرامتاں بیان کیتیاں گئیاں نیں۔ پنجاب پبلک لائبریری لاہور وچ ایہہ کتاب پئی ہوئی اے۔ (21)

نقی سیالکوٹی

نقی سیالکوٹی دا لکھیا ہویا شجرہ قادری ”شجرہ شریف نقشبندیہ و قادریہ مجددیہ و چشتیہ معہ مناجات ہائے، مجموعہ، وچ شامل اے۔ پال الیکٹریک پریس سرگودھا توں چھپی ہوئی ایس کتاب اُتے سال درج نہیں۔ ایہدے وچ ہور وی کئی مصنفان دے شجرے تے مناجات شامل نیں۔ ایس مجموعے وچ مدح غوث از محمد نقی، مدح مجدد الف ثانی از محمد نقی یعنی نقی ہوراں دیاں لکھیاں تن شیواں شامل نیں جدوں کہ میاں اللہ بخش کماری دا لکھیا ہویا شجرہ حضرت محمد نقی وچ شامل

اے۔ ایس مجموعے دے مرتب میاں فضل الہی سجادہ نشین نیں۔ (22)

مولوی نواب الدین سیالکوٹی

مولوی نواب الدین، میاں حسن محمد قریشی دے گھر سیالکوٹ وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں نے ’ہیر وارث شاہ‘ دا متن سودھیا تے نویں سریوں ہیر وارث شاہ ترتیب دتی۔ اپنی مرتب کیتی ہوئی ہیر دا پورا ناں ’مقبول عام وڈی تے مکمل ہیر وارث شاہ سنے شرح تے فرہنگ‘ رکھیا۔ ایہہ کتاب اقبال برادرز تاجران کتب شہر سیالکوٹ دی فرمائش اُتے مقبول عام پریس لاہور نے شائع کیتی۔ ایس مجلد کتاب دے صفحے 266 نیں تے ایہدی قیمت 3 روپے رکھی گئی سی۔ ایس قیمت توں اندازہ ہندا اے جے پاکستان بنن دے ویلے توں پہلے دی چھپی ہوئی اے۔ مصنف بارے معلومات نہ ہون دے برابر نیں۔ کتاب وچ مرتب نے کئی وادھے تے کجھ تھاواں تے گھاٹے وی کیتے نیں۔ نواب الدین ہوراں دا اپنا لکھیا دیباچہ 7 صفحیاں دا اے جیہدے وچ ایہناں کتاب لکھن دی وجہ تے لوڑ بارے دسیا اے۔ اتھے کجھ گلاں دن تے بس کیتی جاندی اے جے ایہناں ایس نسخے وچ کیہ کیہ کیتا۔ پٹھلا پیرا دیا چے وچوں لیا گیا اے۔

پہلے نمبر اُتے مرتب نے کوشش کیتی اے جے ہیر وارث شاہ نوں پڑھن ویلے آن والے اوکھے پن نوں سوکھا کیتا جا سکے۔ مولوی صاحب لکھائی دیاں خامیاں تے نقص لہجے تے اوہناں نوں دور کیتا۔ مرتب لکھدے نیں۔

’ایک سال کی مسلسل عرق ریزی اور سخت محنت کے بعد زمانہ حال کے مطابق ہیر وارث شاہ میں جس قدر خامیاں اور غلطیاں تھیں وہ سب کی سب ایک ایک کر کے میں نے اس عمدگی اور خوبی کے ساتھ درست کر دیں کہ اب تمام پڑھنے اور سننے والوں کی زبان سے بے ساختہ آفرین نکلنے لگے گی۔‘ (23)

مولوی صاحب نے اپنی مرتب کیتی ہوئی ہیر دیاں دس خوبیاں دسیاں نیں جیہناں دی بنیاد اُتے اوہ ایہنوں سبھ توں چنگی تے سوکھی قرار دیندے نیں۔ 1- ایہدیاں سرخیاں فارسی دی بجائے پنجابی وچ کر دتیاں گنیاں نیں۔ 2- اعراب لا دتے گئے نیں۔ 3- ساریاں اوکھے لفظاں دے معنی نمبر لا کے اوسے صفحے اُتے درج کر دتے گئے نیں۔ 4- ردیف قافیے دیاں گھاٹاں چنگے طریقے نال پور دتیاں گنیاں نیں۔ 5- مصرعیاں دی بے ربط تے غلط ترتیب نوں درست کر دتا گیا اے۔ 6- کہانی وچ رہ جان والے کچھ نویں شعر تخلیق کر کے شامل کرن نال پور دتے گئے نیں۔ 7- بے ربط، بھدے تے غیر موزوں شعر کڈھ کے اوہناں دی جگہ اُتے نویں شعر شامل کر

دتے گئے نیں۔ 8۔ سابقہ ہیر وارث شاہ وچ کجھ اجیہے شعر شامل سن جیہناں دے پڑھن نال اک مسلمان گنہگار تے بے دین ہو سکداسی، انج دے شعر یا تے کڈھ دتے گئے نیں تے یاں بدل دتے گئے نیں۔ 9۔ پہلیاں کتاباں نالوں مواد ودھا دتا گیا اے۔

مولوی نواب الدین سیالکوٹی ہوراں چوتھی خوبی لئی 23 صفحیاں اُتے 114 مصرعیاں دے ردیف قافیے درست کیتے نیں۔ پنجویں خوبی لئی مولوی صاحب نے 70 صفحیاں اُتے 508 مصرعیاں تے شعراں وچ ہل جل کیتی اے تے اپنے حساب نال نویں ترتیب دتی اے۔ اک اک صفحے اُتے ترقی ترقی شعروں وی ایس ہل جل دا شکار بنے نیں۔ مولوی ہوراں کجھ تھاواں اُتے محسوس کیتا پئی استھتے شاہ ہوراں نوں کجھ ہور وی لکھنا چاہی دا سی پر اوہناں نہیں لکھیا۔ ایس سلسلے وچ اوہناں 12 مقاماں اُتے اپنے فکر تے فن دا مظاہرہ کیتا تے 99 شعراں اپنے کولوں لکھے تے ودھائے۔ بے ربط تے بدھے شعراں دے حوالے نال وی مولوی نواب الدین سیالکوٹی ہوراں 7 صفحیاں اُتے 85 شعراں دی دس پائی اے تے دسیا اے جے اوہناں نوں تبدیل کیتا گیا یا کڈھ دتا گیا۔

مولوی نواب الدین ہوراں ایس کتاب وچ حمد باری تعالیٰ دا ودھا ایہہ کہہ کے کیتا اے جے پنجابی تے اردو کتاباں دا ڈھ حمد توں بنا سچ دا ای نہیں۔ ایس لئی اوہناں 24 شعراں دی حمد تخلیق کر کے کتاب وچ شامل کیتی۔ ایس حمد وچوں پہلے پنج شعر پیش نیں جیہناں دی بنیاد اُتے راقم مولوی صاحب نوں اک پکا پیڑا شاعر وی من دا اے:

سارے حمد رب نوں جیہڑا خالق ہے گل جہان سائیں
تائیں طاقت مول ناہیں حمد رب دا کرے بیان سائیں
سہاں ہون جے بحر دریا سارے قلمماں رکھ تمام بن جان سائیں
سارے ہون کاتب حشر تیک اوہ لکھن لکھان سائیں
حمد رب دا مول نہ تم ہووے شاہد حال آیات قرآن سائیں
آکھے مُرسلاں دا سلطان سائیں
ہور کسے دا کی مقدور ہیرگا رکھے قدم جو ایس میدان سائیں
نبی ولی تے قُطب سارے ایس اندر غوطے کھان سائیں
سُن کے ہوئے گنگ نیں اہل زبان سائیں
دُونگھا لگے ہاتھ نہ ایس دُونگھان سائیں (24)

نور الحسن نقشبندی سیالکوٹی (1860-1955ء)

مولانا نور الحسن نقشبندی سیالکوٹی 1860ء وچ محلہ خراسیاں سیالکوٹ شہر وچ مولانا محمد علی

قادری دے گھر جے۔ مڈھلی تعلیم ابا جی ہوراں کولوں حاصل کیتی تے فقہ، اصول دیاں کتاباں کوٹلی لوہاراں مغربی دے مولانا عبدالرحمن کولوں پڑھیاں۔ سید جماعت علی شاہ ہوراں دے ہتھ تے بیعت کیتی تے بڑے تھوڑے عرصے وچ خلافت حاصل کر لئی۔ اسلام دے بنیادی عقیدیاں دے پرچار تے قادیانیت دی تردید لئی اردو نثر وچ واہوا ساریاں کتاباں لکھیاں۔ ایس توں وکھ مہینہ وار ’’انوار الصوفیاء‘‘ تے ’’الفتیہ‘‘ تے دوجے مذہبی رسالیاں لئی مضمون وی لکھے۔ 1935ء والی تحریک کشمیر، تحریک پاکستان تے 1953ء والی تحریک ختم نبوت وچ وی ودھ چڑھ کے حصہ لیا۔ 16 جون 1955ء وچ 95 سال دی عمر ہنڈا کے فوت ہوئے تے بابل شہیداں قبرستان وچ دفن ہوئے۔

مولانا صاحب پنجابی وچ شعر وی کہندے سن۔ اوہناں دا کلام وکھ وکھ رسالیاں تے کتاباں وچ لہدا اے۔ مولوی امام الدین قادری دی کتاب ’’نصرة الحق‘‘ دی تقریظ مولانا ہوراں نے لکھی سی۔ اوہدے وچوں کجھ شعر پیش نیں:

حمد الہی سب توں اول آکھاں دلوں بجانوں
نصرت باجھ جدی نہ ہرگز سگاں بول زبانون
عالی ذات معلیٰ سب تھیں لاشریک کہاوے
مشرک بھیڑا روز قیامت اندر دوزخ جاوے
فضلوں اوس محبوب اپنے دا ایڈا قدر ودھایا
کر مبارک سیس اوہناں تے تاج لولاک پہنایا
لکھ ہزار درود اوہناں تے باجھ شمار سلاماں
آل اصحاب تمامیاں اُتے نالے کل غلاماں (25)

نور اللہ شاہ قادری سیالکوٹی (1863-1919ء)

مولوی نور اللہ شاہ قادری، سید چراغ شاہ دے گھر اندازے نال 1863ء وچ پیدا ہوئے۔ دینی علم اپنے ابا جی تے وڈے بھرا مولوی سید عبداللہ قادری کولوں حاصل کیتا۔ ایہناں ڈاکٹر علامہ محمد اقبال دے استاد مولوی سید میر حسن کولوں وی علم حاصل کیتا سی۔ قاضی سلطان محمود ساکن اعوان شریف (1919ء) دے ہتھ تے قادری سلسلے وچ بیعت سن۔ سید صاحب نے 1877ء وچ سیالکوٹ وچ وفات پائی تے اوہناں نوں قبرستان امام صاحب وچ دفن کیتا گیا۔ اوہناں دی اک پنجابی کتاب چھپی ہوئی لہدی اے:

۱۔ چشمہ نور

ایہہ کتاب اوہناں دی زندگی وچ ای سیالکوٹ توں چھپ گئی سی۔ ایس کتاب وچ اوہناں دے لکھے قصیدے، شجرے تے ہور کلام شامل اے۔ کتاب وچ بہتا کلام فارسی تے اردو وچ اے۔ دو لمیاں نظماں پنجابی وچ نیں۔ ایہناں دی اک قلمی بیاض ایہناں دے بھتیجے سید نور محمد قادری ساکن ضلع گجرات کول پئی ہوئی اے۔ ایہنوں مصنف نے خود 1920ء وچ لاہور توں شائع کروایا سی جیہدے 120 صفحے نیں۔ ایہدے وچ فقہ دے مسئلے بیان کیتے گئے نیں (26)۔ اوہدے وچ وی فارسی اردو کلام بہتا اے تے پنجابی نہ ہون دے برابر اے۔ شجرہ قادریہ غفور یہ وچوں کجھ شعر پیش نیں:

اللہ نوں سب حمد سنائیں
حاضر ناظر ہر ہر جائیں
ہر دا خالق رازق سائیں
اوسے نوں وڈیاں نی
پاک رسول محمد سرور
خلقاں تار دکھائیاں نی
دنیا تے جد سرور آیا
شرک کفر دا ٹخم اڈایا
ہر جا وحدت چانن لایا
دور ہویاں گمراہیاں نی
پاک رسول محمد سرور
خلقاں تار دکھائیاں نی (27)

نور حسن آزرده سیالکوٹی (1893ء)

نور حسن آزرده اپنے ناں نال باقاعدہ سیالکوٹی لکھ دے سن جیہدی وجہ توں ایہناں دا ذکر خیر ساڈے سامنے آیا اے۔ ایہناں دیاں کتاباں ایہہ نیں:

۱۔ لاؤنی پھولاں معہ عاشق و معشوق، ۲۔ انسان عبرت

ایہناں دی اک کتاب ”لاؤنی پھولاں معہ عاشق و معشوق“ امام بخش اینڈ سنز نے لاہور توں چھاپی۔ ایہدے 8 صفحے سن۔ عشقیہ سی حرفی سی۔ ایس توں بعد اگلی کتاب وی ایہناں دی ای اے بس نال سیالکوٹی دی تھیں لکھیا ہويا اے۔ ”انسان عبرت“ دوسری کتاب اے جیہدے وچوں ن غائب اے۔ مرزا پریس سیالکوٹ توں چھپن والی ایس کتاب اُتے چھپن ورہا 1893ء

لکھیا ہو یا اے۔ ایہہ وی سی حرنی اے جیہڑی پنجاب پبلک لائبریری وچ پئی ہوئی اے۔ (28)

وساوا مل سیالکوٹی (1904ء)

وساوا مل ولد گنڈا مل موضع ورسا کے تحصیل سمبڑیال وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں دا مذہب ہندوتے ذات چیمہ سی۔ ایہناں پنجابی زبان وچ واہوا ساریاں کتاباں لکھیاں پر افسوس ہن اوہ نایاب ہو چکیاں نیں۔ وساوا مل سیالکوٹی دا اک قصہ ”باغ و بہار چہار درویش“ قصہ آزاد بخت بادشاہ“ سیرت سڈی سنٹر سیالکوٹ چھاؤنی دے ریاست علی چوہدری نوں ملیا جیہناں اوہدے اُتے اک تعارفی مضمون لکھیا جیہڑا راقم دے پیش نظر اے۔ اوہ دسدے نے جے ایہہ کتاب 15 دسمبر 1904ء وچ خادم التعليم پریس سیالکوٹ توں 800 دی تعداد وچ چھپی۔ ایہدی قیمت اٹھ آنے رکھی گئی سی۔ ایہدے 144 صفحے سن۔ ایہدی کتابت گھوڑ ہالہ دے رہن والے کاتب محمد عالم نے کیتی۔ ایہہ پنڈ ورسا کے دے نیڑے ای اے۔ پنجابی ادب دی پیڑی روایت دے مطابق ایہدا مڈھ پوری بسم اللہ لکھ کے بنھیا گیا اے۔ پہلے حمد تے فیرعت توں پرانے دور دی مشہور داستان باغ و بہار نوں پنجابی وچ بیان کیتا گیا اے۔ زبان سیالکوٹ دی عام پنجابی اے جیہدے وچ سنسکرت دے لفظ وی نہ ہون دے برابر نیں۔ ایس کتاب وچ شامل حمد پیش اے جیہڑی کہ ایس حوالے نال نویکلنا رکھدی اے۔ ایہہ اک ہندو لکھاری دی لکھی ہوئی اے۔ اوہ لکھ دے نیں:

تلے زمیں دا فرش تیار کر کے تھماں باجھ آسمان ٹکایاے
اونویں رزق پہنچاوندنا گل تائیں خالی کوئی نہ اوس رکھایاے
نالے رنگ برنگ بنا خلقت قدرت نال خیال کرایاے
واراں سبب میں اوس دے نام اُتوں جس بوند توں بُت بنایاے
گورو پیر باہجوں نائیں رب لکھے ولی اولیاں ایہہ فرمایاے
مکے صفت نہ رب دی وساویا ائے کنیاں زور بہتیرا لایاے (29)

حوالے

- * گورنمنٹ گریجویٹ کالج، ڈسکہ، ضلع سیالکوٹ
- * ریسرچ سیکرٹری۔ کالرا ایم۔ فل، شعبہ اردو، یونیورسٹی آف سیالکوٹ، سیالکوٹ
- 1- ابراہیم میر سیالکوٹی، حافظ محمد، سی حرقی نمین نامہ عارفانہ (سیالکوٹ: پبلک سٹیم پریس، 1930ء)، 2۔
- 2- ابراہیم میر سیالکوٹی، 3۔
- 3- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 2 (لاہور: پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگوائج، آرٹ اینڈ کلچر، 2015ء)، 181۔
- 4- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 2، 90-91۔
- 5- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 2، 91، 90۔
- 6- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات، جلد 1 (اسلام آباد: اکادمی ادبیات پاکستان، 1991ء)، 131، 130۔
- 7- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات، جلد 1، 423۔
- 8- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات، جلد 1، 511۔
- 9- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 2، 671۔
- 10- صارف سیالکوٹی، گلدستہ صارف (گوجرانوالہ: صوفی حاجی محمد صدیق، س ن)، 23۔
- 11- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 288۔
- 12- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 355۔
- 13- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 355۔
- 14- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 2، 577۔
- 15- محبوب سیالکوٹی، پنجابی رباعیاں (لندن: سٹار پرنٹرز یو کے، 1988ء)، 188۔
- 16- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 417۔
- 17- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 327۔
- 18- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 420۔
- 19- ڈاکٹر حفیظ احمد قصہ یوسف زلیخا (لاہور: پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگوائج، آرٹ اینڈ کلچر، 2016ء)، 223۔
- 20- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 442۔
- 21- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 476۔
- 22- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 697۔
- 23- مولوی نواب الدین سیالکوٹی، مقبول عام وڈی تے مکمل بہیر وارث شاہ سنے شرح تے فرہنگ (سیالکوٹ: اقبال برادر تاجران کتب، س ن)، 2۔

- 24- مولوی نواب الدین سیالکوٹی، 2۔
25- آفتاب احمد نقوی، "سیالکوٹ دے کجھ غیر معروف پنجابی شاعر"، کھوج، 7 (1981ء): 39، 40۔
26- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 515۔
27- آفتاب احمد نقوی، 25-29۔
28- ڈاکٹر شہباز ملک، پنجابی کتابیات جلد 1، 513۔
29- ریاست علی چوہدری، "وساوا مل سیالکوٹی"، الابصار، 1 (2003ء): 276-278۔

انڈیکس

کھوجی	سرناواں	صفحے	خلاصہ	مڈھلے لفظ
احسان اللہ طاہر	”قصہ سستی“ پتوں“ دے دو مڈھلے پنجابی شاعر	44-64	پنجابی ادب وچ قصہ کاری دی فہرست بڑی لمی اے۔ ایہناں قصیاں وچ اک سانجھ ایہہ ملدی اے پئی سارے قصے ٹریجڈی نیں۔ ایہناں وچ حُسن تے محبت نون اُگھاڑیا گیا اے تے اخیر عشق نون سانج ہتھوں ہار دتی گئی اے۔ ایہناں قصیاں وچ پنجاب دی رہتل دی بھرویں عکاسی کیتی گئی اے۔ لکھاری دا لیکھ ”قصہ سستی“ پتوں دے دو مڈھلے شاعر“ حافظ برخوردار تے برخوردار رانجھا ہوراں دے قصیاں اُتے ادھارت اے۔ سستی پتوں دا قصہ لوک ادب راہیں تصوف وچ وڈی رمز نال نتریا۔ لکھاری نے ایس مضمون وچ دوواں شاعراں دے قصیاں دا فنی تے فکری ویروا پیش کیتا اے۔	سمبندھ، ادھارت، وطیرہ، چوکھی، نتارا، رمز
اکبر علی غازی واسفہ مقدس	’سیالکوٹی‘ ناں دا حصہ بنان والے پنجابی شاعر	77-92	سیالکوٹ اک تاریخی شہر اے۔ ایس نے وڈے وڈے شاعر تے ادیب پیدا کیتے نیں۔ حافظ برخوردار رانجھا تے سائیں محمد حیات پسوری ورگے پنجابی شاعر وی سرکڈھویں روایت دا حصہ نیں۔ پر ایس مضمون وچ لیکھک نے صرف اوہناں پنجابی شاعراں دا ذکر کیتا اے جیہناں نے لفظ سیالکوٹی نون اپنے ناں دا حصہ بنایا اے۔ ایس حوالے نال حافظ ابراہیم میر سیالکوٹی، میاں جانی یار سیالکوٹی، محمد شریف سیالکوٹی، محبوب سیالکوٹی، مولا بخش سیالکوٹی تے مولوی نواب الدین سیالکوٹی دا ناں ذکر یوگ نیں۔	ساڈگا، گوپڑ، ٹہیل سیوا، پدھر، سیہان، سرکڈھواں

زاہد حسن	سی حرفی؛ ہری سنگھ نلوا	29-43	ہری سنگھ نلوا دی ایہہ وار پنجابی دے مشہور شاعر قادر یاد دی لکھی ہوئی اے۔ قادر یار نے ایہہ وار سی حرفی دی صورت وچ لکھی اے۔ جیہڑی وار دی مردچہ صنف تے طریقہ کار توں اُکا ای مختلف اے۔ ایہدے وچ اپنے رنجیت سنگھ دے بہادر کمانڈر ہری سنگھ نلوا دی ناہری تے جرأت توں بیان کیتا اے۔ ویکھیا جاوے تے رنجیت سنگھ دی کامیابیاں وچ سب توں اہم کردار ہری سنگھ نلوا دی ای رہیا اے۔ رنجیت سنگھ دی ہر مہم وچ ہری سنگھ نلوا دی ذات نمایاں رہی اے۔
صائمہ بتول	اسلام وچ اخلاقیات دا تصور	65-76	کسے وی سماج دی ترقی لئی اوس دا اخلاقی حوالے نال اُچا ہونا لوڑی دا اے۔ اوہ سماج کدی وی ترقی نہیں کرسکدا جیہڑا اخلاقی حوالے نال پست ہووے۔ صحت مند معاشرے اخلاقی حوالے نال ہمیش نوینکے ہوندے نیں۔ اخلاق تے اقدار ہمیشہ کسے وی قوم دی عظمت تے نیک بختی دی علامت تے اوس قوم دی ترقی تے قوت دے راز نیں۔ قوماں اوس ویلے تائیں ای باقی نیں جد تائیں اوہناں اندر اخلاقی قدراں موجود رہن۔
عامر ظہیر بھٹی	راجستھانی تے پنجابی وچکار سانجھاں	9-28	راجستھانی دی پنجابی زبان نال بہت زیادہ نیڑتا ہے۔ جغرافیائی طور تے وی راجستھان پنجاب دا گواندھی اے۔ راجستھانی تے پنجابی لفظی وچ چوکھیاں سانجھاں نیں۔ عام طور تے راجستھانی لفظاں وچ سُر لے ہوندے نیں جدوں کہ پنجابی وچ چھوٹے۔ راجستھانی تے پنجابی وچکار سانجھ رکھن

<p>والی لفظالی دی اک قسم اوہ اے جو شاید صرف ایہناں دوہاں زباناں اندر ہی موجود اے۔ راجستھانی وچ مؤنث لفظاں نوں واحد توں جمع بناون دا ڈھنگ وی پنجابی نال سانجھا اے۔ راجستھانی وچ مستقبل بناون دا طریقہ وی لہندے پنجاب دے ڈھیر لچیاں نال سانجھا اے۔ ایس مضمون وچ لکھاری نے راجستھان تے پنجاب دی زبان نوں باریکی نال دیکھن دا جتن کیتا اے۔</p>			
--	--	--	--



Government College University Press, Lahore